

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Одјељење за друштвене науке

Библиотека
НАУЧНЕ МОНОГРАФИЈЕ

Књига 1

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Слободан Антонић

Рецензенти

др Душан Павловић, редовни професор,
Факултет политичких наука, Београд.

др Љубиша Деспотовић, редовни професор,
Факултет за европске правно–политичке студије, Нови Сад.

др Миша Стојадиновић, виши научни сарадник,
Институт за политичке студије, Београд

др Ана Вуковић, научни сарадник,
Институт друштвених наука, Београд.

Слободан Антонић

МОЖЕ БИТИ САМО ЈЕДАН

Повест председничких избора у
Србији 1989-2022.

Андрићев институт
Андрићград – Вишеград, 2022.

САДРЖАЈ

<i>Увод</i>	7
<i>Прва глава</i>	
Предигра 1989: четири такмаца, али из истог тима	9
<i>Друга глава</i>	
Опозиција 1990: уверена у победу	15
„С нама нема неизвесности“: Милошевић тријумфује	25
<i>Трећа глава</i>	
Криза легитимитета 1992: ко је крив за рат и санкције?	35
Панић није успео: Милошевић опет у првом кругу	39
<i>Четврта глава</i>	
Тромесечне демонстрације: Кога за кандидата опозиције?	51
Понављањем до победе 1997: Шешељ први, а Милутиновић председник.....	55
<i>Пета глава</i>	
Милошевић мења устав 2000: четврти пут у трци	67
Скупштина у пламену: Коштуница на челу државе	77

Шеста глава

Ђинђић прави владу:

Како доскочити Коштуници 89

Опструкција Коштунице 2002:

Двапут победник, ниједном председник..... 97

Седма глава

Коштуница бојкотује 2003, Мићуновић фаворит:

Николић сам побеђује ДОС..... 111

Осма глава

Ни Коштуница, ни Николић 2004:

Карић испред Маршићанина, Тадић председник..... 121

Девета глава

Крај кохабитације 2008:

Србија на два дела..... 137

Запад против Николића:

Тадић по други пут председник..... 147

Десета глава

Рађање СНС:

економска криза поткопава Тадића 161

Брисел напушта Тадића 2012:

Николић најзад председник..... 175

Једанаеста глава

Успон Вучића:

Хоће ли се Николић кандидовати 2017? 189

Мора у првом кругу:

Вучић председник 201

Дванаеста глава

Опозиција очекује чудо 2022:

Самозаваравање истраживањима 223

Поновни тријумф Вучића:

Хоће ли га Запад рушити? 237

Наведени радови..... 251

Белешка о писцу..... 265

УВОД

У овој књизи ће се видети да је у Србији већ три деценије најважнија политичка битка – за место председника републике.

По Уставу из 1990. председник Републике бирао се на непосредним изборима и његова функција није била само протоколарна. Историјско искуство из деведесетих и Устав из 2006. додатно су ојачали политички и симболички значај овог положаја. Отуда је природно да вођи великих странака – што се јасно видело у случају Слободана Милошевића, Бориса Тадића и Александра Вучића – теже да заузму овај положај, претварајући владу у своју трансмисију.

Услед симболичког и реалног значаја председничке функције, а како је показало и наше политичко искуство 1989-2022, главни носилац политичке моћи који изгуби председничке изборе по правилу губи контролу и над владом, скупштином, па и својом странком. Зато су председнички избори кључни политички догађај у Србији.

Ова књига настала је као плод тродеценијског рада њеног писца на праћењу и истраживању политичког живота у Србији. О томе сам објавио неколико књига и више научних чланака, а ово је покушај синтезе везан за кључни феномен који детерминише многа овдашња политичка кретања. Књига је један од резултата рада на ис-

траживачком пројекту¹ и учинак продубљивања и допуне неких мојих ранијих списа.² Њено објављивање било је могуће захваљујући подршци Одјељења друштвених наука Андрићевог института у Вишеграду.

Захваљујем се рецензентима на корисним сугестијама, а посебну благодарност дугујем професору ФПН др Милану Јовановићу, који ме је и подстакао да урадим ову синтезу. Наравно да све грешке иду на рачун аутора. Темом ћу се бавити и даље, па ми читаоци своја размишљања могу послати на приложену е-адресу.

У Београду,
5. маја 2022.

Слободан Антонић
slobodan.antonic.acc@gmail.com

1 Пројекат финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (бр. уговора 451-03-68/2022-14/200163).

2 Рецимо, Антонић 2020.

Прва глава

ПРЕДИГРА 1989: ЧЕТИРИ ТАКМАЦА, АЛИ ИЗ ИСТОГ ТИМА

Председнички избори 1989. године били су први плуралистички – мада не и вишестраначки – избори у Србији после 1969. године.³ Реч је о изборима за председника Председништва СР Србије. Председника је и даље формално бирала скупштина Србије, али је Слободан Милошевић желео да има и легитимитет непосредно изабраног челника. Зато је, уз изборе за скупштину, уприличено и гласање за председника, а које је названо „референдумом”.

Треба рећи да је Милошевић већ био извршио преокрет у начину *легијимације* власти. Главни извор политичке моћи, од 1944, била је олигархија Комунистичке партије Србије (Југославије), која је путем тзв. кадровске политике одабирала и уздизала нове чланове елите. У том поступку партијски естаблишмент био је суверен –

3 Више кандидата за једно посланичко место било је на изборима 1965, 1967. и 1969. (део скупштине бирао се, по америчком моделу, сваке друге године). После пада Александра Ранковића (1966) повећао се број самосталних кандидата, оних који нису уживали подршку официјелних структура Савеза комуниста. Рецимо, Раденко Мандић (1917-1988), народни херој, високи официр Удбе, скрајнут 1966. године, самостално се кандидовао на изборима за Скупштину Србије 1969. и победио званичног кандидата, председника општине Чачак, Милоша Милосављевића. Мандић је био једини који је гласао против уставних амандмана (1972) којима се покрајине осамостаљују од Србије (Миновић, 2008).

у смислу да се јавност или „воља народа” нису узимали за чинилац који би могао да утиче на ово попуњавање. За припадника комунистичке олигархије било је најважније да се строго придржава идеолошких канона. А то да ли је у јавности омиљен или не, није било од превеликог значаја. Уосталом тако је и сам Милошевић – баш захваљујући протежирању његовог тадашњег политичког патрона, Ивана Стамболића – и дошао до места председника ЦК СК Србије.

Но, Милошевић је све то, с VIII седницом ЦК СК Србије (1987), преокренуо (в. Антонић, 2015а: 16-34). Уприличивши ТВ пренос – како би се јасно видео карактер фракцијског сукоба између њега и Стамболића – он је симболички показао да тражи подршку у народу. Захваљујући манифестованој одлучности да реши питање равноправности Србије у федерацији и њеног односа с покрајинама (првенствено с Косовом), Милошевић је ту подршку и добио. И док се југословенска комунистичка олигархија после VIII седнице оствестила, Милошевић је својим јавним наступима наставио да осваја срца обичног света, поставши убедљиво најпопуларнији политичар у Србији (в. Антонић, 2015а: 36-42).

Пошто је уставним променама (1989) повратио контролу Србије над покрајинама,⁴ Милошевић је желео да своју популарност капитализује победом на изборима за председника републике. По Уставу (1974), Председништво СР Србије, као колективни шеф државе (републике Србије) бирано је у скупштини (чл. 317, ст. 18), а затим би петнаесторо његових чланова бирало председника (чл. 364). Амандманима на Устав из 1989. одређено је да председника и потпредседника бира скупштина (в. Петровић, 1988: 54). Ипак, Милошевић је желео ди-

4 Реч је о амандманима на Устав Социјалистичке Републике Србије (1974), од 28. марта 1989. године.

ректни демократски легитимитет, па су избори за председника спроведени у форми референдума.

У складу с идејом нестраначког плурализма, грађани су могли да бирају између четворице кандидата који су сви били чланови Савеза комуниста Србије. Кандидати нису истицали посебне програме, нити наглашавали разлике у политичким концептима. Избор између њих вршио се првенствено на основу политичког угледа. Но, директни плуралистички избори за председника републике сматрани су, ипак, значајним напретком у демократизацији Србије (*Политика*, 7. новембар 1989, стр. 12).

За делегате у скупштинска већа гласало се у петак, 10. новембра (када су гласали запослени за чланове делегације у Већу удруженог рада), као и у недељу, 12. новембра (за остала већа). У недељу су били и председнички избори. Гласало се од 7-19 часова на 14.855 бирачких места. Новина је била и то да се неважећим листићем сматрао не само листић који није попуњен, већ и на коме се не може поуздано утврдити за кога је бирач гласао (*Политика*, 12. новембар 1989, стр. 5-6).

Изборни резултати саопштени су тек 20. новембра (табела 1). Милошевић је на подручју Србије ван покрајина добио 94%⁵, у Војводини 72%, а на Косову тек 25% - јер су Албанци протестно гласали за друге кандидате (*Политика*, 21. новембар 1989, стр. 8; *Борба*, 21. новембар 1989, стр. 4). Након тога, делегати РК ССРН Србије предложили су Скупштини СР Србије да Слободана Милошевића изабере за председника Председништва СР Србије. То је скупштина и учинила 23. новембра 1989.

5 Рецимо, у Београду је Слободан Милошевић добио 93,28% гласова, Зоран Пјанић 4,06%, Михаљ Кертес 3,29%, а Мирослав Ђорђевић 2,72% гласова; гласало је 918.857 Београђана или 80,31% уписаних бирача (којих је било 1.144.261) на 1.473 бирачка места (*Политика*, 18. новембар 1989, стр. 24).

Табела 1
Председнички избори 1989. године

<i>такмац</i>	гласови	%
Слободан Милошевић (СКС)	4.452.312	80,36
Михаљ Кертес (СКС)	480.924	8,67
Зоран Пјанић (СКС)	404.853	7,31
Мирослав Ђорђевић (СКС)	202.627	3,66

Одазив: уписано 6.631.839 бирача, гласало 5.540.716 или 83,54%.

Извор: *Политика* 21. новембар 1989, стр. 2.

Овом победом, међутим, Милошевић није успео да обезбеди жељени демократски легитимитет. Избори, ипак, нису били вишестраначки. Јер, три дана пре, пао је Берлински зид (9. новембра 1989). У Југославији се већ почело с образовањем политичких странака. А у Пољској су, још 4. јуна 1989, одржани избори на којима је владајућа комунистичка странка (ПУРП) остала у мањини (в. *Obwieszczenie*, 1989).

Милошевић, у почетку, није желео да разуме да се вишестраначје не може избећи. Чак и када је на XI Конгресу СКС (15. децембра 1989) истакнуто да СКС „неће користити административна средства да би се зауставио развој других партија”, још увек је наглашавано да „политичке организације морају бити каналисане кроз Социјалистички савез Србије” (в. Вујовић-Брдаревић, 1991: 211).

Наравно, странкама, које су тих дана убрзано осниване у Србији, није ни падало на памет да се „каналишу” кроз ССРН. И премда су у Словенији и Хрватској, већ током априла и маја 1990, одржани вишестраначки избори, у Србији постојање странка – без обзира на дугачку традицију вишестраначја, која датира још од седамдесетих година 19. века (в.

Антонић, 2015б) – није било службено признато све до августа 1990. А све до краја јуна 1989. године, није се знало када ће бити заказани прави вишестраначки избори – укључив и оне за председника.

Друџа љава

ОПОЗИЦИЈА 1990: УВЕРЕНА У ПОБЕДУ

Од нових странака и њихових политичких вођа, најопаснији супарник Милошевићу био је Вук Драшковић и његов Српски покрет обнове. Драшковић је, наиме, отворио и она национална питања која се Милошевић још није усуђивао да покрене – од питања граница република, у случају распада тадашње Југославије, до стварања посебних јединица српске војске (в. НСС, 1990: 93-106).

Појавиле су се и друге странке, са сличним националним програмима: Српска светосавска странка (Жарко Гавриловић), Српска народна обнова (Мирко Јовић), Српски слободарски/четнички покрет (Војислав Шешељ), Српски ројалистички блок (Михаило Младеновић)... Али, захваљујући изазовној и харизматској личности Драшковића, СПО је привукао највише света.

Зборови, на којима је он говорио, били су одлично посећени (Стефановић, 1994: 234), и често су се претварали у страсна испољавања антикомунизма и национализма. За неколико месеци, Драшковићева странка нарасла је на преко 15.000 чланова (Thomas, 1999: 58), а страначки лист, *Српска реч*, излазио је у 75.000 примерака (Славујевић, 1993: 75). Милошевић се озбиљно прибојавао својих националистичких супарника.⁶ У борби

6 „Из дана у дан”, упозоравао је Милошевић, „све више смо сведоци експанзије насилничког, примитивног и шовинистичког иступања представника нових политичких партија. Иако се њихове

против њих власт је прибегла забранама. Забрањен је први број *Српске речи*, 1. маја 1990, као и збор Драшковићевог странке на Равној гори, 13. маја 1990. године.

Појавили су се и либерално-демократски конкуренти Милошевићевој власти. Обновљена Демократска странка окупила је људе с угледом у јавности.⁷ Демократи су привукли мање света од Драшковића, али су им се, због озбиљних и угледних првака, давали добри политички изгледи.

Главне странке опозиције окупљају се, и 30. маја 1990. потписују заједничку повељу о изборима. Захтевају успостављање округлог стола власти и опозиције, као прелазне установе до првих, демократских избора. На округлом столу, били би договорени нови закони, попут оних о странкама, јавним гласилима и изборним правилима. Да би појачале притисак на власт, опозиционе странке заказују за 13. јуни велики збор у Београду. На збору се окупило доста света. Иако су се процене кретале и до 70.000 људи (Thomas, 1999: 69), тешко да их је било више од 20.000. Опозиција је покушала да своје захтеве преда Скупштини, али тамо, осим главног писара, није било никог. Део демонстраната упутио се према државној Телевизији, али тамо их је полиција растурила. Међу пребијенима били су Борислав Пекић и Драгољуб Мићуновић.⁸

тобожње партије још нису конституисале ни регистровале, већ прете – комунистима, другим народима, народностима, свеједно... Та дивљања Србија никоме неће допустити на својој територији од Драгаша до Хоргоша” (*Политика*, 11. мај 1990; нав. према: Чавошки, 1991: 118).

7 Ту су били Коста Чавошки, Војислав Коштуница, Драгољуб Мићуновић, Љубомир Тадић, Никола Милошевић, Борислав Пекић, Зоран Ћинђић, Милоаван Данојлић, Владета Јанковић, Мирослав Егерић...

8 Власт се била одвећ уплашила. Не само да није изашло превише света, већ су и они који су дошли припадали поглавито академ-

Оно што је плашило Милошевића био је брз и општи пораз комунистичких режима. Они су падали један за другим, као домине у низу. До тог, 13. јуна 1990, ниједан комунистички режим, ма колико да се реформисао, није успео да преживи вишестраначке изборе. Румунски и чехословачки комунисти отерани су револуцијама, крајем 1989. године. Избори одржани наредне године, у мају (Румунија) и јуну (Чехословачка), само су потврдили њихов пораз. У Пољској, на изборима од 4. јуна 1989, комунисти су, као што смо видели, такође изгубили већину. Реформисани мађарски комунисти, на изборима од 25. марта 1990. године, добили су само 8,5% гласова. Једнако лоше прошли су и реформисани комунисти у Источној Немачкој (НДР) – на изборима, у марту 1990, освојили су тек 14,4% гласова. Коначно, слична ствар се десила и у западним републикама тадашње Југославије. У Словенији, 8. априла 1990, реформисани комунисти добијају 17,5% гласова, а у Хрватској, 6. и 7. маја 1990, неких 23,6%.

И у Србији је нарастало расположење да комунисти, макар били и Милошевићеви, не могу да преживе изборе. У то је, најпре, чврсто веровала сама опозиција. На једном састанку са новинарима, уочи заједничког збора, Вук Драшковић је изјавио: „Наше анкете показују да би, ако би избори били већ сутра ујутру, комунисти на њима добили од 17 до 23 одсто гласова”. На то су се остали страначки прваци, у дворани, побунили речима: „Много им је, превише!” (*Борба*, 12. јуни 1990, стр. 4). Коста Чавошки сведочи како је, у то доба, „на једном састанку Главног одбора (Демократске странке – А. С.), Драгољуб

ској и културној елити. Истраживање састава збора, урађено на лицу места, показало је да 58,5% присутних има више или високо образовање (Бранковић, 1990: 118). То је тачно десетоструко већи удео од стварног, као што је и удео необразованог света (6,0% са не/пуном основном школом) био десетоструко мањи од стварног. Такви демонстранти тешко да јуришају на барикаде и изводе револуцију.

Мићуновић тврдио да ће ДС у случају мање повољног исхода освојити најмање 50 мандата, а у случају повољнијег исхода 70 мандата” (*Наша Борба*, 30. јуни 1998, стр. 5).

Осим опозиције, и највећи део либералне академске и културне елите био је уверења да само треба изборити слободне изборе, и Милошевић је готов. У то време, радио сам у Институту за политичке студије. Неких месец дана пред изборе, Институт је направио истраживање политичког јавног мњења Србије (без Космета). Налаз је гласио: СПС 36,9%, СПО 13,5%, ДС 5,0%, остале странке 20,9% и негласачи/неопредељени 23,7%. Да подсетим, стварни изборни исход, прерачуна ли се за цело бирачко тело Србије (без Космета), био је: СПС 36,1%, СПО 12,6%, ДС 6,1%, остале странке 24,7% и негласачи 20,5%. Као што се види, налаз је сасвим одговарао стварном стању.

Међутим, највећи број нас, истраживача, није веровао сопственом налазу. Када је у Институту, пред изборе, направљена мала кладионица, готово сви истраживачи ставили су новац на победу опозиције. Међу њима и писац ових редова. Па, ако је такво расположење владало у научном институту који се бавио истраживањем јавности, шта је тек могло да се очекује од остале либералне интелигенције?!

Штавише, и у самој политичкој класи очекивао се Милошевићев пораз. Ево сведочења Борисава Јовића.

- „3. мај 1990. Слоба Милошевић дошао на мој позив. Желим да га обавестим о прилично суморним мишљењима људи са којима сам разговарао о нашим изгледима на изборима; затим о мерама за активности у Председништву и сл. Пре свега сам сматрао да се морамо озбиљно позабавити својим изгледима на вишепартијским изборима. Не верује да бисмо могли да изгубимо на изборима, али се прибојава за даљу будућност [...]
- 11. септембар 1990. [...] Ђосић верује да ће на предстојећим изборима Милошевић бити иза-

бран, али социјалисти не могу добити више од 30%. Верује, дакле у наш пораз [...]

- 26. октобар 1990. [...] Изнео сам (Милошевићу – С. А.) процену многих саговорника да се налазимо пред поразом на изборима [...] да се добро размисли о стварању коалиције јер бисмо сами могли остати без власти” (Јовић, 1996: 144; 194; 218).

Све у свему, средином 1990. године поредак је у Србији деловао расклиматано. Можемо само да претпостављамо шта би се даље догађало да је власт деловала млако и бојажљиво, да је сарађивала с опозицијом, да је прихватила округли сто, да је удовољила њеном захтеву „да све странке под потпуно једнаким условима излажу своје програмске циљеве на телевизији, радију и другим јавним гласилима”, и да је расписала изборе по сразмерном начину обрачуна посланичких места, како је, по угледу на Чехословачку или Словенију, искала опозиција (Јовановић, 1997: 129-131).

Али, на кључном месту власти у Србији није се налазио никакав уморни старац – од 78 година, колико су имали Хонекер (КП Источне Немачке) и Кадар (КП Мађарске); или од 79 година, колико је имао Живков (КП Бугарске); или од 81 године, колико је имао Хусак (КП Чехословачке). На кључном месту налазио се Слободан Милошевић са непуних 49 година. На власти је био тек три године – десет пута мање од Живкова (владао 35 година) или Кадара (владао 31 годину). И десет пута борбенији. Бодар и смео, био је спреман да опет одлучно повуче неколико потеза који ће ток догађаја да преусмере на другу страну.

Он је повукао, у наредних пола године, неколико веома вештих потеза. Прво што је Милошевић урадио јесте да постави нова правила игре, која њему одговарају. Најбољи начин за то био је да се пре избора донесе нови устав. Устав је направљен тако да се председник бира непосредно, а не у скупштини. Милошевић је био сигуран

да ће боље проћи на изборима од своје странке, и зато је томе прилагодио институционални аранжман. Са друге стране, нови устав фактички је уредио Србију као да је самостална држава. Тиме се Милошевић обезбедио од савезних власти и од могуће – мада не и реалне – Марковићеве победе на (никад одржаним) савезним изборима.

Опозиција се жалила да нови устав може да донесе тек вишестраначка скупштина. Али, Милошевић је имао оправдање које је изгледало уверљиво. Под тадашњим уставом, Скупштина Косова је и даље имала превише овлашћења. Она није могла да спречи доношење новог српског устава. Но могла је да блокира већину владиних мера или одлука државе Србије које се односе на Косово. Пошто је било јасно да ће на вишестраначким изборима у овој покрајини да победе сецесионистичке снаге, Србија се налазила у опасности да трајно остане талац нестабилности која би се генерисала са Косова. Можда није било најдемократскије да нови устав донесе једностраначка скупштина. Али, држава је, у основи, претпоставка демократије, па је зато, сматрало се, и важнија. Државност треба заокружити, обајашњавао је Милошевић, док се још влада косметском скупштином.

Осећајући да јавност лако може да задобије за ову ствар, Милошевић одлучује да још једном изађе пред народ, и то – на референдум. „Редослед потеза који чини целину нашег Предлога”, образлагао је лично у Скупштини Србије 23. јуна 1990, „подразумева прво устав, па изборе, јер би обрнути редослед неизбежно произвео неуставну ситуацију и директно отворио врата сукобима са несagleдивим негативним последицама, пре свега на Косову”.

Референдум је заказан већ за седам дана. Онда је и неприкосновени првак српске интелектуалне опозиције из комунистичких времена, Добрица Ћосић, подржао Милошевића: „Да довршимо што пре и што демократскијим начином стварање демократске Србије!”, јавно је

позвао Ђосић (*Политика*, 1. јули 1990, стр. 7). И успех није могао изостати. На гласању, 1. и 2. јула 1990, од 78% изашлих, свега 2,6% гласалих било је против. Милошевић је поново тријумфовао.

Други одличан потез Милошевића био је „конгрес уједињења”. Као и у другим комунистичким партијама с почетка вишестраначке утакмице, и у Савезу комуниста Србије водила се расправа о новом имену. Средином јула 1990, превагнуо је назив – Комунистичка партија Србије. Но с таквим именом странке Милошевићу би следиле многе невоље. Милошевић је зато одлучио да уради нешто што нико пре њега, у целом комунистичком свету, није урадио: да објави уједињење СК Србије и ССРН Србије у Социјалистичку партију Србије.

ССРН је био „општедруштвена организација”, законски обавезна корпорација коју су чинила сва постојећа удружења, стручна и добровољна, једнако као и политичка. Потпомаган новцем из државног буџета, ССРН је располагао мноштвом пословних просторија. У другим југословенским земљама, део тог новца и пословног простора дат је новим странкама, одмах по њиховом оснивању. У Србији, међутим, опозиција је овим уједињењем остала без ичега. Милошевићева странка, после „конгреса уједињења”, 17. јула 1990, располагала је имовином која је тада процењивана чак на 160 милиона долара (Thomas, 1999: 63). Остале странке нису располагале ни са чим. Тако је Милошевић дошао у изразиту предност.

Као треће, ванредно вешта Милошевићева клопка опозицији били су изборни услови. За разлику од других источноевропских комуниста, Милошевић се није са опозицијом договорио о правилима изборне утакмице. Власти су једноставно прописале изборне услове, а опозиција је на њих имала да пристане или не. Истог дана, кад је донет и нови устав, 28. септембра 1990, скупштина је заказала прве изборе за 9. децембар 1990, и усвојила

Изборни закон. По предлогу овог закона, представљање странака трајало би два месеца „под условима које би ближе прописивала влада” (чл. 34; Јовановић, 1997: 132), а у централној изборној комисији не би били заступници странака већ само „представници државе” (чл. 23).

На тренутак је изгледало да ће овако одређени изборни услови да наљуте опозицију. Све важније опозиционе странке одржале су, 12. септембра 1990. године у Београду, још један заједнички збор. Пред десетак хиљада људи⁹ опозициони прваци су запретили да ће, под тим условима, Милошевић на изборе морати сам. Зато је власт мало попустила. Новим предлогом закона предизборна кампања продужена са два на три месеца, а ближе је прописано „једнако представљање свих кандидата на програмима радија и телевизије” (Предлог закона о избору народних посланика, 13. септембар 1999, 011-4595/93; Јовановић, 1997: 133).

Али, уместо да остане јединствена, опозиција се поделила. Прваци две од три тада најјаче опозиционе странке у Србији, Демократске и Народне радикалне странке, објавили су да ће они, без обзира што није удовољено свим захтевима опозиције, ипак да изађу на изборе. „Боље и четири-пет посланика него ниједан”, расуђивао је Вељко Губерина, председник НРС (Радуловић и Спаић, 1991: 108). „У овом тренутку не треба прогласити бојкот избора”, писао је Зоран Ђинђић, председник ИО ДС, „јер би то владајућој странци омогућило да се извуче из клинча и да чека осуду потплаћених судија око ринга... Опозиционе странке морају да истрпе ниске ударце да би сачекали регуларни крај представе” (*Демократија*, 13. октобар 1990, стр. 1).

⁹ Опозиција је износила много веће процене, које су нашле одјека и у литератури: „око 40.000 људи” (Thomas, 1999: 71), „педесетак хиљада људи” (Радуловић и Спаић, 1991: 90); међутим, као неко ко је присуствовао тим догађањима, а на основу поређења с каснијим бројкама, не верујем да је било више од десетак хиљада људи.

Када је Скупштина Србије, 26. новембра 1990, прихватила вишестраначки надзор над изборима, опозиција је јединствено пристала да на изборе изађе под понуђеним условима. Основне интересе опозиције покушали су да спасу скупштински посланици изабрани 1989. године, на листама комунистичке омладине (преименована, у међувремену, у Нову демократију). Пошто је Изборни закон већ усвојен, они су поднели предлог за измену Закона којим је предвиђено увођење вишестраначких изборних повереништава. Предлог је 22. новембра, дакле две седмице пред изборе, одбијен.

Опозиција је, у међувремену, имала прилике да види како изгледа почетак изборне утакмице под Милошевићевим условима. Поготово шта значи „једнако представљање кандидата” на државној телевизији. Стога се поново ујединила, овога пута најозбиљније запретивши неизласком на изборе. Када је постало јасно да је ђаво однео шалу, Влада Србије је подржала вишестраначке комисије. Само четири дана пошто је одбила исти предлог, Скупштина Србије, 26. новембра, прихвата вишестраначки надзор над изборима.

Да је била јединствена, и истрајала у претњама неизласком, опозиција је могла да се избори за много више од тога. Могла је да добије поштенији изборни систем. Могла је да добије више времена у државним гласилима. Могла је да добије више новца. Могла је да добије изборе (или бар да их мање изгуби). Уместо тога, опозиција је прогутала Милошевићеву удицу. Пристала је да на изборе изађе под његовим условима.

„С НАМА НЕМА НЕИЗВЕСНОСТИ“: МИЛОШЕВИЋ ТРИЈУМФУЈЕ

Милошевић ће, у наредних пола године, да повуче неколико веома вештих потеза. Неких се вероватно досетио гледајући шта се збива у околним земљама. Рецимо, Милошевићу свакако да није промакло да је Милан Кучан, на председничким изборима, добио више гласова од своје реформисане комунистичке странке. Комунисти су отишли у опозицију, али он је остао на власти. Такође, тешко је поверовати да Милошевић није уочио победу бивших комуниста у суседној Бугарској. На изборима, окончаним 17. јуна 1990, Социјалистичка партија Бугарске добија 47% гласова. Управо захваљујући томе што нису попустили захтеву опозиције за увођењем чисто сразмерних избора, бугарски социјалисти освајају скупштинску већину – 53% посланичких места (избори су обављени мешаним начином већинског и сразмерног бирања).

Ипак, неки од потеза свакако да су Милошевићево самостално дело. Посебно је то његова стратегија: *не попусти ни у опозицији никад, ни у било чему*. Кучан и Младенов су чинили уступке опозицији. Милошевић не, чак ни у најмањем. Заиграо је безобзирно и опасно, ставивши опозицију пред избор: узми или остави. Опозиција је била толико уверена у свој успех да је пристала на све. На крају је, те 1990. године, и изгубила све.

Најважнија Милошевићева предност био је *монопол над јавним масима*. Посебно је била важна телевизија,

тачније њен програм вести. Према истраживањима саме телевизије, најважније вести (Други дневник), средином октобра 1990, свакодневно је, на подручју Србије без Космета, пратило више од три милиона гледалаца (Плавшић и Маврић, 1991: 19; ЈМВ, 1990: 53-60). Истраживања су показивала да је скоро 30% њих у потпуности веровало ономе што би чуло на ТВ вестима. Њих 46% каткад је и сумњало. Тек 12% гледалаца увиђало је да „чешће није баш тако како се каже” (Плавшић и Маврић, 1991: 27). Дакле, оно што се видело и чуло на ТВ Дневнику најчешће се узимало здраво за готово.

У то време, у Србији је постојала само једна ТВ станица на којој је опозиција била добродошла – београдски Студио Б. Али, ова телевизија је основана непосредно пред изборе, и није могла да се прати изван Београда. Најважнији дневници – попут *Полиџике* или *Полиџике експрес* – такође су били у служби Милошевићева. И угледни недељници – попут *НИН*-а – упрегнути су у Милошевићева кола. Заправо, ако не рачунамо *Вечерње новостии* – у којима се уређивачка политика мењала од странице до странице, и од дежурства једног уредника до дежурства другог (Радуловић и Спаић, 1991: 124) – опозиција је своје ставове могла редовно да излаже само у неколико листова. У нискотиражном дневнику *Борба*, у новооснованом недељнику *Време* и у својим страначким гласилима.

Но, просечни грађани Србије своје политичко мишљење образовали су на основу телевизијских вести. Док је на Западу један читалац новина долазио на троје гледалаца телевизије, у Србији је тај однос био један напрема седам (Матић, 1997: 79). А ако би се сабрали месечни тиражи свих страначких новина, добио би се број који је био осамнаест пута мањи од месечног тиража *Полиџике* (Славујевић, 1993: 75).

Наравно, законом је било уређено посебно време за ТВ представљање сваког председничког кандидата. Али, за изборе су се пријавила 32 председничка кандидата!

Јер, за истицање председничке кандидатуре било довољно сакупити свега сто потписа.¹⁰ Због тога се, уз озбиљне такмаце, појавило и мноштво чудака. Сви су они добили „специјалну предизборну емисију” од сат и по.¹¹ Просечан гледалац је био радознао да, најзад, види опозицију. Како сведоче истраживања, „ове су емисије достигале ‘рејтинг’ популарности најомиљенијих телевизијских серија” (Баћевић, 1991: 166). Међутим, када је „просечно гледалиште” видело ко све сачињава опозицију, дубоко се разочарало. Неки од опозиционара више су личили на кандидате за затвор, или за душевну болницу, него на председничке кандидате.

Но, чак ни озбиљни председнички такмаци нису добили прилику да се у овим емисијама слободно представе. „Уредници и водитељи промотивних телевизијских емисија.... спречавали су свако помињање појединих имена, нарочито Милошевића и његових најближих сарадника, и трудили су се да сведу разговор на необавезно ћаскање у студију” (Радуловић и Спаић, 1991: 128). Водитељи су тражили од кандидата да, по строго утврђеном редоследу, одговарају на иста питања, и у истом трајању. И док се на вестима нашироко приповедало о Милошевићевим привредним успесима и поправљању животних прилика, опозициони кандидати су, у „специјалним”, предизборним емисијама”, морали да одговарају на крајње незгодна и осетљива питања, попут „Јесте ли за федерацију или

10 Први предлог милошевићеваца који је дошао пред Народну скупштину предвиђао је да се за председничку кандидатуру тражи десет хиљада потписа бирача, а за народне посланике петсто. Опозиционе странке су се побуниле, оптужујући да је реч о престрогим условима срачунатим да се онемогући опозиција. Власт је онда рекла: „Нема проблема, нека буде сто потписа“ – и опет надмудрила опозицију (в. Јовановић, 2008б: 81).

11 Најпознатији од њих је Никола Шећероски („четке и метле”); видети одломак из његове промотивне емисије: <https://www.youtube.com/watch?v=o694fP3KB68>.

конферендацију?”, или „За какве сте границе Србије у случају распада СФРЈ?”.

Са друге стране, приликом извештавања о деловању државе и њених представника, исцрпно су преноше-ни говори и наступи у којима се најгрубље напада опозиција, а позивају грађани да гласају за Милошевића.¹² Једно истраживање је показало да су, само у последњој седмици пред изборе, на ТВ Дневнику и у главним радијским вестима најпомињанији били: Слободан Милошевић (133 пута, у трајању од 37 минута), Борисав Јовић (46 пута, 3 минута), Радоман Божовић (43 пута, 7 минута) и Станко Радмиловић (30 пута, 7 минута). Сви, разуме се, у похвалном смислу. Једини опозиционар са „државном дужношћу”, Анте Марковић, поменут је 41 пут, али ниједном похвално (27 пута неутрално и 14 пута негативно; Џуверовић, 1991: 199). Наравно, оно што је просечном гледаоцу било битно јесте шта каже Дневник. „Агенција *Baus and Ross* сматра тридесетак секунди у ТВ вестима вреднијим него закуп тридесетак минута времена на ТВ за пласирање властитих пропагандних порука” (Славујевић, 1993: 113).

Треба, међутим, рећи да Милошевић није победио на изборима 1990. само захваљујући премоћи у контролисаним медијима. И пољски комунисти су, јуна 1989. го-

12 „Притисак десних, конзервативних и често сасвим мрачних снага, идеја и појединаца”, гласио је, рецимо, део једног таквог Милошевићевог „државничког” говора (21. новембра 1990, Нови Сад), „прети не само да доведе у питање досадашње напоре и прве значајне резултате реформе, велике интеграције и инвестиције, већ и да врати Србију у прошлост, да је увуче у хаос... Србија се налази пред изборима који ће одлучити да ли ћемо се определити за мир и економски и културни просперитет или за сукобе и мржњу који ће блокирати све досадашње напоре да изађемо из кризе и живимо боље. Ја се надам да ће се грађани Србије одлучити за будућност, за сарадњу међу људима и народима, за културни развој, за економски просперитет”.

дине, имали потпуни надзор над државним гласилима, па су ипак убедљиво поражени (Баћевић, 1994: 104-105). Он је победио и због садржаја порука које је слао. Те поруке нису, међутим, биле „националистичке”, како су неки истраживачи накнадно оцењивали (Голубовић, 1992; Ускоковић, 1992). Главна тема Милошевићевог наступа 1990. године и пресудни разлог његове победе, била је – *економија*.

То се види из *Табеле 2*. Док се СПО трудио да бираче придобије преко националних питања, СПС је од друштвеног и привредног развоја направио „тематску окосницу читаве своје кампање” (Славујевић, 1993: 91; исто и Обрадовић, 1996: 478; Thomas, 1999: 75). Милошевић је, видели смо, у својим говорима обећавао „реформе, велике интеграције и инвестиције... економски просперитет”. „Ми смо успели у свему што смо започели за протекле три године”, хвалио се. „Нема разлога за сумњу да ћемо успети у великом послу који смо, сви заједно, започели на привредном и друштвеном препороду Србије” (*Политика*, 6. децембар 1990; према: Славујевић, 1993: 92).

Табела 2 Врсте изборних порука 1990. године (у %)

<i>изборне поруке</i>	СПС	СПО	ДС
привредни развој	39	13	29
демократија	24	17	25
национално питање	14	40	15
социјална заштита	9	1	4
остало	14	29	27

Извор: према: Славујевић, 1993: 88-93.

Главна Милошевићева медијска варка била је, међутим, да за све економске слабости оптужи Савезну владу и њеног председника Анту Марковића, а све што је добро у привреди прикаже као резултат деловања њега и

његових људи. Медијска доминација онемогућила је да бирачи чују и другу страну. Зато су му бирачи и веровали. Уз то, Милошевић је заоста, крајем 1990. године, дигао плате у Србији. Упадом у монетарни систем, Србија је емитовала новац без покрића у вредности од око 1,5 милијарди долара (Димитријевић, 1996: 353). У септембру 1990, просечна плата у Србији била је 644 ДЕМ, а у децембру 17% виша – 752 ДЕМ (БКМВ, 2000: 43).

Глас који је тада дат Милошевићу био је глас за добар живот, добре плате, против отпуштања, за мир... Касније, Србија је оптуживана да је, 1990. године, гласала за рат. Међутим, Милошевић је пред изборе 1990. обећавао потпуно супротно. Обећавао је мир, стишавање националистичких страсти и очување Југославије. Национализам је био основа кампање заправо највеће опозиционе странке, СПО и његовог председничког кандидата, Вука Драшковића. Он је држао ватрене националистичке говоре, у којима су гробови, сабље, крв и антикомунизам били општа места. „Кад Српски покрет обнове добије власт”, поручивао је, „сваки онај ко у руку овом Рашком земљом стегне турски барјак, усташки барјак, албански барјак или било чији други државни барјак сем српског – остаће и без руке и без барјака!” (говор у Новом Пазару, 16. септембра 1990; пренето у: Драшковић, 2001: 42).

Милошевић је, пак, градио свој наступ управо на одбацивању насиља. Оптуживао је опозицију да „у име прошлости нуди националистичке обрачуне, реваншизам и општи хаос” (Бор, новембар 1990). Себе је представљао као јамца грађанског мира и безбедности: „Србија се налази пред изборима који ће одлучити да ли ћемо се определити за мир и економски и културни просперитет, или за сукобе и мржње који ће блокирати све досадашње напоре да изађемо из кризе и живимо боље” (Нови Сад, децембар 1990). Код старијих грађана постојала је изражена бојазан (која се доцније потврдила као исправна) од

обнављања крвавог грађанског рата у Југославији. Али, главна изборна лозинка милошевићеваца није била: „У рат са Словенцима, Хрватима, Муслиманима и Албанцима!“. Она је гласила: „Са нама нема неизвесности!“.

Зато се бирачима и чинило да Милошевић доноси мање ризика од опозиције. Ево неких типичних одговора, добијених у послеизборном истраживању Михаиловића и сарадника (1991), на питање – зашто Милошевић?:

„Није ми се допала ширина промена које су понудиле опозиционе странке“ (ПК радник, 50-59 година); „Нисам знала за кога другог да гласам. Ко зна шта би било да је победио неко други“ (домаћица, 50-59 година); „На једној страни несигурност у опозицију, на другој страни велика кампања СПС-а и страх за сутрашњицу“ (службеник, 40-49 година); „Уплашила сам се ових других што хоће све нешто да мењају“ (НК радница у пензији); „Страх пред неизвесном будућношћу. Недовољно познавање квалитета других кандидата“ (службеница, 40-49 година); „Добро се живи, а Милошевић и социјализам доносе мир. Многи су добили станове у овом друштву па нека тако и остане“ (службеник, до 29 година; извештај у: Марковић, 1991: 144).

И тако је Милошевић победио већ у првом кругу. Добио је скоро две трећине гласова изашлих бирача или 3,3 милиона гласова (Табела 3).

Табела 3
Председнички избори 1990. године

бр.	кандидат	странка	бр. гласова	удео
1	Слободан Милошевић	Социјалистичка партија Србије	3.285.799	65,34
2	Вук Драшковић	Српски покрет обнове	824.674	16,40

3	др Иван Ђурић	Савез реформских снага Југославије у Србији и Удружење за југословенску демократску иницијативу	277.398	5,52
4	др Сулејман Угљанин	Странка демократске акције	109.456	2,18
5	др Војислав Шешељ	Група грађана	96.277	1,91
6	др Блажо Перовић	ЈУ блок: Странка народне слоге, Странка Југословена, Југословенска социјалистичка демократска странка, Радничка партија Југославије, Демократска педагошка странка Југославије и Демократски реформски савеза Муслимана (Призрен)	57.420	1,14
7	Слободан Матић	Савез свих Срба у свету	28.978	0,58
8	Драган Јовановић	Зелена партија	22.458	0,45
9	др Љубен Ален Алексов	Група грађана	19.123	0,38
10	др Љубомир Грујић	Група грађана	17.675	0,35
11	Милан Лазаревић	Група грађана	11.034	0,22
12	Тихомир Живановић	Група грађана	9.892	0,20
13	Јован Копривица	Група грађана	9.677	0,19
14	Миодраг Гојковић-Миле	Странка самосталних привредника „Запис”	9.262	0,18
15	Томислав Крсмановић	Покрет за људска права у Југославији и група грађана	8.095	0,16
16	Живан Харван	Странка социјалне правде	7.791	0,15

17	Велимир Цветић	Социјалдемократска партија Југославије	6.575	0,13
18	Милан Младеновић	Група грађана	6.459	0,13
19	Мирослав Веселиновић	Група грађана	6.180	0,12
20	Никола Баровић	Група грађана	5.355	0,11
21	Предраг Вулетић	Либерална странка	5.019	0,10
22	Ратомир Војводић	Група грађана	4.414	0,09
23	Љиљана Ђујић	Група грађана	3.425	0,07
23	Милорад Радовић	Група грађана	3.425	0,07
25	Саша Горанци	Група грађана	3.409	0,07
26	Никола Шећероски	Група грађана	3.168	0,06
27	Чедомир Нешић	Група грађана	2.553	0,05
28	Слободан Ранковић	Група грађана	2.425	0,05
29	Радивоје Шаренац	Републиканска странка	1.918	0,04
30	Јован Стојковић	Група грађана	1.154	0,02
31	Миомир Тошић	Група грађана	904	0,02
32	Херцен Радоњић	Група грађана	847	0,02

Одазив: уписано 7.033.610 бирача, гласало 5.029.123 или 71,50%, неважећих листића 169.461 (3,37%); извор: Извештај РИК.¹³

Милошевићева снажна воља и харизма су победиле. Ту, 1990. годину, завршио је као потврђени господар Србије. Опозиција је била обезнањена лакоћом изборне победе Милошевића. „Званични резултати показују да су грађани гласали за стеге, за бољшевизам, за прошлост, мрак и срамоту. Ја таквој Србији не припадам”, изјавио је, дан после избора, Вук Драшковић. И док Драшковић није могао да сакрије разочараност, Милошевић је ликовао, сматрајући да је тиме обезбедио власт до 1995.¹⁴

¹³ <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/1990/2.%20-%201990%20izvestaj%20o%20ukupnim%20rezultatima%20pr.pdf>

¹⁴ „Очекујем да, после ових избора, са телевизије, радија и из штампе коначно нестану међусобне оптужбе и мржње, а са тргова и улица да се почисте поцепани плакати, да народ одахне и да свако, својим радом, помогне сопственом напретку, напретку своје породице и своје републике, напретку Југославије, наше заједничке домовине” (изјава РТВ Београд, 9. децембра 1990).

Трећа глава

КРИЗА ЛЕГИТИМИТЕТА 1992: КО ЈЕ КРИВ ЗА РАТ И САНКЦИЈЕ?

Догађаји током 1991. и 1992. године окрњили су Милошевићев легитимитет, па он је решио да га поново потврди на ванредним председничким изборима 1992. године.

Први удар за њега биле су велике антимилошевићевске демонстрације СПО 9. марта (око 100.000 учесника), као и студентске демонстрације 10-14. марта 1991. године. Милошевић је по први пут, тада, морао да направи корак назад. Сменио је главне уреднике ТВ Београд и министра полиције, те дозволио директне ТВ преносе скупштинских заседања. Тако је цела Србија, такође по први пут, могла да види опозицију (в. Антонић, 2015а: 58-65).

Други удар биле су санкције Савета безбедности УН Србији и Црној Гори, од 30. маја 1992. Резолуцијом 757 чланицама Уједињених нација забрањена је готово свака трговина са Србијом. Грађанска Србија била је ужаснута, поготово јер је Милошевић изјављивао да забрана трговине може чак подстицајно да делује на српску привреду.¹⁵ Део јавности Милошевића је прогласио за полити-

15 „Оно што је у невољи изгледало да представља непрестиве препреке, постало је разлог да се произведе боље, односно да се нађу алтернативна решења да се све оно што недостаје замени, тако, да је очигледно да већина сада говори о бољем квалитету, а и о већој упослености капацитета” (Политика, 23. мај 1992, стр. 5).

чара који је Србију гурнуо у сукоб са целим светом и навукао јој беду на главу.

Треће је било одбијање опозиције да призна убрзано стварање Савезне републике Југославије – од Србије и Црне Горе. То је било истинско Милошевићево дело. Донет је Устав СРЈ (27. априла 1992) и расписани први скупштински избори (за 31. мај 1992) без икаквих договора с опозицијом.¹⁶ Она је, стога, бојкотавала савезне изборе, који су тиме изгубили део демократског легитимитета.¹⁷ Месец дана доцније опозиција је уприличила велике, седмодневне антимилошевићевске демонстрације – тзв. Видовдански сабор (28. јун – 5. јул 1992).

Милошевић је довео Добрицу Ћосића за савезног председника, а за премијера Милана Панића (обојица су бирани у скупштини). Ћосића је узео због његовог огромног угледа у Србији, а Панића као бизнисмена и

16 Током рата у Хрватској и са отварањем кризе у Босни, било је разборито да се у Србији образује влада националног јединства. Њу су, још 14. јула 1991. године, предложили ДС и СПО, а предлог је обновио и Добрица Ћосић, у свом писму од 7. априла 1992. године (Ранчић, 1994: 11). На тај начин би се успоставила најшира друштвена сагласност око главних државних питања. Међутим, Милошевић је у тој мери био самоуверен у коначни исход сукоба у Хрватској и БиХ, да је све заслуге од остварења националних тежњи желео да приграби за себе. Зато је задржао једностраначку владу. Главне одлуке у државној политици и даље је доносио сам, а са осталим политичким чиниоцима наставио је да сарађује по начелу „узми или остави”.

17 Према званичним подацима, на изборе је изашло 56% бирача. Но, у ту бројку ретко ко је веровао. „Без имало двоумљења, може се оценити да ово нису регуларни демократски избори, а велико је питање и да ли су официјелни подаци о учешћу грађана на њима тачни” (Гоати, 1992: 549). Забележен је и велики број неважећих гласова (12%). Очигледно је било доста бирача који се нису усудили да не изађу на изборе, али су онда намерно кварили гласачки листић.

држављанина САД – све са жељом да легитимише СРЈ, која је, као творевина, дочекана с општом мрзовољом.¹⁸ Ђосић и Панић су, међутим, ипак били самосталне политичке личности. Они су почели да преговарају са српском опозицијом, како би уприличили савезне изборе на којима би учествовала и опозиција, и тако демократски легитимисали СРЈ.

Суочен с великим унутрашњим политичким фронтом – који су чинили не само опозиционе странке, већ и СПЦ и интелигенција (САНУ и Универзитет)¹⁹ – Милошевић је пристао да се на преговарачком столу нађу и ванредни скупштински и председнички избори у Србији. Договорено је да се 21. децембра 1992. одрже општи избори на свим нивоима – укључив и председничке изборе у Србији.

Милошевић није морао да пристане на председничке изборе. Опозиција јесте нарасла, користећи незадовољство због санкција и не много популарног рата у Хрватској и БиХ. Али, Милошевић је имао мандат до 1995. и практично га је било немогуће сменити.²⁰ Но, ни бирач-

¹⁸ СРЈ је подсмешљиво називана „Сереја”, а њен устав „жабљачки”.

¹⁹ Синод Српске православне цркве, 28. маја 1992, донеће саопштење у ком се ускрађује даља подршка Милошевићу. На Скупштини САНУ, 4. јуна 1992, почело је потписивање захтева за Милошевићевом оставком. Захтев је потписало 46 академика, укључујући и угледнике као што су: Мића Поповић, Матија Бећковић, Предраг Палавестра, Драгослав Срејовић, Слободан Селенић, Милорад Павић, Миодраг Јовичић, Павле Ивић, Божидар Ферјанчић, Младен Србиновић... Наставно-научно веће Универзитета у Београду 18. јуна 1992. прогласиће штрајк до Милошевићеве оставке.

²⁰ У поступку смењивања председника републике обично су учествовали уставни (или врховни) суд и парламент. Србија је, међутим, била једина источноевропска земља у којој се председник смењивао плебисцитом (Кутлешић, 1994: 352-353). Штавише, по српском уставу (чл. 88), за опозив председника републике било је потребно више гласова него за његов избор: да би био изабран,

ко тело још се није било окренуло против Милошевића. Демократска странка је, 9. фебруара 1992, покренула представку у којој је захтевала Милошевићеву оставку. По тврђењу руководства ДС-а скупили су 823.648 потписа – што је, ипак, четири пута мање од Милошевићевих 3.285.799 гласова на изборима. Такође, према истраживању Института за политичке студије, рађеном у јулу 1992, однос оних који су подржавали Милошевићеву оставку и оних који су били против ње био је 39,8%: 39,5% (бирачко тело Србије без Космета; в. Антонић, 2015а: 90).

Ипак, Милошевић је пристао и на ванредне председничке изборе, заказане за 20. децембар 1992, из два разлога: 1. да потврди/обнови свој председнички легитимитет; 2. да као политичка личност популарнија од своје странке (СПС) „повуче” кампању и обезбеди скупштинску већину за СПС, како у Србији, тако и у СРЈ.

Милошевић се, овога пута, ипак морао много озбијније помучити да добије председничке изборе него 1990. године. Сада је против себе имао не само опозицију, појачану академским и културним угледницима, већ и западне санкције и, неочекивано, Ђосића и Панића.

била је довољна већина гласова од изашлих на изборе; да би био опозван, била је неопходна већина укупног бирачког тела.

ЋОСИЋ И ПАНИЋ НИЈЕ УСПЕО: МИЛОШЕВИЋ ОПЕТ У ПРВОМ КРУГУ

Ћосић и Панић дошли су на важна места у политичком систему. Премда је Милошевић имао већину у Савезној скупштини, Панић и Ћосић су, по уставу, могли у сваком часу да је распусте. Панић је, по тадашњем Уставу СРЈ, могао да смењује и поставља савезне министре. Савезне полицијске снаге нису биле велике (око хиљаду полицајаца; Thomas, 1999: 124), али ту је била војска. Панић је задржао ресор министарства одбране, а Ћосић се налазио на челу Врховне команде.²¹

За Панића нико раније није чуо, али чим је стигао у Београд намах је постао популаран. Деловао је непосредно, ведро, срдачно, пун снаге и бодрости да се ухвати у коштац с тешкоћама. Био је право политичко освежење. Већ помињано истраживање ИПС-а, из јула 1992, показивало је да Панића као премијера подржава 77% грађана Србије (6% против и 17% без става). Таква подршка неком политичару није била забележена све од доба Милошевићевог успона, током 1988. године.

Како су се ближили председнички и скупштински избори, заказани за 21. децембар 1992, поставило се питање ко ће бити такмац Милошевићу. Опозиција је виде-

21 Врховну команду чинили су још и Милошевић и Момир Булатовић, као председници република. Али, Ћосић је био први заповедник и уживао је немали углед код високих официра. У његовим рукама била су генералска унапређења, као и пензионисања.

ла Ћосића као најбољег противкандидата Милошевићу. Међутим, Ћосић, 5. новембра даје изјаву да се неће кандидовати. Правдао се да жели да задржи свој надстранички положај, своју тадашњу функцију, да је оронолог здравља и да мора хитно да се оперише (Стојановић, 1993: 29-30). После тога, избор опозиције је пао на Панића. Он се премишља 25 дана, и на крају ипак прихватио да изађе на мегдан Милошевићу.

За разлику од Ћосића, који је дуго избегавао отворени сукоб с Милошевићем, Панић се брзо сударио с првим човеком Србије. По уставу СРЈ, спољну политику земље треба да води њен премијер. И Панић је у то поверовао. Милошевић је, наравно, мислио да ће Панић бити лутка на његовом концу. Стога се прилично изненадио када је Панић, и пре него што је постао премијер, почео да даје изјаве како је спољна политика његова област у коју Милошевић не сме да се меша.²² И не само да се јуначио пред новинарима, Панић се стварно понашао као да је надређен Милошевићу. На Лондонској конференцији (26-27. август 1992), у једном тренутку, Ћосић је био изашао из дворане. Тада је представник Албаније почео нешто око Космета. Милошевић је, видевши да прича долази на њему омиљену тему, пожелео да нешто и он каже. Међутим, јавио се Панић и од председавајућег затражио да Милошевићу одузме реч, те да је више ни-

22 „Он ће да ради свој посао, а ја свој. Али нека му Бог помогне ако покуша да ми стане на пут!” (Los Angeles Times, 9. јули); „Моја уставна овлашћења равна су овлашћењима Џорџа Буша, а положај Слободана Милошевића сличан је положају гувернера неке америчке државе” (изјава новинарима у Хелсинкију, 10. јула); „Гувернер Калифорније мора да ради свој посао, а председник Сједињених држава свој” (изјава новинарима 14. јула); „Са национализмом је готово, он је добар само за историју, певање и сећање. У сваком случају, моја власт је уставно надмоћнија. Ја имам војску, имам међународне послове” (Newsweek, 3. август; Вукотић, 1992: 129-130; Ранчић, 1994: 24-25; 29).

коме из нашег изасланства не даје док се претходно он с тим не сагласи. У дворани је настао жамор и комешање, а Милошевић је био блед као крпа. Одмах по повратку делегације у Београд, Милошевић је одржао састанак са најближим сарадницима, на којем је решено да се крене с обарањем Панића (Ђукић, 2001: 206). У савезној скупштини постављено је, 31. августа 1992, питање поверења Панићевој влади. Међутим, видело се да је за рушење Панића било прерано²³ и Панићу је, 4. септембра 1992, изгласано поверење, између осталог и гласовима социјалиста.

Међутим, сукоб Панића и Милошевића наставио је да се продубљује. Милошевић је покушао да обори Панића у Савезној скупштини још једном, 3. новембра. Овога пута, боље је припремио тле, државна Телевизија је цео октобар нападала Панића, за Панићеву смену сада су гласали и социјалисти. Али, Ћосић је јасно стао иза њега, па су га и Црногорци, у Већу република, одбранили (било је 18: 17 у гласовима за Панића).

Опозиција и цела либерална јавност с великим надама очекивали су 20. децембар 1992, и председничке изборе. Осећање да је Милошевић на прагу пораза ширило се као пред изборе 1990. године. На скупштинске изборе опозиција је изашла у више поворки, али су све странке демократске опозиције стале уз Панића. Државна телевизија наставила је да у вестима подржава Мило-

23 Најпре, јавност је била неприпремљена за тако нешто, јер је Панић био популаран, а није било лако да се за кратко време преокрене јавност. Друго, уз Панића је стао и Ћосић, написавши писмо Скупштини у ком је похвалио Панића и заискао да његову владу оставе на миру. Треће, и опозиција је одмах скочила у Панићеву одбрану, а студенти су најавили излазак на улице. Коначно, Милошевић је имао већину у Већу грађана, али у Већу република била му је потребна помоћ Црногораца. Њима се, међутим, Панић допадао и нису били ради да га тек тако обарају.

шевића, али су Панић и опозиција ипак добили довољно могућности да своје поруке пошаљу у народ. Током две последње седмице пред изборе, Телевизија је дневно, на најзначајнијем, Првом програму, имала по 10 часова програма везаног за изборе, у ком су странке и кандидати били једнако заступљени (Миливојевић и Матић, 1993: 12). Недостатак што га у вестима нападају Панић је настојао да надокнади закупом додатног ТВ времена. Направио је седам привлачних порука које су 226 пута објављене на државној телевизији (исто, 85).

И истраживања јавног мњења показивала су да је Панић надамак победе над Милошевићем. У *Медиумовом* истраживању, крајем септембра, Панић је побеђивао са 51%: 28%. Оба предизборна истраживања *Партићнера* давала су Панићу победу: прво, од 6. децембра, 35%: 30%, и друго, од 13. децембра, 37%: 31% (Броћић, 1992: 226). И истраживање ЦПИЈМ ИДН, недељу дана пред изборе, показивало је да је Панић у благој предности: 36%: 35% (Баћевић, 1992: 143). Чак је и *Партићнерово* истраживање, рађено на дан избора, на излазу са гласачких места (тзв. *exit poll*), показивало да Панић побеђује. Те вечери, Љиљана Баћевић, директор ЦПИЈМ, гостујући на НТВ СтБ, могла је, на основи свих ових истраживања, са правом да закључи како победник председничких избора може да буде само Милан Панић.

А онда је објављен исход избора (*Табела 4*). Милошевић је тукао Панића са 53%: 32%! Или, прерачунато за цело бирачко тело Србије без Космета (ради поређења са налазима горњих истраживања), 42%: 26%. Какав пораз!

Табела 4
Председнички избори 1992. године

	џакмац	странка	гласови	%
1	Слободан Милошевић	Социјалистичка партија Србије	2.515.047	53,24
2	Милан Панић	Група грађана	1.516.693	32,11
3	Милан Парошки	Народна странка и Српска опозиција	147.693	3,13
4	Драган Васиљковић - Капетан Драган	Група грађана симпатизера Капетана Драгана	87.847	1,86
5	Јездимир Васиљевић	Група грађана	61.729	1,31
6	Мирослав Милановић	Група грађана	28.010	0,59
7	др Блажо Перовић	Демократска отаџбинска коалиција	20.326	0,43

Одазив: уписано 6.949.150 бирача, гласало 4.457.671 бирач или 64,15%, неважећих 80.326 или 1,80%; извор: Извештај РИК²⁴.

Опозиција се жалила на бројне изборне нерегуларности. Најпре, ту су биле интервенције општинских комисија, у којима опозиција није имала своје представнике:

„Изборни материјал са гласачких места за републичке и савезне изборе у Србији није, након обављеног гласања, упућен изборним комисијама девет изборних јединица, како су то предвиђали члан 92 републичког и члан 84 савезног изборног закона, него општинским изборним комисијама које поменути закони уопште не спомињу! Потпуно ненадлежне, изборне комисије су у многим случајевима ‘прегледале материјал’ и ‘сређивале податке’, које су доставили бирачки одбори, што представља флагрантну повреду изборног поступка” (Гоати, 1999: 130).

Рецимо, према фотокопији изборног записника са бирачког места Врачар 12, СРС је добио 1 а СПС 59 гласова.

24 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/1992/4.%20-%201992%20izvestaj%20rezultati%20opr.pdf>

Након „обrade” у општинској изборној комисији, у Републичку комисију стиже извештај по коме је СРС добила 59 а СПС 154 гласа (*Борба*, 26-27. децембар 1992, стр. 3). У наведеном случају, опозиција је успела да преслика записник, па је могла да укаже на превару. Међутим, у већини случајева то није било могуће. Наиме, Изборним законом било је одређено да се записник сачињава само у једном примерку (*Југословенски йреплед*, 4/1992, стр. 3-30). Доцније, на изборима 1996. године, записник је прављен у пет примерака, тако да је први ишао изборној комисији, други је истицан на бирачком месту, а преостала три добијали су представници странака које су освојиле највише гласова. Захваљујући томе опозиција је могла да се бори против изборне крађе. Те, 1992. године, то је било немогуће.

Проблем је био и у неслагању бројки. Републичка изборна комисија је, 14. децембра, саопштила да бирачко право у Србији има 6.959.473 бирача (*Полиџика*, 15. децембра 1992, стр. 9). Међутим, у бирачке спискове, у Србији, било је уписано, за савезне изборе 6.967.857, за републичке 6.774.995, а за председничке 6.949.150 људи. Остало је нејасно који је бирачки списак тачан, и одакле разлика од око 200.000 бирача.

Иако се гласало у исто време и на истом месту, појавиле су се и разлике у броју изашлих на председничке, републичке и савезне изборе. На председничке изборе изашло је 23.454 гласача више него на републичке. На 449 бирачких места (што је око 5% укупног броја) испада да је више од 50% гласалих изашло само на савезне или само на републичке изборе.²⁵ Појавила се и необична разлика

25 Примерице, у Београду, на бирачком месту Вождовац 64, на републичке изборе наводно је изашло 58 а на савезне 694 грађана. Ево још неких занимљивих бирачких места у Београду. Вождовац (68): републички 597 – савезни 33; Звездара (49): 327 – 1651; Земун (2): 367 – 1161; Лазаревац (19): 729 – 259; Младеновац (10): 143 – 398; Палилула (42): 652 – 245 итд. Како је толико људи успело да гласа само на једним изборима, остаје тајна.

између броја гласалих на изборима у Србији (4.723.711), и броја употребљених гласачких листића (4.713.767). Испоставља се да је готово 10.000 људи гласало тако да од бирачког одбора није узело гласачки листић. То је један врло занимљив начин гласања.

И страни посматрачи – 119 представника КЕБС-а, британски и аустријски парламентарци, делегација „Слобода за Исток” – имали су примедбе на гласање (*Борба* 22. децембар 1992, стр. 5 и 9). Уочени су случајеви гласања у име другог, без заклона, с картонским бирачким кутијама (које је било лако заменити).²⁶ Главни проблем је био у томе што опозиција није имала своје представнике на готово половини бирачких места (Гоати, 1999: 121). Нарочито на Косову, где је Милошевић постигао најлепши успех (*Табела 5*).

Табела 5

Исход председничких избора 1992. године
у неким косметским општинама

<i>оштина</i>	<i>изашло</i>	<i>Милошевић</i>	<i>Панић</i>
Њилане	12.608	11.641	562
Каменица	7.803	7.386	213
Урошевац	6.037	5.536	255
Обилић	4.135	3.743	228
Клина	3.997	3.717	189
Ђаковица	2.416	2.193	134
Вучитрн	4.530	4.345	84
Сува Река	1.778	1.640	60
Подујево	1.160	1.068	56
Ораховац	2.400	2.293	32

Извор: израчунато према: ЦЕСИД, 2000.

²⁶ Тако је, рецимо, на изборном месту бр. 33 Нови Сад пронађена „резервна” бирачка кутија препуна листића на којима је био заокружен број испред имена Слободана Милошевића (*Борба*, 21. децембар 1992, стр. 8).

Неправилности у изборима је, дакле, било, али да ли је због тога Милошевић победио? Милошевићу је, изборним махинацијама, можда и додато 200.000 гласова (око 4% гласалих) да би већ у првом кругу победио. Али, разлика између Милошевића и Панића била је толика (милион гласова или 21% гласалих) да је она тешко могла да буде плод само изборне крађе. Милошевић можда и није победио Панића већ у првом кругу. Али несумњиво га је победио.

Зашто је Панић изгубио изборе? Основна мана Панића на изборима била је та што јавност није била уверена у његову приврженост националној ствари. А то је било битно, поготово за оних 1.166.933 бирача који су у мају 1992. гласали за Шешељеве радикале (СПС), а сада су били позвани да подрже Милошевића. У свим главним циљевима политике, јавно мњење је давало предност Панићу над Милошевићем: укидање санкција 54%: 19%, привредни развој 56%: 23%, развој демократије 46%: 30%, боља будућност 41%: 29%... Једино је у остварењу националног интереса Милошевић био бољи од Панића: 51%: 28% (Михаиловић, 1992: 134). А управо то је овога пута била окосница избора.²⁷

Панић је не само био амерички држављанин, већ је тешко разумевао посвећеност овдашње јавности српском питању. Од 1956. године живео је у САД, крећући се готово искључиво у пословним круговима. Нацију и државу углавном је посматрао кроз привредну успешност и положај у међународним пословима. „Он је читав проблем

27 СПС: „Ми мислимо да су данас државни и национални интереси на дневном реду, да се данас у нашој републици и укупно на овом простору решава судбина српског народа” (Миломир Минић, у ТВ представљању СПС; пренето у: Миливојевић и Матић, 1993: 121). „Суштина кампање јесте српско национално питање” (Горан Перчевић, 13. децембра; Славујевић, 1993: 137). То је „питање свих питања” (Г. Перчевић, Политика, 4. децембар, стр. 12).

схватао крајње једноставно”, сведочи Панићев саветник Михаило Шарановић. „Доћи ћу са свежим идејама, уместо рата понудићу мир, бољи и богатији живот свима, и победићу” (Вукотић, 1992: 75).

Наравно, Панић није био неинтелигентан. Чим се мало разабрао где се налази, одмах је и сам ударио у националне жице. „Ја сам рођен у Србији. Ја сам Србин. Ово је моја отаџбина... Ја сам за достојанство Србије и Срба”, поручивао је Панић у свом главном предизборном ТВ огласу (Матић и Миливојевић, 1993: 96). „Никада нећемо дати ни педаљ наше земље... Нећу да видим ниједног турског војника на нашој земљи. То важи и за Немце”, поручивао је Панић у предизборном походу по Шумадији (Вукомановић, 1992: 127). Само, исувише је времена прошло, а избори су били одвећ близу да би могао да промени слику која се о њему већ била створила – поготово јер су милошевићевци успели да скрате и време намењено за Панићево предизборно представљање на свега осам дана!²⁸

Панић је изгубио и због тога што Запад – за разлику, рецимо, од 2000. године – није послао јасну поруку

28 Када се Панић пријавио за председничког такмаца, Републичка изборна комисија, на чијем се челу налазио Часлав Игњатовић, одбила је да му прихвати кандидатуру. Образложење је било да Панић нема уредну пријаву боравка у Србији, стару најмање годину дана. Панић се жалио Уставном суду, чији председник није био нико други до опет Часлав Игњатовић. Уставни суд је, 5. децембра, усвојио Панићеву жалбу, па је одлука враћена Републичкој комисији на поновно разматрање. Међутим, комисија се сутрадан, под председништвом Часлава Игњатовића, састаје и одбија да спроведе пресуду коју је потписао тај исти Часлав Игњатовић. Панић се поново жали, и Уставни суд, 9. децембра, коначно прихвата Панићеву пријаву. Наравно, цела ова игра имала је за циљ само то да се Панићу што више скрати време за предизборно представљање. Тако је Панићу, на крају, преостало свега осам дана за кампању (предизборна тишина наступала је 17. децембра, у поноћ).

српским бирачима: ако падне Милошевић, падају и санкције. Панић и Ћосић су, одмах по ступању на дужност, урадили све да би испунили захтеве Савета безбедности из Резолуције 757, и тиме скинули санкције.²⁹ Но, и поред тога, казнене одредбе против Србије не само да нису укинуте (или макар ублажене) – оне су чак и заоштрене. Наиме, у међувремену је западна дипломатија стала на становиште да оно што Србија заправо треба да уради, како би се ослободила санкција, није да се не меша у рат у Босни. Она мора да умири Босну!³⁰ Панић и Ћосић су молили да се Србији укине бар део казне, у знак подршке и признања за оно што је до тада учињено.³¹ Узалуд.

29 До краја јуна 1992. повукли су све редовне јединице Југословенске војске из БиХ. Повучен је и део тешког наоружања, а онај део који је преостао није више био у власти Београда, већ у рукама Младића и Караџића. СРЈ је признала Словенију и БиХ, и изразила спремност да призна Хрватску и Македонију у „старим републичким”, односно „Титовим границама” (из Панићевог обраћања Савезној скупштини, 21. августа 1992; Вукотић, 1992: 102). По споразуму Ћосић-Туђман (од 30. септембра 1992), све јединице Југословенске војске, до 20. октобра, повукле су се са Превлаке, тј. из Хрватске.

30 Панићу је, у Женеви, 18. октобра, „први пут јасно речено који је најважнији услов за скидање санкција – мир у Босни. По први пут, југословенска дипломатија је тада добила задатак да оствари нешто што не зависи искључиво од ње саме. Поставити ствари тако да једино од Југославије зависи да ће у Босни завладати мир, нити је било у духу Резолуције 757, нити је објективно било могуће” (Павловић, 1994: 153).

31 Панић је, 27. септембра, упутио Савету безбедности УН писмо у ком је замолио за увоз 850.000 тона нафте. Она би била искоришћена првенствено за грејање, а међународни надзор над расподелом и трошењем био би лако изводљив. Наиме, једне је боје нафта за возила, а друге за лож-уље (Павловић, 1994: 153; Ранчић, 1994: 64). Месец дана касније, Панић се лично обратио и Одбору за безбедност Европског парламента, са молбом за привремено ублажавање санкција у наредних 60 дана. Тиме би се подржали дотадашњи миротворни напори Ћосића и Панића, и послала јасна порука бирачима у Србији да ће сваки даљи корак ка смиривању

Западна дипломатија је закључила да су Панић и Ђосић, бојећи се страшних последица казни којима је изложена Србија, само половично успели да умире босанске Србе. А најбољи начин да се подстакну да до краја одраде посао јесте – појачати санкције.

Тако, уместо да се казне ублаже, оне су пооштрене. Савет безбедности, 17. новембра, доноси Резолуцију 787 која Србију ставља у потпуни карантин.³² Србија је осуђена да се те зиме једноставно смрзне. Какво моћно оружје су западне дипломате овим дале Милошевићу! Десило се управо оно што је он све време и говорио. Ма шта ми Срби радили, Запад је решио да нас порази и понизи. Можемо да урадимо све, да испунимо све што се од нас тражи, санкције ипак неће бити укинуте – само ћемо бити изложени даљим захтевима. Србија се не може одбранити попуштањем и миротворством, већ оружјем и пркосом.

Коначно, пред саме изборе, Запад је послао арогантну поруку Србима за кога има да гласају.³³ У њој је речено да ће „српска нација”, изабере ли Милошевића, бити изложена „пооштравању санкција”, што ће је „довести у то-

рата бити поштено награђен (Вукомановић, 1992: 122).

32 Забрањује се чак и пролаз било какве нафте, угља, гвожђа, челика, обојених метала, хемикалија, гума, возила, ваздухоплова, мотора, опреме за производњу струје... Забрану ће, на границама Србије, да надзиру додатни међународни посматрачи, а поморско-ваздухопловне снаге Северноатлантског савеза пресретаће све бродове који плове ка Црној Гори (операција „Морска стража”).

33 Најпре су то урадили прваци Европске заједнице, на свом састанку у Единбургу, 12. децембра. Сутрадан, иста порука стиже са заседања министарског савета КЕБС-а. Дан касније, САД и Русија доносе заједничку изјаву о Србији, са истим садржајем. Два дана потом, исту поруку поновиће и копредседници Женевске конференције о бившој СФРЈ, Сајрус Венс и Дејвид Овен. Три дана доцније, а то је већ 16. децембар, и до избора преостаје још само четири дана, оглашавају се, на исти начин, и Борис Јељцин и Лоренс Иглбергер (види: Вукомановић, 1992: 125-6; Антонић и др., 1993: 38).

талну изолацију у дугом временском периоду” (Декларација ЕЗ). А ако изабере Панића? У том случају, наравно, нема говора о укидању санкција, али могло би се десити да „уколико такав избор буде пропраћен фундаменталним променама политике”, велике силе озбиљно узму у разматрање могућност „евентуалног ублажавања” и „постепеног укидања санкција” (Заједничко саопштење САД и Русије; изјава британског амбасадора у УН у име ЕЗ; в. Вукомановић, 1992: 125-6).

Дакле, ако Срби изаберу Милошевића, аутоматски следе нове, тоталне санкције. Ако, пак, изаберу Панића: „видећемо”, „размотрићемо”, „евентуално”, „постепено”, „ако се покаже”... Запад је Србији наменио само штап. А чак се ни с магарцем тако не поступа.

Зато је Милошевић, те 1992. године, убедљиво победио Панића. Повратио је легитимност и обезбедио мандат до 1997. године.

Четврта глава

ТРОМЕСЕЧНЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ: КОГА ЗА КАНДИДАТА ОПОЗИЦИЈЕ?

Милошевиће је у наредних пет година стабилизовао своју власт. Најпре, уз помоћ Драгослава Аврамовића решио се (1994) инфлације (која је у време председничких избора 1992. износила 19.755% годишње). Друго, релативно успешно је завршен рат у БиХ, Дејтонским споразумом (1995), а Србији је скинут део санкција. И треће, опозиција се поделила (1997), а Милошевић је успео да неутралише свог одметнутог савезника, Шешеља (1994).

После скупштинских избора у Србији 1992, Милошевић није имао већину у парламенту. СРС је одвукао део бирача СПС-а из 1990. године. Шешељ је оштро критиковао опозицију као издајничку, због чега су му били отворени сви велики медији. Али, он је то искористио и за благу критику СПС-а, приказујући се као патриотска и конструктивна опозиција. Тако је на изборима 1992. добио преко милион гласова и 29% места у скупштини.

Милошевић, који са 40% скупштинских места (101 мандат) није више могао сам да направи владу, позвао је Шешеља у коалицију. Али, пошто су понуђена слаба министарска места, Шешељ је то одбио (Весић, 1997: 45). Препустио је Милошевићу да, 10. фебруара 1993. године, направи мањинску, чисто социјалистичку владу, којој је он давао подршку.

Међутим, крајем 1993, Шешељ је пожелео да искористи Милошевићеве тешкоће с инфлацијом и ратом у

БиХ, и затражио је стварну поделу власти: коалициону владу у којој би радикали добили неки од кључних ресурса (Шешељ, 1995: 101). Заискао је од Скупштине, 27. септембра 1993, да изгласа неповерење влади. Али, уместо да уследе преговори и погодба, као што се Шешељ надао, два дана доцније појављује се саопштење Извршног одбора СПС-а. Тим саопштењем Милошевић креће у отворени рат са Шешељом. Оптужује га за „осионост и криминално насиље”, „обману грађана”, „крајње примитивни шовинизам”, а радикале да су „криминалци и ратни профитери”, уз напомену да ће се „СПС залагати да се Шешељеви ратни злочини установе и изложе суду јавности”. А 20. октобра 1993, Милошевић је распустио скупштину и расписао нове парламентарне изборе за 19. децембар.

У изборној кампањи Милошевић је успео да обори Шешељев рејтинг и врати део бирача, не дозволивши опозицији да профитира из њиховог сукоба. Иако му је недостаало три мандата да може самостално да направи владу, успео је да из опозиције извуче једну малу странку (Нова демократија, 5 мандата) и тако обезбеди скупштинску већину.

За савезне скупштинске изборе 1996, опозиција је направила коалицију Заједно, у коју су ушле СПО, Демократска странка, Грађански савез Србије и Демократска странка Србије. На тим изборима она није постигла неки већи успех, али је на локалним изборима 1996, који су одржавани по већинском систему, освојила Београд и друге веће градове – захваљујући гласовима сада оштро опозиционих радикала у другом кругу. Милошевић је одбио да развијенији део Србије препусти опозицији, због чега је добио тромесечне демонстрације – тзв. Зимске шетње 1996/1997.

Милошевић је, на крају, попустио и дао опозицији оно што је добила на изборима. По договору лидера СПО

и ДС (од 18. фебруара 1997, чл. 4), Зоран Ђинђић је постао градоначелник Београда, а Вук Драшковић је требало да буде кандидат опозиције на председничким изборима 1997. Међутим, Ђинђић је изврдавао да испуни свој део погодбе – исправно проценивши да Драшковић има слабе шансе за победу. То је Драшковића расрдило, и коалиција Заједно се распала у јуну 1997.

Тако је скупштинске и председничке изборе 1997. опозиција дочекала подељења. Један део демократске опозиције (ДС, ДСС, ГСС, Српска либерална странка, Демократски центар и други) одлучио је да бојкотије изборе, због недовољних медијских слобода и слабе могућности контроле исправности гласања. Драшковић, Шешељ и неке мање странке изашли су на изборе.

Милошевић, по Уставу Србије, није могао да поново буде кандидат на председничким изборима.³⁴ Он је, 15. јула 1997, у скупштини СРЈ изабран за председника СР Југославије. Дан пошто је, 23. јула, инаугурисан за савезног председника, Милошевић је позвао Драшковића на разговор. Драшковић је такође претио неизласком на изборе, тражећи приступ великим гласилима. „Био је убеђен да му је једина препрека да би био председник

34 Истина, крајем априла 1997, појавило се једно тумачење Устава Србије које је отварало могућност да Милошевић ипак остане на месту председника Србије. То тумачење је дао Ратко Марковић. По њему, тадашњи председник могао би да добије још један мандат, будући да му је онај први прекинут пре истека половине прописаног времена. „Чињенице из ставова члана 86. Устава Србије могу се тумачити и тако да избора није ни било, ако мандат није трајао пет година”, објашњавао је Марковић. Али, то тумачење је било доста натегнуто. Марковић се позивао на „много уставе” који садрже одредбу да „ако неко лице није потрошило бар половину мандата сматраће се да није било ни изабрано”. Али, такве одредбе ипак није било у српском уставу, нити се, као правно начело, примењивало у домаћој пракси. Стога су многи правни зналци одбацили овакво тумачење (Време, 3. мај 1997. стр. 6-7).

Србије та што нема приступ државним медијима” (Павловић, 1997: 123). Не желећи да Драшковићев бојкот спусти одазив на председничким изборима испод 50%, Милошевић му је то обећао. И Драшковић је, четири дана доцније, добио дуг интервју на РТС-у. Био је то први интервју једног опозиционог првака после седам година постојања вишестраначја у Србији. У времену до избора, СПО ће у дневницима бити шест пута присутнији него ДЕПОС 1993. године (26% уместо 4%). То је још увек било двоструко мање од СПС-а (52%), али и даље знатно више од радикала (15%; ОИ, 1997: 78).

Драшковић је био презадовољан. „Ја и председник Милошевић постигли смо потпуну сагласност о условима за поштене изборе”, говорио је (нав. у: RSS, 1997: 28; 20). Избори су расписани 25. јула за 21. септембар, а истог дана кад је објављен датум избора, ГО СПС-а је за председничког кандидата истакао Зорана Лилића, који је на месту председника СРЈ био заменио Добрицу Ћосића (1994).

ПОНАВЉАЊЕМ ДО ПОБЕДЕ 1997: ШЕШЕЉ ПРВИ, А МИЛУТИНОВИЋ ПРЕДСЕДНИК

Уочи избора инфлација је смањена на 9%, народни доходак је забележио највишу стопу годишњег раста у деведесетим - 7,4%, а реалне плате скочиле су за петину.³⁵ Највећи део новца за поправак животног стандарда милошевићевци су обезбедили продајом српског државног предузећа за телефонију – *Телекома*.³⁶ Од добијених пара половина (724 милиона марака) дата је за исплату заосталих пензија, од којих је једна пензија исплаћена дан уочи избора.

Међутим, то није било довољно за Лилићеву победу. Он је по својој харизми и политичком угледу био далеко од Милошевића. У првом кругу, 21. септембра, Лилић је добио 38% гласова, недовољно за победу (*Табела 6*). Морало се приступити другом кругу, што је већ био показатељ колико је Лилић био слабији кандидат у односу на свог шефа.

35 Почетком године, просечна плата у Србији (без Космета) износила је 150 ДЕМ, док је у октобру она већ достигла 270 ДЕМ (БКМВ, 2000: 43).

36 Њега су, 8. јуна 1997, купиле италијанска државна телекомуникациона компанија Стет (која је од тада надзирала 29% капитала) и грчка државна телекомуникациона компанија Оте (која је преузела надзор над 20% капитала). Телеком је продат за 1.586 милиона немачких марака.

Табела 6
Неуспели председнички избори 1997. године

	Иаkмац	Странка	I круг (21.9)		II круг (5.10)	
			гласови	%	гласови	%
1	Зоран Лилић	Социјалистичка партија Србије, Југословенска левица и Нова демократија	1.474.924	35,70	1.691.354	47,9
2	Војислав Шешељ	Српска радикална странка	1.126.940	27,28	1.733.859	49,1
3	Вук Драшковић	Српски покрет обнове	852.808	20,64	-	-
4	Миодраг-Миле Исаков	Коалиција „Војводина“	111.166	2,69	-	-
5	Вук Обрадовић	Социјалдемократија	100.523	2,43	-	-
6	Небојша Човић	Демократска алтернатива	93.133	2,25	-	-
7	Сулејман Угљанин	Листа за Санџак	68.446	1,66	-	-
8	Милисав Банковић	Радничка странка Југославије	49.158	1,19	-	-
9	Милан Парошки	Народна странка	27.100	0,66	-	-

10	Миодраг Видојковић	Група грађана	14.105	0,34	
11	Предраг Вулегић	Либерално- демократска странка	11.463	0,28	
12	Драган Ђорђевић	Странка држављана Србије	10.684	0,26	
13	Милан Младеновић	Коалиција „Препород“	10.112	0,24	
14	Ђорђе Дрљачић	Група грађана	9.430	0,23	
15	Бранко Чичић	Партија природног закона	7.097	0,17	
16	Гвозден Сакић	Група грађана	3.293	0,08	

Први круг: уписано бирача 7.188.544, гласало 4.131.487 или 54,47%, неважећих гласачких листића 155.860 (3,77%); у другом кругу: уписано 7.210.557, гласало 3.531.063 или 48,97%, неважећих гласачких листића 104.223 (2,95%); извор РИК³⁷.

37 [http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/1997%20I/3.%20-%201997%20\(I\)%20izvestaj%20o%20ukupnim%20rezultatima%20pr.pdf](http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/1997%20I/3.%20-%201997%20(I)%20izvestaj%20o%20ukupnim%20rezultatima%20pr.pdf)

У другом кругу, 5. октобра 1997, десило се исто што и на локалним изборима 1996: гласови бирача незадовољних влашћу, из иначе посвађане опозиције, сасредили су се код Шешеља. Неких 600.000 бирача демократске опозиције, који су у првом кругу гласали за Драшковића (СПО), Исакова (КВ), Обрадовића (СД) и Човића (ДА), одлучило је да подржи радикаског кандидата. Захваљујући томе, Шешељ побеђује Лилића: према званичном саопштењу, Шешељ осваја неких 40.000 гласова више од бившег председника СРЈ (*Табела 6*).

Био је то први изборни пораз милошевићеваца на националном нивоу. Али, ово гласање проглашено је неуспелим, пошто на њега није изашло довољно бирача. Наиме, Закон о избору председника Републике (1990; чл. 6 и 9) одређивао је да је за успех председничких избора неопходно да гласа више од 50,0% уписаних бирача. Према званичном саопштењу, на изборима је учествовало 49,0% грађана Србије с правом гласа. Радикали су одмах рекламирали изборну крађу. Према њиховим извештајима, на изборе је изашло 52% бирача, Шешељ је добио 51,55% гласова а Лилић 48,45% (*Наша борба*, 7. октобар 1997, стр. 3).

Но, Шешељу се није веровало. Званичан извештај подржао је и Центар за слободне изборе и демократију (ЦЕСИД), независно удружење за праћење избора у које су опозициони кругови имали поприлично поверења. Према њиховом рапорту, „на изборе је изашло око 45% бирача, с тим што смо искључили могућност да тај број буде већи од 49%” (ОИ, 1997: 99). И Запад је с олакшањем и разумевањем поздравео поништење Шешељеве победе. За њега је други круг председничких избора била „трка марионете и страшила”. Роберт Гелбард, изасланик САД за Балкан, сутрадан по изборима је изјавио „како не мисли да ће америчка влада моћи да ради са г. Шешељом који је недемократичан,

за кога он лично мисли да је фашиста, да представља погоршање, поларизацију и мрак” (*Време*, 11. октобар 1997, стр. 6). Отуда нико се није много бунио када је Републичка изборна комисија прогласила председничке изборе неуспелим.

Шешељ је могао да запрети неизласком на поновљене изборе и уличним протестима својих присталица. Али, знао је да прво не би имало учинка, осим ако му се у бојкоту не придружи и Драшковић. Овај, међутим, свакако не би пропустио прилику да замени Шешеља на месту главног противкандидата милошевићевцима. Стога, Шешељ није имао друге, него да поново изађе на мегдан социјалистима.

Међутим, овога пута социјалисти су се боље припемили за изборе. Својски су залегли иза свог новог кандидата – Милана Милутиновића, дотадашњег министра спољних послова. Повећали су му време на РТС-у са 52%, колико је имао Лилић, на 65%, колико је од укупног времена, у Дневнику 2 и 3 Првог програма, добио Милутиновић (ОИ, 1998: 45). Драшковићу је време смањено са 26% на 14%, а Шешељу је незнатно повећано са 15% на 18%. Али, боље да тог повећања за Шешеља није ни било. Већина прилога била је негативна, па и клеветничка – чак 81%! (Милутиновић је имао 0% негативних прилога, а Драшковић 32%; ОИ, 1998: 47).

Што је најгоре, Шешељ и Драшковић су упали у својеврсну замку коју су им поставила велика јавна гласила. Она су их, наиме, помињала само ако су оштро нападали оног другог такмаца. Како би добили што више простора у великим медијима, Драшковић и Шешељ су почели да све дуже и љуће насрћу један на другог. Драшковић је оптуживао Шешеља да уопште није Србин, да његова политика „сурвава Србију у јаму”, да је његов програм „дубоко антидржавни и ан-

тинационални”, да уколико он победи „следи рат са НАТО, грађански рат и нове санкције” (наведено према: Ашић, 1998: 22). Шешељ му није остајао дужан:

- „Драшковића на травњаку америчке резиденције постројавају амерички изасланици а чиновници страних влада му дају инструкције”.
- „Само да вам се нешто овде не свиђа, Ви одмах завречите, тражите ОЕБС, тражите Американце, идете и жалите им се”.
- „А Ти напросто желиш окупаторску власт, јер си свестан да на довољно српских гласова не можеш у редовним условима рачунати, да те само окупаторски бајонети могу устоличити као гувернера ојађене, понижене и разорене Србије, осакаћене и премрежене правом пауковом мрежом аутономија и специјалних статуса” (наведено према: Ашић, 1998: 23).

Нису Шешељ и Драшковић остављали ни Милутиновића на миру. Али, њихово узајамно оптуживање и свађање сасвим је преовладало у режимским гласилима. Уприличени су и посебни говорни двобоји Драшковића и Шешеља, на Првом ТВ каналу РТС-а, што је обојци донело више штете него користи. Насупрот њима, Милутиновић се достојанствено држао по страни. Он је представљан као златна средина између Шешељевог „шовинизма”, „изолационизма” и „националног авантуризма”, и Драшковићевог „неодмереног додворавања Европи” и „слугерањства”:

- „И Србија и свет”, објашњавао је своју главну предизборну јавку Милан Милутиновић, „значи да се морамо држати своје традиције и својих вредности, али да истовремено ваља изаћи

у сусрет свету и равнати се према његовим мерилима и захтевима”.

- „Има тврдњи како ми тобоже можемо да живимо изоловано од света, као неки ‘небески народ’. То је неприхватљиво. Свет хоће Србију у Европи, јер јој је она потребна. Ми такође морамо да будемо део тог света, али не у слугерањском односу” (наведено према: Ашић, 1998: 12).

Као учинак овако добро постављене кампање, Милутиновић је, у првом кругу, добио неких 200.000 гласова више него пре њега Лилић. Али, то је још увек било 44% гласова изашлих, недовољно за победу. И Шешељ је повећао број својих гласача, у односу на претходни први круг, за око 100.000. Драшковић је прошао баш неславно, освојивши отприлике онолико гласова мање колико су Милутиновић и Шешељ добили гласова више (види *Табелу 7*). Дакле, остварила су се предвиђања да ће се гласови већ у првом кругу сасредити око кандидата социјалиста и радикала.

Преостао је други круг председничких избора, 21. децембра. Милошевићевци су у пуни погон пустили своју пропагандну машинерију. Милутиновић је, на РТС-у, добио четири пута више времена од Шешеља, при чему је Милутиновић искључиво хваљен, док је Шешељ на најгоре начине грђен и оспораван (Гоати, 1999: 163). Уз то, током самих избора направљено је толико неправилности да се други круг председничких избора, 21. децембра 1997, може оценити као можда најнепоштенији изборни дан Милошевићевог доба.

Табела 7
Поновљени председнички избори 1997. године

Име	Странка	I круг (7.12)		II круг (21.12)	
		гласови	%	гласови	%
Милан Милутиновић	СПС, ЈУЛ, НД	1.665.822	43,4	2.181.808	56,5
Војислав Шешељ	СРС	1.227.076	33,2	1.383.868	35,8
Вук Драшковић	СПО	587.776	15,4	-	-
Вук Обрадовић	Социјалдемократија	115.850	3,0	-	-
Драгољуб Мићуновић	Демократски центар	86.583	2,2	-	-
Миодраг Видојковић	Група грађана	29.180	0,77	-	-
Миодраг Вулегић	Либерално демократска странка	21.353	0,56	-	-

Први круг: уписано 7.226.947, гласало 3.812.010 или 52,75%, неважећих листића 76.911 (2,02%); Други круг: уписано 7.225.860, гласало 3.683.714 или 50,98%, неважећих листића 115.319 (3,13 %). Извор: РИК³⁸.

38 [http://arhiva.rik.parliament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/1997%20II/3.%20-%201997%20\(II\)%20izvestaj%20o%20ukupnim%20rezultatima%20pr.pdf](http://arhiva.rik.parliament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/1997%20II/3.%20-%201997%20(II)%20izvestaj%20o%20ukupnim%20rezultatima%20pr.pdf)

Када је реч о изборним манипулацијама, активирано је спремиште косметских гласова. Пошто су тамошњи Албанци наставили да бојкотују Србију и њене установе, њихови гласови су масовно приписани Милутиновићу. Рецимо, у општини Ђаковица, на 10 бирачких места, изборни исход је био 9.474 гласа за Милутиновића и 0 гласова за Шешеља (ОИ, 1998: 90). Слично је било у још десетак косметских општина. Према извештају ЦЕСИД-а, само на Косову Милутиновићу је додато најмање 300.000 гласова (ОИ, 1998: 82), док је Шешељ тврдио да су му социјалисти украли и свих 700.000 гласова (*Наша борба*, 24. децембар 1997, стр. 1). Било како било, Милутиновић је, према званичном извештају, добио око пола милиона гласова више него у првом кругу, или чак 800.000 гласова више него Шешељ.

Али, то је било тек пола посла. Да би Милутиновићева победа била призната, ваљало је обезбедити одазив већи од 50%. Према ЦЕСИД-у, стварна излазност је била 48,5% (*Наша борба*, 25. децембар 1997), према Демократском центру и Демократској странци 47,5% (*Наша борба*, 24. децембар 1997, стр. 3 и 23. децембар, стр. 3), а према радикалима 49,3% (*Наша борба*, 23. децембар 1997, стр. 3). Но, по званичном саопштењу изашло је 50,98% бирача, или 70.813 гласача преко прописаног броја. За манипулацију је, опет, послужило Косово. Тамо је, у односу на други круг изборног одмеравања Лилића и Шешеља (5. октобра), сада дошло до изненадног и великог повећања изборног одазива. У изборној јединици Косовска Митровица, излазност је наводно повећана за 40%, у изборној јединици Приштина за 48%, а у изборној јединици Пећ за занимљивих 90% (ОИ, 1998: 81). То је, само у ове три изборне јединице, значило повећање броја бирача који су се појавили на гласању за читавих 106.752.³⁹

39 Посебно је било весело у селу Ђелекаре, у изборној јединици Врање. Оно је етнички чисто албанско и на председничким

Овако велика изборна нерегуларност на Косову била је могућа, између осталог, и захваљујући томе што су милошевићевци у много случајева били једини чланови тамошњих бирачких одбора. Знајући за ову могућност, Шешељ је решио да на Косово пошаље посебне изборне посматраче. Али, они никада нису стигли на одредишта. Полиција их је заустављала на улазу у покрајину и упућивала њихова возила на ванредне техничке прегледе. У случају да су покушали да пут наставе возом, полиција их је дочекивала на успутним станицама и задржавала колико год је могла више. Када би се, најзад, успели докопати бирачких места, открили би да је, у већини случајева, „гласање” већ одавно завршено (ОИ, 1998: 80).

Нема сумње да је Милутиновић победио Шешеља. Разлика од 800.000 гласова одвећ је велика да би се могла приписати само изборној крађи. Не само да је Милутиновић привукао бар 400.000 више гласача него Лилић у другом кругу (по званичним резултатима и свих 700.000), већ је и Шешељ добио неких 350.000 гласова мање него против Лилића. Очигледно да се део бирача који су 5. октобра гласали за Шешеља, након систематског подсећања режимских медија на његову насилност и национализам, ипак предомислио. Предомислило се 30.000 бирача на северу Војводине, где Мађари чине добар део становништва. Предомислило се 4.500 бирача из санџачких општина, где живи снажна муслиманска мањина. Предомислио се и градски живаљ из Новог Сада, где је Шешељ добио 16% гласова мање, из Крагујевца 17%, из Земунa 21%, из Лесковца 26%, из Ниша и Зајечара по 31%... (ЦЕСИД, 2000).

изборима 1997. имало је 1.359 бирача. На председничке изборе 21. септембра 1997, није изашао нико, као и на други круг, 5. октобра. Такође, у првом кругу поновљених избора, 7. децембра 1997, нико није гласао. Али, необјашњиво, 21. децембра, изашли су готово сви бирачи из Ђелекара – гласало их је пуних 1.121. И, о чуда: сви до једног су свој глас дали Милану Милутиновићу.

Али, исто тако, нема сумње ни да на изборе опет није изашло довољно бирача. Оних 70.000 гласова који су изборима дали легалност извесно је да су учинак кривотворења. Но, једини који су се бунили били су радикали. Демократска опозиција је исмевала крађу, али је истом мером враћала Шешељу његово измицање да подржи протесте коалиције Заједно 1996. године. И Запад је прешао преко ове манипулације, правдајући то Шешељевим „дивљим национализмом и противљењем Дејтонском споразуму” (Thomas, 1999: 393). Знајући да сам не може ништа, Шешељ је своје негодовање свео на дизање ларме и на жалбу Врховном суду.

Пеџа љава

МИЛОШЕВИЋ МЕЊА УСТАВ 2000: ЧЕТВРТИ ПУТ У ТРЦИ

„Крчаг иде на воду док се не разбије”, каже наш народ. И Милошевићева власт, која је почивала на његовој харизми, али и током година све већим изборним манипулацијама – посебно на председничким изборима, завршила се поразом на неочекивано расписаним изборима за савезног председника (2000).

После 1997. године, Милошевић је имао оружану побуну Албанаца на Космету (1998), обнављање санкција и НАТО агресију на СРЈ (1999). То је водило новом слому привреде и паду материјалног стандарда, а онда и снажном порасту незадовољства већине грађана.⁴⁰ Раније су људи веровали да треба бити стрпљив и сачекати да се заврше ратови и укину санкције, па ће се опет живети као пре. После рата из 1999, међутим, раширила се свест да санкције неће бити скинуте докле год је Милошевић на власти. А то значи да у Србији неће бити ни привредног опоравка, ни побољшања животног стандарда.

40 Према истраживању ЦПИЈМ, из децембра 1999, 85% грађана Србије било је незадовољно изгледима за своју личну будућност и будућност своје деце, 67% животним стандардом, а 95 одсто међународним положајем своје земље (Време, 8. јануар 2000, стр. 12). Истраживање ЦПА, из јула и августа 2000, такође је показало слично расположење. Према властитом уверењу, 85% грађана Србије живело је лошије него десет година раније а 82% њих је тврдило како њихови породични приходи нису довољни за покривање ни најосновнијих трошкова (храна, одећа и становање).

Милошевић је, међутим, управо у таквим околностима решио да се још једном опроба на председничким изборима. Савезни устав бранио је поновни избор председника Републике (чл. 97, ст. 2). Устав се иначе морао мењати јер је Ђукановићева коалиција имала већину у скупштини ЦГ, која је требало да изабере црногорске посланике у Већу република, а Ђукановић је бојкотовао сва тела СРЈ. Идеја је била да се променом чл. 8 ст. 3 Устава СРЈ омогући непосредан избор и посланика у Већу република.

Да је уз ту промену Устава СРЈ укинута и ограничење за поновни избор председника у скупштини, Милошевић је могао опет бити председник СРЈ. Под претпоставком да би исход савезних скупштинских избора био исти као 24. септембра 2000, Милошевић би имао удобну већину у оба дома.⁴¹ Чињеница да није непосредно изгубио изборе очувала би његову харизму и задржала следбенике и савезнике. Изборни пораз СПС-а и ЈУЛ-а у Србији добро би дошао као знак за узбуну и помогао Милошевићу да боље сагледа своју стварну омиљеност у народу. Тако би на скупштинске изборе у Србији, 2001. године, изашао припремљенији и озбиљнији.

Међутим, Милошевић је решио да, кад већ мења Устав СРЈ, промени и начин избора председника. Зашто је ушао у тај ризик? „Није Милошевић одлучио да иде на непосредне изборе зато што је морао”, одговара Душан Павловић (2001: 234), „већ зато што је то једини начин на који је знао и могао да потврди свој легитимитет и статус вође. Непосредан избор Милошевића за српског вођу је оно што је утемељило Милошевићев долазак на власт. Политичар који је у формативној фази био изабран по-

41 У Већу грађана, милошевићевске странке би имале 72 од 138 посланичких места (44 из СПС-а и ЈУЛ-а, и 28 из СНП-а), а у Већу република 26 од 40 (7 из СПС-а и ЈУЛ-а, и 19 из СНП-а).

пулистичком методом мора своје место неприкосновеног лидера непрестано да потврђује на исти такав начин. Милошевић се нашао 'закључан' унутар популистичког начина промовисања у вођу и није могао да замисли да свој легитимитет потврђује на неки други начин”.

И доиста, Милошевић није излазио на непосредне изборе још од 1992. године. Све дотле он је добијао много више гласова него његова странка. Године 1990. освојио је 63% а СПС 47% гласова, године 1992. добио је 53% а СПС 29% гласова. Захваљујући оваквој харизми, Милошевић је доминирао у странци и елити. Сада је Милошевић пожелео, сведочи Љубиша Ристић, „да помогне да савезни и локални избори што боље прођу” (Време, 19. октобар 2000). Желео је, дакле, да још једном покаже елити своју моћ код народа.

И тако је, 5. јула 2000, Танјуг објавио да је у Скупштини СРЈ дошао предлог о промени Устава који су потписали посланици СПС-а, СРС-а (Шешељ се, у међувремену, помирио с Милошевићем и направио коалициону владу, 1998), ЈУЛ-а, Социјалистичке народне партије из ЦГ и Српске народне странке из ЦГ. По овом предлогу, председник Републике имао је да се бира *нејосредно*, са могућношћу поновног избора (амандман V). Седница Скупштине заказана је већ за сутрадан. Била је потребна двотрећинска већина, у оба већа. У Већу грађана милошевићевци су обезбедили гласове 96 посланика, дакле четири више од потребних 92 гласа, док су се у Већу република намучили. Требало им је 27 гласова, што је значило да су сви посланици СПС-а, ЈУЛ-а, СНП-а и СРС-а морали да гласају за промену, и да им је недостајао још један глас. Тај глас је нађен тако што је Милан Гајовић, дисидент из Ђукановићевог ДПС-а, наговорен да подржи Милошевића, па је председничким авионом из Црне Горе доведен на седницу. Његов глас је омогућио да Милошевић може да изађе на непосредне изборе – и да их изгуби.

Право је чудо с којом лагодношћу је Милошевић чекао председничке изборе заказане за 24. септембар 2000. „Генерал Павковић ми је касније испричао”, преноси Ђинђић, „да му је Милошевић свега два дана пре избора рекао како је сигуран да ће добити 70 одсто гласова, и да, ако се ДОС нешто буну и сумњичи власт за евентуалну крађу, тих 100.000 гласова са Косова може да поклони Коштуници” (Ђинђић, 2000/2: 35).

Вероватно је Милошевића успавала чињеница да се, током целог јула, опозиција свађала и делила. Драшковић је одбијао да се с остатком опозиције, окупљеном у ДПС-у, договори и око изласка на изборе, и око заједничког кандидата. ДОС више није желео да чека Драшковића, и постепено се обликовало мишљење да би Коштуница могао да буде најбољи такмац Милошевићу. Онда се Драшковић изненада предомислио. Позвао је новинаре и 6. августа обзнанио да СПО излази на савезне изборе са сопственом листом и са сопственим председничким кандидатом. Сам се није кандидовао, већ је истурио Војислава Михаиловића, безбојног политичара и градоначелника Београда. Драшковић је, дакако, позвао и остале „поточе” да се придруже „СПО-Дунав”. Он и његови искрено су веровали да све странке у ДОС-у не носе више од 500-600 хиљада гласова, док само СПО има 800.000 поузданих гласача (*Време*, 19. август 2000, стр. 9).

Остатку опозиције, наравно, није падало на памет да се улива у Драшковићев Дунав. ДОС је сутрадан за свог кандидата изабрао Коштуницу. Чињеница да је остатак опозиције кренуо без њега разгневила је Драшковића. Стога је започео чеони напад на ДОС. Његове прваке је оптуживао да разбијају јединство опозиције (*Инфо-Ниш*, 12. август 2000; пренето у: Драшковић, 2001: 401-407), и да се „свакодневно састају и договарају са Слободаном Милошевићем” (*Време*, 19. август 2000, стр. 10).

Дакле, до почетка августа, за Милошевића је све ишло како треба. Ђукановићева коалиција у ЦГ одбила је да изађе на изборе, што је повлачило његову убедљиву победу у Црној Гори. Српска опозиција је, истина, решила да се упусти у трку са њим. Али, наставила је да се свађа као у најбоља времена. Све се одвијало повољно за Милошевића.

Међутим, почетком августа околности су се драматично промениле. Прво, већи део опозиције, окупљен у ДОС-у,⁴² истакао је за Милошевића врло незгодног такмаца. Када се, у јулу, поставило питање ко би био најбољи кандидат опозиције у такмичењу са Милошевићем, први на кога су сви помислили био је – Војислав Коштуница.⁴³ И раније је овај политичар био пред очима јавности, али сматрало се да је исувише „туњав” и „задрт” да би могао да озбиљно нашкоди Милошевићу. Али сада је готово цела опозициона Србија повикала – Коштуница. Његова „туњавост” постала је „моралност”, а „задртост” се преобразила у „начелност”. И истраживања јавног мњења су потврђивала да би Коштуница могао да се носи са Милошевићем. По јулском истраживању ЦПИЈМ, Милошевић

42 Чинили су га: Демократска странка, Демократска странка Србије, Демократска алтернатива, Нова Србија, Грађански савез Србије, Демокришћанска странка Србије, Лига социјалдемократата Војводине, Социјалдемократска унија, Савез војвођанских Мађара, Реформисти Војводине, Санџачка демократска партија, Коалиција Војводина, Социјалдемократија, Покрет за демократску Србију, Лига за Шумадију, Нова демократија и Демократски центар.

43 „Идеална личност је Војислав Коштуница”, међу првима је, већ 17. јула, изрекао Млађан Динкић, вођа утицајне невладине дружине Г17+ (Глас јавности, 18. јул 2000, стр. 3). „Коштуница за консензус?”, стајало је на насловној страни Гласа јавности, 20. јула. Са тиме се сложио и Мирољуб Лабус (Глас јавности, 25. јули, стр. 3). „Зрело за Коштуницу?”, известио је Глас јавности своје читаоце о налазу из истраживања ЦПИЈМ, по ком Коштуница туче Милошевића са 42%: 28% (28. јул, стр. 2).

би добио Ђинђића са 32%: 30%, Драшковића са 33%: 27%, али би изгубио од Коштунице са 28%: 43%.

И доиста, Коштуница је био достојан ривал Милошевићу. У условима опште корупције остао је чист, и за његово име није могла да се веже ниједна новчана афера. Био је искрени родољуб, и – за разлику од осталих опозиционара – није примао новац од дојучерашњих нападача на Србију. Коначно, био је доследни опозиционар, и – опет за разлику од већине опозиционих првака – никада није ни видео, а камоли опслуживао Милошевића.

Због свега тога, Коштуница је био веома незгодан за „пропагандну обраду”. Медијска „машина за прљање” првих месец дана уопште није умела да приђе Коштуници. Цео август је прошао а да Коштуница није ни такнут. Тек у септембру започели су непосредни напади на њега. Али ни тада није пронађен прави приступ. Коштуница је нападан: што је „променио презиме” (Бранислав Ивковић, РТС, 21. септембар); што „редовно вара своју супругу” (коментар *Полијтике*, 17. септембар); што је „туњав” (Иван Марковић, РТС, 11. септембар); што „иде по Србији и не прича ништа” (Душан Матковић, РТС, 12. септембар); „што не зна ни пет реченица да каже” (Живорад Смиљанић, РТС, 17. септембар; ДОР, 2000/5: 92-94; 139); што изгледа као „миш на ланцу Зорана Ђинђића” (Душан Матковић; пренето у: *Време*, 21. септембар, стр. 26), и све тако којешта.

А друго, Драшковић је претерао са поток-река навлачењем. Његово хировито понашање, његова склоност да стално мења одлуке, његова потреба да у опозицији увек буде први, дојадиле су опозиционој јавности. Истицање неуубедљивог Војислава Михаиловића као кандидата на председничким изборима доживљено је као намерно поткопавање могућности опозиције да савлада Милошевића. Опозициони медији су се окренули против Драшковића, а оставили су га и опозициони бирачи који су за

њега гласали 1997.⁴⁴ Када је реч о председничким изборима, истраживања већине агенција, рађена током августа и септембра, давала су јасну предност Коштуници.⁴⁵

Милошевић је погрешно и што се одрекао припомоћи Шешеља у кампањи. Шешељ јесте пристао да подржи уставне промене. Али, наставио је да притиска СПС и ЈУЛ да му се да већи удео у власти. Са Шешељем се могло нагодити, али самоувереном Милошевићу то мора да се чинило као излишан труд. Прва лоша последица била је та што је и Шешељ истакао свог кандидата на председничким изборима – Томислава Николића, другог човека у странци. На изборима 1992, Шешељ је непосредно подржао Милошевића, па је овај победио већ у првом кругу. Сада је Шешељ имао свог кандидата.

Друго, Шешељ не само да је кренуо самостално на изборе, већ је, како је кампања одмицала, све мање нападао опозицију а све више СПС и ЈУЛ.⁴⁶ У предизборној кампањи Шешељ је био врло вредан савезник, посебно у дебатним емисијама државне телевизије. Надарен као говорник а безочан као саговорник, Шешељ је био страх и трепет за сваког ко је требало да му изађе на мегдан. Сада је, међутим, своју вештину окренуо против дојучерашњих савезника. У две предизборне ТВ дебате, Шешељ је врло оштро – и врло убедљиво – кудио СПС и ЈУЛ,

44 Једанаестог августа ЦПИЈМ је завршио ново истраживање. У односу на јулско, удео неодлучних пао је с 29% на 12%, СПО је имао свега 6%, а ДОС је скочио са 24% на 38% (Време, 21. септембар, стр. 13).

45 Коштуница је добијао Милошевића: ЦПА/ЦПС – 43%: 21%, Медиум – 35%: 24%, Марк-план – 33%: 19%, Стратецик маткетинг – 29%: 26% (НИН, 14. септембар 2000, стр. 16-17).

46 За то су, према Шешељу, били криви сами милошевићевци који су први отпочели рат против њега (конференција за новинаре СРС-а, 7. септембар; пренето у: Велика Србија, год. ХИ, бр. 1584, стр. 50).

много више него ДОС.⁴⁷ Милошевићевци су се уплашили и отказали три наредна ТВ сучељавања. Али, штета је већ била нанета. Кругови свађе су започели, и радикали су крај кампање дочекали у најжешћем рату са милошевићевцима.⁴⁸

Свађа је имала рђаве последице и по једне, и по друге. Једно истраживање је показало да је уласком у Милошевићеву владу, 1998. године, Шешељ изгубио две трећине својих гласача (18% испитаника је на изборима 1997. године гласало за СРС, а поново би гласало свега 6%; Сајц, 1998). Избори од 24. септембра показате да су радикали добили не само две трећине гласова мање него 1997. године, већ и да њихов председнички кандидат има 122.286 гласова мање од саме странке (на изборима за Веће грађана). Немамо познате показатеље коме су отишли ти гласови из времена када је Шешељ био оштра опозиција. Али, тешко да су завршили код Милошевића.

Оно што је најзанимљивије, Милошевић је изгледа толико био уверен у своју победу да није унапред припремио план додатних изборних махинација, каквих смо се нагледали на поновљеним председничким изборима 1997. године. Опозиција је, сведочи Ђинђић, била запрепашћена када је схватила да власт, 24. септембра, ништа не предузима како би је изиграла. „Први наш шок био је када су они пустили наше контролоре да уђу и присуствују гласању. Други шок је био да су приступили пребројавању гласова, а трећи да су по-

47 Оптуживао их је да су „неискрени у Влади”, да су „подли и покварени”, да „као атеисти немају морала”... (дебата од 8. септембра; пренето у листу Сведок, 12. септембар 2000, стр. 4).

48 Шешељ је, три дана пред изборе, оптужио „левичарске партије да су извршиле својеврсни државни удар” и да спремају „фалсификовање ових избора”; конференција за новинаре, 21. септембар; Велика Србија, исто, стр. 52.

тписали записнике. То је говорило да они очигледно нису очекивали такав резултат... Сви су они из врха били потпуно сигурни да ће добити изборе” (Ђинђић, 2000/2: 35).

Када је Милутиновић 1997. године изабран, додато му је бар 300.000 гласова са Косова. Овога пута такве крађе није било. Изборна места на Косову затворена су већ у 16 часова. Управа УН над Косовом (УНМИК) испред сваког од њих поставила је по човека који је бројао гласале. Стога се већ 24. септембра увече знало да на Косову никако није могло изаћи на изборе више од 47.000 људи (*Глас јавности*, 25. септембар 2000, стр. 2). Тиме је знатно ограничена могућност коришћења уобичајеног косовског спремишта од 300.000 листића за попуњавање мањка у гласовима. Милошевић као да није размишљао шта сад – видели смо да се хвалисао како ће да победи Коштуницу и без косовских гласова.

Одсуство праве опозиције у Црној Гори такође је могло да буде искоришћено да се Милошевићу придода бар још неких 100.000 гласова. Али, милошевићевци су били задовољни што Коштуница тамо није добио више од 7.000 гласова, док је њихов такмац узео преко 100.000 гласова. И у Србији се могло далеко више урадити. Уз ограничене изборне неправилности, Коштуници се могло украсти бар 200.000 гласова и бар толико још придодати гласовима већ приписаним Милошевићу.

Опозицији је, међутим, свуда допуштено да надзире гласање. Записници су свуда не само уредно оверени, него је опозиција често долазила и до њиховог преписа. Уместо да искључе телефонске везе док не прогласе своју победу, милошевићевци су пустили опозицију да јавно збраја гласове – пред новинарима у дворанама, и пред народом на трговима. И владајуће странке су припремиле уличну прославу победе. Али,

чекале су *стварне* извештаје о победи. Како они нису пристигли, са улица су се повукле и присталице режима и полиција. Опозицији је препуштено да на миру слави изборни тријумф.

СКУПШТИНА У ПЛАМЕНУ: КОШТУНИЦА НА ЧЕЛУ ДРЖАВЕ

На овим изборима Запад се поставио сасвим другачије него 1992. Најпре, уложио је новац, много новца у обарање Милошевића. Вилијем Монтгомери, тадашњи амбасадор САД за СРЈ, каже: „много више од 100 милиона долара, много више...“ (КО, 2010: 40:48–41:07). Новац је, најпре отишао за невладине организације, које су позивале људе да овога пута не остану код својих кућа; затим, за богату и обилну предизборну кампању ДОС-а; те, коначно, за организовано посматрање и надзирање избора. Тако је ЦЕСИД, добио довољно средстава да широм Србије може да отвори 24 испоставе, ангажује 169 општинских повереника и обучи 7.342 посматрача, чиме је покривена половина свих бирачких места у Србији (*Глас јавности*, 22. септембар 2000, стр. 3).

Што је такође важно, Запад је јасно поручио српским бирачима да пад Милошевића повлачи *аутомајско* укидање санкција и почетак пружања новчане помоћи Србији.⁴⁹ Од обећаваног новца вртело се у глави. Према

49 Министри спољних послова ЕУ поручили су 4. септембра 2000. да ће, падне ли Милошевић, „радикално ревидирати своју политику према Србији у свим њеним аспектима”. То је значило да ће „ЕУ предузети иницијативу за укидање свих санкција против СРЈ, укључујући и оне у ‘спољнем зиду’; затим мере за укључивање Србије у Пакт стабилности и започињање програма обнове; па отварање преговора за закључивање Споразума о стабилизацији и придружењу, као и акције за повратак СРЈ у међународне органи-

изјави Зорана Ђинђића датој још пре почетка изборног представљања, председник Европске комисије, Романо Проди, лично му је зајамчио да је „ЕУ обезбедила 2,5 милијарди евра (пет милијарди марака) као помоћ српском народу после смене Милошевића” (*Глас јавности*, 23. јуни 2000, стр. 3). Током саме кампање, о будућој новчаној помоћи Европе бираче је најисцрпније обавештавао Млађан Динкић. Он је 15. септембра изјавио да ће Србија, само из Пакта за стабилност, у првој години по обарању Милошевића, добити 650 милиона долара, или 8 милијарди долара у првих шест година. Норвешка и неке друге земље су се већ обавезале на 150 милиона марака за прву годину постмилошевићевске ере (*Глас јавности*, 16-17. септембар 2000, стр. 5).

Истина, Милошевићева пропагандна машина, преко главних државних гласила, и даље је радила пуном паром. Током последње недеље пред изборе, Милошевићу је у дневницима РТС-а посвећено 82% времена намењеног обавештавању о изборима, при чему је од 253 прилога било 196 позитивних, 57 неутралних и ниједан негативни, док је о Коштуници емитовано 67 негативних, 3 неутрална и ниједан позитиван прилог (*Данас*, 27. септембар 2000, стр. 5). Међутим, опозиција је сада могла да рачуна на разгранату мрежу локалних телевизијских и радио станица, нарочито по средишњој Србији. Неке од њих биле су у рукама општинских власти, дакле опозиције. Неке су биле чисто комерцијалне. Али, све су радо пристале да своје време продају ДОС-у. А

зације и финансијске институције”, итд. (*Глас јавности*, 5. септембар 2000, стр. 6). Истоветан позив поновљен је и са министарског састанка петнаесторице, одржаног шест дана уочи избора. Тада су се европске земље обавезале да ће, ако ништа друго, оне саме одмах укинути све санкције Србији. „После скоро деценије примене штапа, из Брисела коначно понуђена шаргарепа”, стајало је као поднаслов на првој страни Гласа јавности (19. септембар 2000).

ДОС је од Запада добио довољно пара да закупи *сав* огласни простор на *свим* локалним станицама (Ћинђић, 2000/2: 33). Србија је сада могла да чује поруку опозиције, довољно пута да би је разумела. И довољно пута да може да начини избор.

И тако, никада више грађана, од обнове вишестраначја 1990, није изашло да гласа (Табела 9). Додуше, на изборима 1990. године гласало је бројчано више грађана него сада. Али, надзор над изборима тада је био слабији, а и са Косова је дошло неких 130.000 гласова више него деценију касније. Ипак, ако упоредимо постотак гласалих у односу на бирачко тело (последњи стубац у табели), видећемо да је управо 2000. године најмање људи остало код својих кућа. Грађани су желели промену и зато су изашли на гласање.

Табела 9

Бирачко тело и гласали (Србија, 1990-2000).

Година	Бирачко тело	индекс	Гласало	индекс	% Гласалих
1990.	7.044.797	100,0	5.034.613	100,0	71,5
1992. ¹	6.848.247	97,2	3.833.878	76,1	56,0
1992. ²	6.774.995	96,2	4.723.711	93,8	69,7
1993.	7.010.389	99,5	4.300.440	85,4	61,6
1996.	7.141.484	101,4	4.308.502	85,6	60,3
1997.	7.188.544	102,0	4.131.487	82,1	57,4
2000.	6.395.862	90,8	4.759.030	94,5	74,4

Подаци за 1992.² односе се на изборе за републичку скупштину, за 1992.¹ и 1996. на изборе за Веће грађана Савезне скупштине у изборним јединицама у Србији, а за 2000. годину на изборе за Веће република Савезне скупштине (будући да нису доступни засебни подаци о излазности у Србији на изборима за Веће грађана).

Тачни резултати председничких избора од 24. септембра 2000. никада се неће сазнати. Када су видели да су председнички избори уверљиво изгубљени, милошевићевци су почели да петљају и објављују несаглас-

не и противречне бројке, а после је запаљена зграда скупштине и изгорео део изборних списа на основу којих се могло доћи до тачних цифара.

Раније, одмах по затварању бирачких места, у СПС-у би почињале редовне конференције за новинаре. Први оквирни извештаји читали би се већ два сата по затварању бирачких места, а онда би на сваких сат, или два, следио нови састанак са новинарима. Овога пута, међутим, после прве конференције за новинаре, касно увече, наступио је мук. На том састанку Никола Шаиновић, гласноговорник СПС-а, објавио је да Милошевић води са 50%: 31%. А затим је нестао. Целе ноћи више није било никога да било шта саопшти. Тек сутрадан, новинарима се предочавају нови резултати, нешто другачији од првобитних. Милошевић и даље води, али сада само са 45%: 40%.

Слично је било и са Савезном изборном комисијом (СИК), званичним телом задуженим за спровођење председничких избора. У њему су представници власти имали надмоћну већину. Чинило га је двадесетак судија и по један представник изборних такмаца. СИК се раније оглашавао већ два сата по окончању гласања. Рецимо, приликом избора 1996, већ око десет увече саопштени су незванични резултати о броју изашлих. Дан касније, такође 1996, СИК је дао и тачан извештај за две трећине гласова. Овога пута, међутим, није било ничега од тога. Целу ноћ и цео дан СИК је ћутао. За то време, Цесид је објавио да је Коштуница победио у првом кругу, ДОС је изашао са цифром Коштуница-Милошевић 55%: 34%, а СРС и СПО 55%: 36%.

Тек прекосутра, 26. септембра, уследило је једно немушто саопштење. Саопштење, не конференција за штампу. Како су званична гласила пренела, СИК је утврдио да је Коштуница добио 48% (2.428.714), а Милошевић 40% гласова (2.026.478). Стога је закључак СИК-а

био да ће „према првим привременим резултатима протеклих избора, бити одржан други круг председничких избора, те да ће коалиција странака левице имати апсолутну већину у савезном парламенту и да ће формирати нову савезну владу”.

Ово саопштење СИК-а било је кључна грешка милошевићеваца. Ако га добро осмотримо (за шта згодно може да послужи *Табела 10*), лако ћемо увидети шта су тада мислили и чему су стремили. Они су се очигледно запрепастили када су видели да Милошевић не може да победи у првом кругу. Њима се било чинило да ће све бити једноставно као 1990. или 1992. године. Милошевић ће да добије много гласова, а уколико му нешто буде недостајало лако ће се то наштимати. Међутим, овога пута, Милошевићев мањак износио је читавих 500.000 гласова. Толико се једноставно није могло тек тако приписати. Милошевић је морао у други круг.

Онда су његови људи решили следеће: додаће онолико гласова колико је потребно да њихов такмац баш много не изгуби; Милошевић је освојио мање од два милиона гласова, ево му колико треба да се пређе тај психолошки праг – и таман толико да се пређе 40% гласова. Тако су дошли до резултата који се њима чинио добром основом за други круг. Коштуница – 2,4 милиона гласова и 48%, Милошевић – 2,0 милиона гласова и 40%. А у другом кругу, боље ће се припремити. Како су изгубили Милутиновића 1997. године, тако ће и Милошевића сада.

Табела 10

Резултатии иредседничких избора 2000. ирема различичиим своишешешима и одлукама Савезне изборне комисије

	26. IX	28. IX	разлика у односу на 26. IX	10. X	разлика у односу на 28. IX	разлика у односу на 26. IX
бирачко тело	7.861.327	7.249.831	-611.496	6.871.595	-378.236	-989.732
гласали	5.172.354	5.053.428	-118.926	4.916.920	-136.508	-255.434
Коштуница	2.428.714	2.474.392	+45.678	2.470.304	-4.088	+41.590
ил.	48,22	48,96	+0,74	50,24	+1,28	+2,02
%	2.026.478	1.951.761	-74.716	1.826.799	-124.962	-199.679
Милошевић	40,23	38,62	-1,61	37,15	-1,47	-3,08
%						

Извори: за Саопштење СИК-а од 26. IX: *Глас јавности*, 27. септембар 2000, стр. 1; за „Одлуку о утврђивању резултата гласања за избор председника републике”, објављену 28. септембра у *Службеном листу*: преснимак у ОИ, 2001: 60; за „Коначне укупне резултате избора за председника републике”, објављене 10. октобра у *Службеном листу*: преснимак у ОИ, 2001: 65. У Саопштењу СИК-а од 26. 9. није наведен тачан број бирача и гласалих; стога је бирачко тело дапо према Саопштењу СИК-а од 24. 9. (ОИ, 2001: 23); број изашлих на изборе израчунат је на основу постојка гласова за Милошевића и Коштуницу, на који је додат неоспорни број неважећих гласова; у том смислу, овај други податак треба узети са извесном уздржанашћу.

Најлепше од свега је то што Коштуница можда и није победио већ у првом кругу. Због спаљене грађе то заправо тешко да ћемо икада сазнати. Али, хајде да поново осмотримо *Табелу 10*. И да погледамо шта су, након Петооктобарског преврата, урадили сада већ престрашени чланови СИК-а. Они су, у односу на прво изборно саопштење, умањили бирачко тело за милион људи. Умањили су број гласалих за неких 250.000. Одузели су Милошевићу 200.000 гласова, а вратили Коштуници 40.000 гласова. И тек са таквим преправкама постигнута је већина за Коштуницу од 50,24%. То је свега неких десет хиљада гласова преко граничне црте. Одвећ мало у поређењу са стотинама хиљада избрисаних имена, или са стотинак хиљада поништених гласова. Али, оно што нас треба да занима јесте правац преправки. Главна постизборна махинација није била у томе што су Коштуници одузети гласови; главна махинација изгледа да је била у томе што су Милошевићу додати гласови.

Наравно, тиме што су Милошевићу приписивани гласови повећаван је и број изашлих на изборе. Тако је, уједно, Коштуница гуран испод црте од 50%. Али, питање је на шта би стварно наишло неко независно повереништво да је дошло да испита бројање. Ваља имати на уму да су све процене о Коштуничиних педесет и нешто посто гласова даване на основу дела бирачког тела. Марко Благојевић је своје предвиђање заснивао на извештају о 50.000 гласова, СРС на 50% пребројаних гласова, СПО на основу 53%, а ДОС на основу 66% гласалих. Да је бирачко тело било уједначено, и то би вероватно било довољно за слање честитки Коштуници. Међутим, извештаји су долазили готово искључиво из Србије (без Косова), и то из оних делова Србије у којима је опозиција имала подршку и посматраче. Али, премда је Црна Гора имала невелико бирачко тело, тамошњи гласачи су се понашали супротно од србијанских. А у околностима када је одлука зависила од једног постотка гласова (па и мање), пројекције засниване

на 50%-60% избројаних гласова једног нехомогеног бирачког тела нису баш могле бити узете као најпоузданије.

С друге пак стране, оно што би без икакве сумње потврдила помињана неутрална комисија јесте додавање бар 200.000 гласова Милошевићу. Чим су чланови СИК-а, 26. септембра, дали прво саопштење, Ђинђић их је оптужио да су Коштуничине гласове умањили за 400.000, а Милошевићеве повећали за 200.000 (*Данас*, 27. септембар 2000). Ово прво није било тачно. Као што смо рекли, Коштуница изгледа да није закинут за више од 40.000 гласова. Али, ово друго је било вероватно истинито. Милошевићу јесте додато неких 200.000 гласова. И због тога што су извршили ту другу махинацију, чланови СИК-а се нису могли одбранити од оптужбе за прву.

А управо је прва оптужба запалила Србију. „Поседујемо записнике са 98,5% бирачких места”, изричит је био Ђинђић, према којима у СИК-ових 2,4 милиона за Коштуницу „има 400.000 гласова мање” (исто). Већ сутрадан стотине хиљада разјарених грађана изашло је на улице у Београду, Новом Саду, Нишу, Крушевцу, Крагујевцу, Лесковцу, Ужицу, Чачку, Пироту... Дан после првог саопштења СИК-а, у Савезну скупштину, где се налазило седиште СИК-а, дошло је педесет нарочитих представника ДОС-а. Они су захтевали да на увид добију записнике на основу којих је сročено саопштење. СИК је то одбио, позивајући се на закон. Дозволу за проверу добио је само Небојша Бакарец, овлашћени представник ДОС-а. Он је ушао у зграду и већ после пола сата изашао. Одмах се пожалио новинарима како он сам није у стању да прегледа десет хиљада записника. А то што СИК не дозвољава праву проверу, јасан је знак да су милошевићевци „у страху да се не открије фалсификат” (*Глас јавности*, 28. септембар 2000, стр. 3).

Истога дана, ДОС новинарима саопштава своје резултате („на основу 98,72% записника”). Коштуница има 2.649.000 гласова, Милошевић 1.765.000. Дакле, Коштуни-

ца је победио са 52,54%: 35,01%. То је 220.000 гласова више за Коштуницу и 260.000 мање за Милошевића, него што СИК тврди. Уједно и 180.000 гласова више за Коштуницу а 60.000 мање за Милошевића од резултата проглашених након Преврата. Ако ли су, 5. октобра, спаљене Савезна скупштина и тамошња грађа, нису спаљени седиште ДОС-а ни тамошњих „98,72% записника”. Зашто је ДОС опростио СИК-у ових 180.000 гласова за Коштуницу? Да ли су они заиста постојали, или су били тек плод пропагандног рата?

Како било, тек тог 27. септембра већи део јавности у Србији био је уверен да СИК петља, а да ДОС говори истину. А када је сутрадан, 28. септембра, објављена и званична одлука СИК-а о исходу избора, чланове Савезне изборне комисије више ништа није могло да спасе од оптужби да су непоштени. По тој одлуци, Коштуница је добио 46.000 гласова више него пре два дана, Милошевић 75.000 гласова мање, бирачко тело је скраћено за 610.000, а број гласалих умањен за неких 120.000 (види *Табелу 10*). Готово све бројке, из ове одлуке, биле су у несагласности једна са другом. Тако је испадало како је 2.213 бирача гласало без листића, збир употребљених и неупотребљених листића био је за 119.457 мањи у односу на број штампаних, примљено је 95.845 листића више од броја бирача, збир важећих и неважећих листића био је за 16 већи од броја употребљених, а сви кандидати укупно су добили 3.942 гласа мање од броја важећих листића. „Краду у журби и паници, па нису у стању да наштимују резултате”, јетко је примећивала опозициона јавност.

Представник ДОС-а Сениша Николић жалио се да су чланови СИК-а „као материјал за одлуку који су коначни резултати добили само један папир на којем су исписани статистички подаци. Ниједан записник с бирачког места, нити један пресек резултата с изборних јединица нисмо били у прилици да видимо” (*Глас јавности*, 29. септембар 2000, стр. 3). Због тога је све што је СИК урадио, и добро и лоше, прот-

умачено као крађа. СИК је био законски овлашћен за надзор над бирачким списковима. Стога је за сва она места на којима нису одржани избори (на Косову у око 300 места) једноставно смањено бирачко тело. Тиме заправо нико није био оштећен, јер се одредба о натполовичној већини односила на гласале, не на укупно бирачко тело. Међутим, представници ДОС-а су завапили како је СИК тиме „преко ноћи избрисао 600.000 бирача”. Уз то је ишла и оптужба да је „Коштуници скинуто око 300.000 гласова” (*Глас јавности*, 29. септембар 2000, стр. 3). Наиме, ДОС је тога дана изашао с тврдњом да је Коштуница добио 2.783.870 гласова, или 309.478 гласова више него што му је дао СИК (исто). Тако се стварао утисак да су чланови СИК-а поништавали изборе управо тамо где је Милошевић изгубио.

То, међутим, није било тачно. СИК је умањено бирачко тело за косовске Албанце, а они одиста нису изашли на изборе. И бројка од 300.000 гласова који су наводно украдени Коштуници такође делује произвољно. ДОС-ов податак о Коштуничиних 2.783.870 гласова у знатном је нескладу и са коначним резултатом, објављеним након 5. октобра, од 2.470.304 гласа за Коштуницу (види *Табелу 11*). Још једном се можемо запитати да ли је ДОС после преврата, у општем одушевљењу због обарања Милошевића, тих 313.566 гласова једноставно опростио СИК-у, или записници са толиким бројем гласова заправо никада нису ни постојали?

Међутим, милошевићевци јесу петљали, а највише с косовским гласовима. У Призренском округу наводно је изашло да гласа преко 30.000 људи, при чему је Милошевић добио 30.658 гласова, Томислав Николић 40, а Коштуница и остали такмаци ни један једини глас! (*Глас јавности*, 28. септембар 2000, стр. 2). По званичном извештају из „ИЈ Врање”, на Косову је гласало 146.000 бирача, од тога 142.000 за Милошевића а 4.000 за остале кандидате (или су гласови били неважећи). Тако је у Приштини, где није остало више од 200 Срба, за Милошевића наводно гласало 5.500 људи, у

Глоговцу, у ком нема Срба, Милошевић осваја 4.500 гласова, у Подујеву, које је такође без Срба, 2.500 итд. (*Глас јавности*, 30. септембар – 1. октобар 2000, стр. 4). Изгледа да је било злоупотребе и са гласовима војника и затвореника (50.437). Опозиција је чак тврдила да су ти гласови „сви до једног фалсификовани” (*Глас јавности*, 4. октобар 2000, стр. 3).

Иако су нека истраживања предвиђала да би у другом кругу Коштуница тукао Милошевића односом гласова 2: 1 (истраживање ЦПА; *Глас јавности*, 6. септембар 2000, стр. 2), опозиција је одлучно одбила да 8. октобра 2000. изађе на биралишта. Уз свакодневне демонстрације, опозиција је, од понедељка, 2. октобра, уприличила и обуставу рада где год је могла, укључив и Колубарске руднике (који су од виталног значаја за снабдевање струјом). Тврдило се да „преко осамдесет одсто” предузећа у Србији штрајкује (*Глас јавности*; 3. октобар 2000, стр. 2). Шабац, Ужице, Панчево, Краљево, Чачак, Крушевац, Крагујевац, Горњи Милановац..., одавали су утисак градова под опсадом. Радње су биле затворене, а опозиција је ишла од предузећа до предузећа и, пошто би им се запослени придружили, на улазна врата лепили би папир са натписом „Затворено због крађе”.

Увече, 4. октобра, објављена је Танјугова вест да је Савезни уставни суд „одлучио да поништи део изборног поступка за председника Савезне Републике Југославије”. Шта је то тачно значило није било објашњено. Стајало је само да се одлука „још пише и највероватније ће бити позната ујутро” (пренето у *Гласу јавности*, 5. октобар 2000, стр. 1). А сутрадан ујутро, 5. октобра, председник суда Милутин Срдић изјавио је бугарском дописнику Радија Слободна Европа: „После ове одлуке мора да се иде на нове (председничке – А. С.) изборе. То значи да је први круг поништен. Избори за председника СРЈ требало би да буду одржани пре истека мандата садашњег председника СРЈ, крајем јуна 2001. године” (према: *Глас јавности*, 6. октобар 2000, стр. 8).

Поништавање председничких избора била је она варијанта која је и довела до масовних демонстрација и преврата, 5. октобра. Све радио и телевизијске станице у Србији, 5. октобра пре подне, из часа у час, понављале су Танјугову вест о „поништењу дела изборног поступка за председника Савезне Републике Југославије”, а многе су на то додавале и Срдићево тумачење да се не ради о „делу изборног поступка”, већ о поништавању целокупних избора.

Табела 11

Избори за савезног председника 2000. године (подаци су за СРЈ)

<i>џакмац</i>	<i>сџранка</i>	<i>џласови</i>	<i>%</i>
Војислав Коштуница	ДОС ⁵⁰	2.470.304	50,24
Слободан Милошевић	СПС, ЈУЛ, Нова демократија	1.826.799	37,15
Томислав Николић	СРС	289.013	5,88
Војислав Михаиловић	СПО	145.019	2,95
Миодраг Видојковић	Афирмативна странка Србије	45.964	0,93

Извор: ОИ, 2001: 65; у СРЈ је било уписано 6.871.595 бирача, гласало је 4.916.920 или 71,55%, а неважећих листића било је 137.199 (2,8%).

Тако се догодио 5. октобар. Опозиција је заузела скупштину и РТС, сутрадан је СИК прогласио Коштуницу за победника на изборима (Табела 11), Милошевић је признао пораз, а већ прекосутра Коштуница је инаугурисан за председника. Милошевићево доба је окончано.

50 Демократска странка, Демократска странка Србије, Демократска алтернатива, Нова Србија, Грађански савез Србије, Демокришћанска странка Србије, Лига социјалдемократа Војводине, Социјалдемократска унија, Савез војвођанских Мађара, Реформисти Војводине, Санџачка демократска партија, Коалиција Војводина, Социјалдемократија, Покрет за демократску Србију, Лига за Шумадију, Нова демократија и Демократски центар.

*Шести глава*ЋИНЋИЋ ПРАВИ ВЛАДУ:
КАКО ДОСКОЧИТИ КОШТУНИЦИ

После 5. октобра, Војислав Коштуница постао је најомиљенији политичар у Србији. Октобра 2000. за 56% испитаника био је политичар од највећег поверења, да би се та бројка до фебруара 2001. попела на 58% (ЦПЈМ ИДН; Славујевић, 2005: 56). То је био рекорд забележен у истраживањима ове установе. Ради поређења, Милошевић је у доба највеће омиљености, концем 1990. године, био политичар од највећег поверења за 42% бирача.⁵¹

С друге пак стране, Коштуничин главни политички ривал, Зоран Ћинђић тог октобра 2000. био је политичар од највећег поверења за тек 1% испитаника (ЦПЈМ ИДН; Славујевић, 2005: 56). Као председник владе, у марту 2001. године, Ћинђић је већ порастао до 8% поверења, али још у априлу 2002. године поверење у њега није било више од 10% (Коштуница у исто време 45% и 32%; ЦПЈМ ИДН, *Данас*, 30. април - 2. мај 2002, стр. 5).

Коштуница је, у бурним месецима после 5. октобра, на већину грађана деловао умирујуће, уливајући поверење да неће дозволити „револуционарно безакоње“, насиље и освету. Као доктор права и приврженик класичне

51 Штавише, када је реч о повољном мишљењу јавности, о Коштуници је, у јануару 2001. године, добро мислило невероватних 91% испитаника. Опет ради поређења, најбољи забележен резултат Милошевића, из априла 1993. године, био је 42% (ЦПЈМ ИДН; Славујевић, 2005: 56).

либералне демократије америчког типа,⁵² инсистирао је на уставности и законитости. „Питање владавине права важније је од било код другог питања”, говорио је (*Блиц*, 27. јули 2001, стр. 3). Мислио је да је Милошевићев режим био лош не зато што је имао самодржачки устав или ауторитарне законе, већ зато што су устав и закони служили као фасада за личну власт. Али, Коштуница је сматрао да је 5. октобар омогућио да демократски саставци поретка, од фасадних, постану суштински.

Насупрот њега стајао је главни организатор преврата од 5. октобра, Зоран Ђинђић. Његова страсна и живахна нарав (в. Монтгомери, 2010: 51-52) одвела га је у усвајање идеја активизма, утилитаризма и прагматичности. Желео је дубоке и брзе промене, а поштовање постојећих правних оквира томе је могло само да смета: „Један лош систем не можемо мењати коцкицу по коцкицу у складу са правилима истог система. Јер, на неким местима он је тако направљен да не може да се промени”, говорио је. „Поштујући правила тог система, једино до чега можемо доћи јесте исти тај, само нешто мало бољи систем” (*НИН*, 3. мај 2001, стр. 19).

52 Коштуница је био добар познавалац основних вредности америчке политичке философије. Он је, током осамдесетих, превео *Федералистичке списе очева-оснивача САД*, Хамилтона, Медисона и Џеја. Написао је надахнути поговор за књигу *О револуцији*, Хане Арент, која хвали Америчку револуцију и републикански дух Америке. Објавио је и студију о Токвиловом делу *Демократија у Америци*, знаменитом по афирмацији америчког друштва и демократије, верујући у класичне америчке политичке вредности (премда, више конзервативног, него либералног спектра): од личне слободе, преко безусловне владавине права, до чврстог патриотизма. Парадоксално је да је управо такав политичар врло брзо дошао у сукоб са САД, односно с њеном администрацијом. Одушевљени преводилац *Федералистичких списа* и коментатор *Демократије у Америци* за Вашингтон је убрзо постао само „тврдокорни српски националиста”, ког је требало што пре удаљити с власти.

Зато је Ђинђић био за „прагматичан” однос према правним оквирина. Мислио је да устав и законе треба поштовати само ако служе сврси - европеизацији и модернизацији српског друштва. А ако им не служе, не мора се на њих обазирати – треба радити оно што се мора, као да правне норме из Милошевићевог доба не постоје.

Непосредно после 5. октобра победила је Коштуница струја.⁵³ Устав из 1990. и сви закони остали су на снази, а кренуло се у постепену реформу система. Коштуница је тада био толико омиљен у народу – „љубимац револуције“, како га је, не без зависти, звао Ђинђић (2003: 427) – да му ниједан политичар није желео противречити. Старе установе поретка наставиле су да раде, само што су сада попуњаване у складу с изборним исходом од 24. септембра.

Оваквим држањем Коштуница је успео да привуче сасвим различите бираче. С једне стране, некадашњи опозициони гласачи били су одушевљени Коштуницом као победником над Милошевићем. С друге пак стране, некадашњи режимски бирачи били су пресрећни што Коштуница није дозволио да се слепопревратнички одисај претвори у револуционарну анархију и прогон. И једни и други, крајем 2000. и почетком 2001. године, слагали су се у свом поверењу у Коштуницу. Одатле они рекордни налази ЦПЈМ ИДН. Зато су и многи бирачи били склони да Коштуничин ДСС доживљавају као странку за коју би могли да гласају (*Табела 12*).

53 „Ђинђић и многи други лидери ДОС желели су стварну револуцију (...). Председник Коштуница није то дозволио, инсистирајући на еволуцији која ће се одиграти строго у складу са законом“, оценио је то раздобље и Монтгомери (2010: 51).

Табела 12

Како би се тласало у децембру 2000. да су странке ДОС-а изашле за-
седно на изборе (само одлучни)

Странка	број испийаника	%
Демократска странка Србије	661	64,7
Социјалистичка партија Србије	94	9,2
Демократска странка	66	6,4
Српска радикална странка	55	5,3
Лига социјалдемократа Војводине	31	3,0
Савез војвођанских Мађара	30	3,0
Српски покрет обнове	22	2,1
Грађански савез Србије	17	1,6
Нова Србија	16	1,6
Демократска алтернатива	6	0,6
Демохришћанска странка Србије	4	0,4
Социјалдемократија	3	0,3
Коалиција Санџак	3	0,3
Демократски центар	3	0,3
Социјалдемократска унија	3	0,3
Странка демократске акције	2	0,2
Српска социјал-демократска партија	1	0,1
Демократска социјалистичка партија	1	0,1
Коалиција Војводина	0	0,0
Друга	4	0,4
Укупно	1.022	100

Извор: израчунато према Баћевић, ЦПЈМ ИДН, 2000 (новембар).

Коштуница, ипак, није жело да буде оптужен за раз-
бијање ДОС-а. Отуда је његов ДСС изашао у коалицији
с другим странкама ДОС-а на ванредне скупштинске
изборе у Србији, 23. децембра 2000. – одржане по по-
стојећем уставу и по незнатно измењеном изборном за-
кону. Ова коалиција убедљиво је победила, а Ђинђић је,
у договору с Коштуницом, 25. јануара 2001, образовао
нову српску владу.

Ђинђић је, чим је преузео владу, покушао да спроведе своје виђење „6. октобра” (в. Антонић, 2009: 95-107; Павловић и Антонић, 2007: 85-101). Међутим, томе се супротстављао ДСС, који је и даље био најјача странка у Србији и премоћнији од Ђинђићевог ДС-а. Према јавномнењским истраживањима, ДСС је почетком 2001. године имао подршку неких 30% бирача, а ДС око 20%⁵⁴. Овакав однос снага потрајао је све док између ове две странке није дошло до отвореног сукоба, у јесен 2001. године.

Ђинђић је у тај сукоб ушао спремнији од Коштунице. Он је дотле успео да завлада готово свим најутицајнијим јавним гласилима (в. Антонић, 2009). Његова снажна кампања против ДСС-а допринела је обарању привлачности ове странке на 20%, у јануару 2002. године. У исто време привлачност ДС-а је скочила са 17% на 21% (Богосављевићева истраживања). Тако су се, почетком 2002. године, ове две главне ривалне странке изједначиле. Тај равнотежни однос потрајаће све до председничких избора, у јесен 2002.

Расписивање председничких избора, 2002. године, било је у извесном смислу Ђинђићева грешка, јер се показало да победник на њима може бити само Војислав Коштуница. Коштуница је предлагао, претходно, да се председнички избори распишу тек након усвајања Уставне повеље ДЗ СЦГ и њој уподобљеног новог Устава Србије. С обзиром да је тадашњем председнику, Милану Милутиновићу, дужност престајала крајем 2002. године, његово место, до нових избора, по Коштуници,⁵⁵ требало је да заузме председник скупштине (тада

54 Према Богосављевићевим истраживањима, однос ДСС и ДС у мају 2001. био је 31%: 18%, у јулу 28%: 18%, у августу 26%: 18% и у септембру 27%: 17%.

55 Види Коштуничин говор на Главном одбору ДСС-а, 23. јуни 2002.

Наташа Мићић, члан про-Ђинђићеве поставе). Овај предлог Коштуница је неколико пута износио, чак и онда када су избори већ били расписани: „Није време за председничке изборе у Србији. Претходно треба донети Уставну повељу Србије и Црне Горе. Потребно је прво ствари извести до краја у раду на Уставној повељи и онда расписати прво савезне, а потом и остале изборе, након што се републички уставни примери Уставној повељи” (*Национал*, 20-21. јули 2002, стр. 5).

Међутим, Ђинђић је знао да би нови Устав Србије повлачио расписивање и нових скупштинских избора, а он на њима тешко да би имао скупштинску већину. Зато је Коштуничин предлог био одбачен. „Није реално очекивати да се конституише заједничка држава и донесе нови устав до краја године”, објашњавао је Ђинђић. „Стога су председнички избори неопходни... Не може се Устав поштовати селективно, уз образложење да су председничка овлашћења превелика – зашто би једино функција председника Републике била противустварна категорија, ако на свим осталим функцијама остају људи који су по истом уставу изабрани” (*Данас*, 15-16. јуни 2002, стр. 3).

Ђинђићеву одлуку да иде с председничким изборима највероватније су убрзала нека истраживања јавног мњења. Она су показивала да би Мирољуб Лабус, тада члан ДС-а и део Ђинђићевог „реформског” тора, могао да на изборима победи Коштуницу. Већ 18. фебруара 2002. *Данас* је преко целе прве стране објавио наслов: „Лабус председник Србије” (без упитника, тако да се неупућеном читаоцу могло учинити да је Лабус већ изабран). Чланак испод наслова заснивао се на следећој изјави Срђана Богосављевића: „Војислав Коштуница не може да се кандидује зато што је још увек председник Југославије (скочио би сам себи у стомак), а Ђинђић не може да победи. Лабус би у овом тренутку глатко побе-

дио у изборима за Председника Србије. Његов рејтинг показује да је достигао Војислава Коштуницу у општој популацији, а прстигао га је у популацији досовски оријентисаних људи” (*Данас*, 18. фебруара 2002, стр. 1).

По Богосављевићевом истраживању, спроведеном почетком јула – дакле у тренутку када је Ђинђић доносио одлуку да ли да се иде на председничке изборе или не, Лабус и Коштуница су се изједначили (по 22%), а у трећој седмици јула Лабус је, по Богосављевићу, већ био испред Коштунице са 26% напрема 23% (*Национал*, 17-8. август 2002, стр. 2). И јулском истраживању Стјепана Гредела, с готово истоветним налазом, посвећивана је велика пажња (наслов на првој страни *Национала*, 31. јули 2002: „Лабус популарнији од Коштунице 20: 18”). Штавише, према Богосављевићевом јулском истраживању, у другом кругу Лабус и Коштуница би добили по 36% гласова, „уз незнатну предност Лабуса” (*Национал*, 2. август 2002, стр. 5). Чак и тако искусни аналитичар као Владимир Гоати био је заведен овим истраживањима. Он је, 8. септембра 2002. године предвиђао: „Мислим да ће у првом кругу Мирољуб Лабус освојити неколико процената више од Војислава Коштунице. У другом кругу претпостављам да ће бити врло, врло изједначена трка, можда са извесном предношћу господина Лабуса”.⁵⁶ У првом кругу, заправо је Коштуница освојио 4% више гласова од Лабуса (31%: 27%), о у другом кругу „извесна предност господина Лабуса” заправо је била његов убедљиви пораз: Коштуница је освојио двоструко више гласова (67%: 31%).

Тако су, 18. јула, расписани председнички избори за 29. септембар 2002. године.

⁵⁶ РФЕ, 8. септембар 2002; <http://www.danas.org/programi/most/2002/09/20020908103346.asp>; посећено 14. децембра 2002. године

ОПСТРУКЦИЈА КОШТУНИЦЕ 2002: ДВАПУТ ПОБЕДНИК, НИЈЕДНОМ ПРЕДСЕДНИК

Лабус је учешће на изборима најавио већ 13. јула 2002, док се Коштуница двоумио до 23. августа. Али је тада, са објавом свог учешћа, оштро напао владу,⁵⁷ упоредио Ђинђића са Милошевићем⁵⁸ и предочио да ће, уколико постане председник, бити немилосрдан према Ђинђићевом табору.⁵⁹ Ђинђић прихвата изазов, и пропагандни рат се распламсава свом жестином.

„Ако се председнички избори на крају претворе у оно што господин Коштуница најављује, а то је референдум о мени”, говорио је Ђинђић, „онда, наравно, ја не могу да гледам да се референдум о мени обавља а да ја не кажем своје мишљење о томе. Бирањем Лабуса ми бирамо симбол европске интеграције, економију, као главну тему, и један позитиван однос према животу. Дакле, он је неко

57 Влада, по Коштуници, „подстиче развој нечега што у себи има елементе мафијашке државе, подстиче се колумбизација државе, слабљење парламента и апсолутна контрола власти” (Политика, 24. август 2002, стр. А1).

58 Стање у Србији 2002. Коштуница је упоредио са стањем 2000, када је „човек из сенке који је вукао све konce, расписао ванредне изборе; и ове изборе расписује пре времена један човек који исто, иза сцене, вуче konce” (Национал, 24-5. август 2002, стр. 2).

59 Коштуница је рекао да ако он победи „то овога пута неће бити ни онај француски режим кохабитације са остатком ДОС-а, већ режим конфронтације са остатком ДОС-а” (Политика, 24. август 20002, стр. А5).

ко је пристојан човек, ко верује да може све преговорима да се постигне, и ко је окренут ка једном циљу који је за нас користан а то је што пре ући у друштво успешних и модерних држава. Ако имамо господина Коштуницу, онда имамо победу скептицизма, песимизма, сумњи, пасивности, озлојеђености, спорости, што је такође важан симбол. Ако би грађани гласали за негативну понуду, онда се поставља питање где ми као друштво и као земља стојимо” (*Полиџика*, 29. август 2002, стр. А7).

У пропагандном обрачуна, међутим, Коштуница добија много мање медијског времена од Ђинђића и Лабуса: према једном Богосављевићевом истраживању, Коштуница је, у вестима најважнијих телевизија, имао четири пута мање времена од Ђинђић-Лабусовог табора,⁶⁰ а у односу само на Лабуса био четири пута мање медијски подржан.⁶¹

Врхунац овог рата представљаће завршни збор Лабусових присташа, у Београду, 26. септембра 2002. Њега су уживо преносиле најгледаније телевизије (попут ТВ Пинка), док су га неке телевизије (попут Студија Б) исте вечери, и то само пар сати пред предизборну тишину, још једном поновиле. Овај збор је значајан по томе што је Ђинђић најоштрије до тада напао Коштуницу, јавно га извргавши руглу:

60 Реч је о SMMR истраживању информативних емисија РТС-а, Студија Б, ТВ Политике, БК Телекома, ТВ ЦГ, ТВ Јуинфо, ТВ Б92 и ТВ Пинк, спроведеном од 16. до 29. августа. По овом истраживању, Влада Србије помињана је 1.210 пута, (3 сата и 10 мин), Мирољуб Лабус 692 пута (4 сата и 8 минута), ДОС 667 пут (не каже се у ком трајању), Зоран Ђинђић 405 пута (не каже се у ком трајању) и Војислав Коштуница 661 пут (три сата и 32 минута); *Полиџика*, 5. септембар 2002, стр. А6).

61 Однос помињања у позитивном контексту био је 35: 9 у корист Лабуса, а у негативном и 48: 44 у корист Коштунице (*Полиџика*, 5. септембар 2002, стр. А6).

„Да вас питам овако лично, као суграђанин: две козе да имате, да су вам важне и да имате алтернативу – да их пустите да се саме чувају или њему да их дате да их чува – шта бисте изабрали? Да се саме чувају! Наравно!“ „И замислите, драги пријатељи, замислите (лепо се осећамо, мало да се нашалимо), замислите у једној кошници да се организују избори за председника кошнице, и онда се сети трут, десет година је спавао у топлој кошници, мудар је, ником се није замерио, крила није поквасио, и одлучио да се кандидује. Сви га воле, а што да га не воле кад је трут! И кренуо по Србији да оговара пчеле радилице, мрзовољан, подгојен, љут, увређен, ништа му не ваља, не раде довољно те пчеле радилице, има трут примедбе, њега да питају радиле би још више! Срећом, нико га не пита, али би (трут – А. С.) да га питају. И кренуо трут по Србији и открио велику тајну – лоше се живи у Србији! Открио Америку! Пчеле раде много, имају мало, тешко је стање и он се увредио, почео је да тражи кривце зашто се тако лоше живи у Србији кад он у свом кабинету, у топлој кошници, смислио би он много добрих рецепата, али неко други да вуче кола уместо њега, а он да седи на тим колима. Пробудили смо га и петог октобра, овде смо га донели, није дошао, донели смо га!“⁶²

После тако жестоке кампање очекивало се да Лабус, можда већ у првом кругу, потуче Коштуницу и добије изборе. Велика пажња дата је изјави Срђана Богосављевића, у главним вестима БК телевизије, 19. септембра, дакле десет дана пред изборе: „Први помак који имамо то је да је поново Лабус прескочио Коштуницу у избору за председника у првом кругу и да је дошао веома близу, и један и други додуше су веома близу граници да евентуално победе у првом кругу, дакле, сад се показује да имамо шансе да добијемо председника чак и у првом кругу. Према нашем садашњем истраживању Лабусу фали

62 Наведено према видео снимку у поседу аутора.

негде око 2 посто, а Коштуници негде преко 4 посто да би победио у првом кругу” (наведено према Бранковић, 2002а). Према тада објављеним подацима на које се позивао поменути истраживач, Лабус је имао 29,5% гласова (освојио на изборима 27,4%), Коштуница 27,4% (добио 30,9%), Војислав Шешељ 11,6% (добио 23,2%), а остали кандидати око 14 посто (добили 18,5%).

Премда његов истраживачки налаз, барем што се тиче главних такмаца, није био сасвим погрешан (осим што је Лабус донекле прецењен, а Коштуница донекле потцењен), Богосављевић га је потпуно погрешно протумачио. Пошао је од тачне поставке да је за победу у првом кругу довољно да на изборе изађе више од половине уписаних бирача, а да онда један такмац освоји половину гласова изашлих (плус један глас). Пошто је добио излазност од 63,0%, он ју је поделио са два и тако добио да је за победу довољно 31,5% гласова. Како је поред Лабусовог имена стајало 29,5% он је закључио да Лабусу недостаје само 2,0% гласова до победе у првом кругу! Очигледно је реч о грубој омашци. Лабусових 29,5% гласова односило се на изашле, а не на цело бирачко тело. Према излазности коју је добио Богосављевић, Лабус је имао заправо 18,6% бирачког тела, па му до победе није недостајало 2,0%, већ 31,4% гласова. Али ова омашка затим је данима грубо коришћена од стране Ђинђић-Лабусовог табора.

Међутим, Лабус не само да није добио изборе. Он Коштуницу није успео да надмаши ни по броју гласова (види *Табелу 13*). Уз то, на изборима се, неочекивано, догодио поновни успон једног од представника старог режима – Војислава Шешеља.

Табела 13.
Први неуспели председнички избори 2002. године

Такмац	Ћиранка	1. крућ (29.9)		2. крућ (13.10)	
		гласови	%	гласови	%
Војислав Коштуница	Демократска странка Србије	1.123.420	30,9	1.991.947	66,8
Мирољуб Лабус	Група грађана «Најбоље за Србију»	995.200	27,4	921.094	31,4
Војислав Шешељ	Странка српског јединства	845.308	23,2	-	-
Вук Драшковић	Српски покрет обнове	159.959	4,4	-	-
Борислав Пелевић	Странка српског јединства	139.047	3,8	-	-
Велимир Бата Живојиновић	Социјалистичка партија Србије	119.052	3,3	-	-
Небојша Павковић	Група грађана	75.662	2,1	-	-
Бранислав Бане Ивковић	Група грађана - Социјалисти за повратак бази	42.853	1,2	-	-
Вук Обрадовић	Социјалдемократија	26.050	0,7	-	-
Томислав Лалошевић	Група грађана	25.133	0,7	-	-
Драган Раденовић	ГГ „Друштво слободних грађана“	8.280	0,3	-	-

Први круг: уписаних бирача 6.553.042, гласало 3.637.062 или 55,50%; неважећих гласачких листића 74.534 (2,05%); извор РИК,⁶³ други круг: уписаних бирача 6.553.042, гласало 2.979.254 бирача или 45,46%, неважећих гласачких листића 65.427 (2,20%); извор РИК,⁶⁴

63 [http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2002%20I/cir/3.%202002%20I%20izvestaj%20o%20resultatima%20pr%202029.09.%20\(prvi%20krug\).doc](http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2002%20I/cir/3.%202002%20I%20izvestaj%20o%20resultatima%20pr%202029.09.%20(prvi%20krug).doc)

64 [http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2002%20I/cir/4.%202002%20I%20izvestaj%20o%20resultatima%20pr%202029.09.%20i%2013.10.%20\(drugi%20krug\).doc](http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2002%20I/cir/4.%202002%20I%20izvestaj%20o%20resultatima%20pr%202029.09.%20i%2013.10.%20(drugi%20krug).doc)

Коштуница је у првом кругу привукао део својих гласача из септембра 2000, а који су на изборима 1997. или били у бојкоту (ДСС) или гласали за СПО и СРС – дакле, „демократско-националне” бираче који нису склони Ђинђићу или Лабусу (в. Антонић, 2009). Лабус је узео гласове ДС, ГСС, Г17, народних мањина, војвођанских аутономаша и млађих бирача,⁶⁵ Шешељ је уз 300 хиљада гласова из децембра 2000, успео да вратио део бирача из 1997. године, преузевши и део бирача СПС-а. Наиме, руководство социјалиста, без пристанка Милошевића (који је био у Хагу), за такмаца СПС истакло је Велимира Бату Живојиновића, па се Милошевић наљутио и јавно позвао своје присташе да на овим изборима гласају за Шешеља. Уз то, и Борислав Пелевић је на изборима узео 60 хиљада гласова мање него његова странка у децембру 2000, те се може претпоставити да је део њих гласао за Шешеља (Гоати, 2004: 204; 211). Тако су Шешељ и његова странка 2002. године преузели примат међу странкама „старог режима“ (СПС, СРС, ССЈ; Гоати, 2014: 108).

После првог круга избора било је јасно да ће победник другог круга бити Војислав Коштуница. Бирачима Шешеља, Драшковића, Пелевића и две фракције СПС-а свакако је био ближи Коштуница него Лабус. Уз то, Лабус је за свој неуспех у првом кругу окривио Ђинђића и ње-

65 Годишње неких 100 хиљада грађана Србије стекне пунолетство и право гласа (и отприлике толико га због смрти изгуби). Бирачко право је 2002. године, према проценама ЦДИ ИДН, стекло 103.653 људи, 2003. – 102.080, а 2004. – 97.577. У исто време, према статистичким извештајима, умрло је: 1999. – 101.444 лица, 2000. – 104.042, 2001. – 99.008, 2002. – 102.785 и 2003. – 103.946 лица. У Богосављевићевом истраживању, из августа 2004. године, 38% младих који има представу о свом политичком опредељењу гласало би за ДС или Г17, 27% за СРС, 16% за ПСС, 7% за ДСС и 1% за СПС. Уколико у обзир узмемо све (и оне који су неодлучни, или не би гласали), налаз је: ДС и Г17 26%, СРС 15%, ПСС 11%, ДСС 5% и СПС 1%.

гов говор на завршном збору, што је био почетак разлаза ДС и Г17. Видевши да од Лабусове победе нема ништа, Ђинђић је, према сведочењу његовог најближег сарадника Чедомира Јовановића, одлучио следеће. „Сутрадан (после првог круга – А. С) смо одржали састанак у Влади на којем смо разговарали о резултатима избора и о предстојећем другом кругу. Сложили смо се да више не можемо да победимо Коштуницу с нашим кандидатом, већ са цензусом. То је значило да избори не смеју да успеју тако што на њих неће изаћи довољан број бирача” (Јовановић, 2005: 128).

Одлука „да избори не смеју да успеју” спроведена је преко великих јавних гласила која су била под надзором Владе. Она су изненада изгубила занимање за председничке изборе. А и када су се њима бавила, већину прилога чинили су позиви на њихов бојкот. Најбољи пример како су јавна гласила, која су била под надзором Владе, одвраћала бираче од избора јесу главне вести („Телефакт”, у пет до седам) на тада веома утицајној БК телевизији, 9. октобра 2002. (дакле, само дан пред предизборну тишину). У уобичајеним околностима, вероватно би главна вест била предстојећи ТВ дуел Коштунице и Лабуса (који је почињао те вечери) – други ТВ двобој двојице учесника другог круга председничких избора у српској историји. Друга вест би вероватно био позив Патријарха грађанима Србије да изађу и гласају на изборима. Међутим, БК Телеком је грозд вести везаних за изборе смеистио тек у 17. минут дневника!

Важније од предстојећих избора за ову телевизију били су, између осталог, излазак Милана Ивановића пред суд у Митровици или хватање кривотворитеља 1,8 милиона евра у Чачку. Следило је петоминутно гостовање Чедомира Јовановића, који је гледалишту објашњава да је сасвим у реду што су посланицима ДСС-а одузети мандати. Након тога ишао је прилог о потписивању спо-

разума између министара спољних послова СРЈ и Португалије, и тек онда, у 17 минути, почињао је блок о изборима. Прва вест у блоку била је изјава Зорана Ђинђића (у трајању од минут и 21 секунду) да „ако (избори – А. С) не успеју, све је то у неком домену нормалности. Никакви избори нас неће ни извести ни увести у кризу, само нерад нас може увести у кризу”. На питање да ли ће гледати вечерашњи ТВ двобој, Ђинђић одговара: „Ја волим кошарку, незгода је што се у исто време игра утакмица Партизан Реал, а онда после тога и одбојка”. После Ђинђића ишао је позив Драгољуба Мићуновића да се изађе на изборе (45 секунди), а онда позив Владана Батића да се избори бојкотују (минут и две секунде). Затим се читао позив ПДС на изборе (пет секунди), као и позиви Коалиције Санџак и Реформско-демократске странке да се гласа за Лабуса (укупно осам секунди). Патријархов позив на изборе објављује се тек у 21 минути дневника. Водитељ чита једну реченицу у укупном трајању од 15 секунди. Следећи, Маријан Ристичевић, добио је 19 секунди за велеумну идеју да се, уколико избори не успеју, Коштуници и Лабусу, за казну, забрани учешће на наредним изборима. И онда за крај дневника, остављена је двоминутна изјава Војислава Шешеља, који позива грађане, а нарочито присталице СРС, на бојкот избора – све грдећи оба такмаца: „Лабус нема морала, Лабус гледа само свој интерес, повезан је са мафијом, а Коштуница је неспособан, мекан, млитав”⁶⁶. Све у свему, позивима на бојкот избора посвећено је 3,8 пута више времена него позивима на излазак на изборе.

Тако је на гласање у другом кругу изашло 657.808 бирача мање него у првом кругу. Избори нису успели – недостајало је 297.268 гласова изашлих, а Лабус је чак добио 74.106 гласова мање него у првом кругу. Иако је Коштуница имао два милиона гласова – милион више од Лабуса и 300 хиљада више него Тадић 2004. у другом кругу – ипак није успео да

66 Извор: видео снимак у поседу аутора.

постане председник Србије. ДСС се жалио на изборну нерегуларност, тражећи поновно пребројавање гласачких листића. Али, то је било немогуће, јер је „наложено да се, због смањења трошкова складиштења, спале гласачки листићи ... (те је тако) уништено 120 метара, или 1200 регистраторских фасцикли с изборним материјалом“ (ОИ, 2002: 19).

* * *

За 8. децембар 2002. расписани су нови председнички избори. Знајући да у том тренутку Коштуници не може да нађе довољно доброг противника, Влада је показала једнаку решеност, као и уочи другог круга у октобру, да ни ови избори не успеју. Најпре, под изговором да „нема неуспешних избора, има само неуспешних кандидата“, влада је одбила све захтеве да се промени Закон о избору председника Републике (1990) и укину делови чланова 6 и 9 који за успех избора траже одазив већи од 50% уписаних бирача.⁶⁷ ДСС је, током скупштинске расправе 5. новембра, предложио измену Закона којом би био укинут ценз у оба круга. Предлог ДСС-а био је да најмањи број гласова који кандидат треба да освоји како би био изабран износи четвртину уписаних бирача (плус један; Јовановић, 2008б: 116). Иако је то решење наизглед било слично постојећем цензу – од половине уписаних (плус један), половина гласалих (плус један) – да је оно усвојено Коштуница би са освојених 1.699.098, што је било 26,04% бирачког тела, у децембру 2002. постао председник републике.

67 Члан 6. „За председника Републике изабран је кандидат који је добио већину гласова бирача који су гласали, ако је на изборе изашла најмање половина од укупног броја бирача у Републици“. Члан 9. „На поновљеном гласању за председника Републике изабран је кандидат који је добио већину гласова бирача који су гласали, ако је на изборе изашла најмање половина од укупног броја бирача у Републици. / Ако у другом кругу гласања ниједан кандидат не добије потребан број гласова, цео изборни поступак се понавља“.

Међутим, овај предлог није ни стављен на дневни ред заседања (Јовановић, 2008б: 116). Задржавање ценза, у околностима несређених бирачких спискова⁶⁸ – када 400.000 грађана Србије живи у иностранству,⁶⁹ а у бирачким списковима се налази још 600.000 „мртвих душа“ (према прорачунима из ДСС-а⁷⁰) – олакшава опструкцију избора и народне воље, указивало се из опозиције.

Табела 14
Бирачки списак 1992-2002.

<i>избори</i>	<i>време</i>	<i>уписано</i>
председнички	децембар 1992.	6.949.150
председнички	октобар 1997.	7.226.947
председнички СРЈ	септембар 2000.	6.432.295 ⁷¹
председнички	децембар 2002.	6.525.760

Такође, Влада није истакла ниједног кандидата „реформско-европског блока“, чиме је том делу бирачког

68 Провера бирачког списка урађена током самих избора показала је да „укупан број лица са инвалидним подацима у бирачком списку износи 855.553, од тога 414.531 лице нема исправан ЈМБГ, код 61.154 лица уочена је неподударност године рођења с бројем у ЈМБГ, код 237.291 лица уочени су недостајући подаци у имену и презимену, полу и месту пребивалишта, 33.000 грађана има ЈМБГ с 13 нула...“ (ОИ, 2002: 15-16).

69 Током скупштинске расправе, 5. новембра, ДСС је тражио да се бирачима који су у иностранству омогући гласање у нашим дипломатским представништвима и путем поште. Тражила је и да се омогући гласање затвореницима, штићеницима из пензионерских домова, и свима који су због болести у немогућности да гласају на бирачком месту. Ти предлози су одбијени.

70 ДСС је своју тврдњу о надуваном броју бирача заснивала на поређењу података пописа становништва 2002. и бирачког списка. У Србији има најмање 1,65 милиона малолетних лица, па кад се то одузме од броја становника утврђених пописом, не може бити виле од 5,8 милиона бирача. Ако се томе дода 107.000 бирача с Космета, коначна бројка је око 5,9 милиона бирача – за шесто хиљада мање од званичних 6,5 милиона.

71 Искључено бирачко тело КиМ; подаци су за Србију.

тела послата недвосмислена порука да су избори под бојкотом. Заправо, Председништво ДОС-а је одлучило да има свог кандидата – Драгољуба Мићуновића, само ако се Коштуница не кандидује. Кад је Коштуница пак ушао у трку, ДОС је почео тиху опструкцију избора: „из ДС-а су `јављали` да је Коштуница сам преузео одговорност за успех избора, те да неће бити ништа страшно ако се председник не изабере“ (ОИ, 2002: 21). Три странке ДОС-а (ДХСС, ЛСВ и ДЗВМ) отворено су позвале на бојкот. За бојкот се одлучио и СПО, процењујући да ће неуспех председничких убрзати расписивање и ванредних скупштинских избора (*исто*, 20).

Коначно, овога пута није било ни страначких „ентузијаста“ који, кроз председничку кампању, желе да промовишу своју малу странку. Пријавила су се свега три такмаца, а провадини медији су о изборима више него скромно извештавали – „рутински, скрајнуто и готово *ошљавајуће*, (...) уз игнорисање појединих догађаја везаних за кампању“ (ОИ, 2002: 23-24).

„Карактеристично је, поново, било понашање државних електронских медија, који су извештавање о председничкој кампањи маргинализовали колико год је било могуће“ (*исто*, 81). „У Дневнику 2 РТС изостала је, и то врло уочливо, новинарска, али и професионална мотивација да се и оно мало бирачког тела, које није било демотивисано, мотивише на излазак на изборе“ (*исто*, 92). „Избори нису били тема у Дневнику 2. Били су све до пар дана пред 8. децембар – вест, али она која је емитована после вести о Уставној повељи, заседању републичког парламента и о међународним догађањима“ (*исто*, 93). „Судећи по *Вести*ма у 7 ТВ Студија Б, ово је била најбеживотнија предизборна кампања у новијој медијско-политичкој повести Србије. Импресионирала је равнодушност овог медија према кампањи пред поновљене председничке изборе“ (*исто*, 107). „Праћена кампања на *БК Телефакт*у била је штура и вансеријски досадна. (...) До пар

дана пред изборе (2. децембар) блок о предизборној кампањи смештан је после двадесетог минута, дакле, у другој половини емисије. Ниједном, до тог дана, изборна проблематика се није појавила у најавама вести дана“ (исто, 115; 108). „Једина вест коју је Пинк телевизија објавила о трећем кругу председничких избора јесте да су Коштуница, Шешељ и Пелевић предали кандидатуре. После тога, наступа тајак, као да редакција Пинка не зна да медијска тишина не почиње од тренутка када се распишу избори, већ 48 сати пре отварања бирачких места“ (исто, 116).

Коштуница је опет надмоћно победио (Табела 15). Међутим, и овога пута недостајало је 315.123 изашлих да би Коштуница био проглашен за председника. Он је оптужио премијера и владу да су „политичким средствима водили разне врсте кампања срачунате на то да избори не успеју“ (нав. у Милошевић, 2002), Због тога, „у ноћи пропалих избора Коштуница је деловао више љут него разочаран“ (исто). Уследиће снажно настојање Коштунице и ДСС-а да оборе Ђинђићеву владу или да се распишу ванредни скупштински избори.

Табела 15.

Други неуспели председнички избори 2002. године

џаќмаќ	сђранќа	1. крућ (8.12)	
		ћласови	%
Војислав Коштуница	Демократсќа странќа Србије	1.699.098	57,66
Војислав Шешељ	Српсќа радикална странќа	1.063.196	36,08
Борислав Пелевић	Странќа српског јединства	103.926	3,53

Уписаних бирача 6.525.760, гласало 2.947.748 или 45,17%, неважећих гласачких листића 80.396 (2,73%); извор РИК⁷².

72 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2002%20II/cir/2.%202002%20II%20izvestaj%20o%20rezultatima%20pr.doc>

Коштуница је добио скоро шесто хиљада гласова више него три месеца пре, у првом кругу претходних председничких избора (Табела 16). Према Бранковићевом истраживању (Медиум-Галуп) из новембра 2002, 48% Лабусових гласача изјављивало је да би гласало за Коштуницу, док 51% њих није знало како ће поступити. Такође, 23% Драшковићевих гласача опредељивало се за такмаца ДСС-а (док 69% њих није знало за кога би гласало). Дакле, нови гласови за Коштуницу вероватно су дошли одатле. ДСС је, иначе, своју кампању заснивао на поставци да бирачи треба да направе избор између демократске будућности и ауторитарне прошлости, а Коштуница и Шешељ су оличење ових алтернатива (ОИ, 2002: 20). Коштуница је, очигледно, рачунао првенствено на своје гласаче (одн. гласаче „великог“ ДСС-а) из 2000. године.

Табела 16

Поређење гласова тројице кандидата на председничким изборима 2002. (први круг)

Такмац	септембар	децембар	разлика
Војислав Коштуница	1.123.420	1.699.098	+575.678
Војислав Шешељ	845.308	1.063.296	+217.888
Борислав Пелевић	139.047	103.926	-35.121
остали такмаци	1.452.189	-	- 1.452.189
гласали	3.637.062	2.947.748	-689.314

Шешељ је на поновљеним изборима добио преко двеста хиљада гласова више него у септембру. СПС је, после писма Слободана Милошевића

из Хага, подржао Шешеља као председничког кандидата. Шешељева кампања била је усмерена пре свега на патриотско бирачко тело: „Шешељ је рекао да главна подела није на левицу и десницу већ на патриоте и издајнике, оценивши да Коштуница неће добити ниједан

патриотски глас“ (извештај БК ТВ, 23. новембар 2002; ОИ, 2002: 111). Лидер СРС је вероватно узео неке гласове и од кандидата са прошлих председничких избора, који су припадали „старом режиму“, а сада се нису појавили – од Небојше Павковића (добио 75.662) или Бранислава Ивковића (42.853), или пак понешто од недостајућих Пелевићевих гласова (35.121). Могуће је да је успех Шешеља у првом кругу септембарских избора 2002. охрабрио и неке од гласача старог режима, који су после 5. октобра 2000. отишли у апстиненцију, да се поново појаве на би-ралиштима. Тако су Шешељ и његова странка наставили да расту (Табела 17).

Табела 17.

Гласови за СРС и њене председничке кандидатуре 2000-2002.

<i>избори</i>	<i>време</i>	<i>гласови</i>
председнички (СРЈ)	септембар 2000.	289.013
скупштински	децембар 2000.	322.333
председнички	септембар 2002.	845.308
председнички	децембар 2002.	1.063.296

Подаци за председничке изборе СРЈ у 2000. су за Србију.

Шешељ је, охрабрен овим изборним резултатом, тврдио да је то „сигнал да се изборна воља грађана Србије променила“, оптужујући власт да више нема демократски легитимитет и захтевајући ванредне изборе на свим нивоима (Милошевић, 2002). И доиста, на председничким изборима 2003. (премда без Коштунице) кандидат СРС ће освојити највише гласова, а на скупштинским изборима 2003. од свих странака СРС ће добити највише мандата.

Седма глава

КОШТУНИЦА БОЈКОТУЈЕ 2003, МИЋУНОВИЋ ФАВОРИТ: НИКОЛИЋ САМ ПОБЕЂУЈЕ ДОС

Политичка борба ДС-а и ДСС-а, Ћинђића и Коштунице, обележила је и цео наредни период. Пре пропалих председничких избора 2002, ДСС и ДС били су изједначени на око 20% гласова (SMMR). Али, кампања за председничке изборе и њихов септембарски и октобарски исход вратили су опредељеност за ДСС на читавих 32%. У исто време, ДС је пао на 16%, да би се, до децембра 2002, спустио на 12%. Бирачи су, очигледно, оваквом опредељеношћу изражавали незадовољство Ћинђићевом владом, подржавајући из истог разлога и њеног најопаснијег такмаца.

Али, када Коштуница није успео да определи њихову подршку тако што би дошао на место председника Србије, гласачи су почели постепено да напуштају и њега и његову странку. ДСС се, почетком 2003, поново спустио на 20%. Одлазак Коштунице с места савезног председника, фебруара 2003, значио је да све полуге власти заправо преузима Ћинђић. Ипак, подршка његовој странци (ДС), као што показују Богосављевићеве сондаже (SMMR), у фебруару 2003. још увек није била већа од 15%.

После убиства Зорана Ћинђића и увођења ванредног стања (12. марта 2003) популарност ДС-а се удвостручује. У марту, према Богосављевићу, ДС скаче на 31%. У исто време, све опозиционе странке доживљавају из-

разити пад: ДСС са 20% на 14%, СРС са 12% на 5%, Г17 са 10% на 7%, итд. (Богосављевић, март 2003).⁷³ Након укидања ванредног стања, међутим, главне странке се враћају на раније положаје. Августа 2003. године ДСС опет има 20%, а ДС 15% (Богосављевић). Ипак, некако баш у лето 2003, главни успон доживљава млада странка, Г17. Она по популарности достиже ДС (15%). Наставак Г17, децембра 2002. године и њених првих 8% могућих гласова, десио се некако у исто време с падом присташтва ДС-а, и то управо за исти постотак гласова (ДС је пао са 20% на 12%; сличан налаз има и ЦПЈМ ИДН; види Гоати, 2004: 204). Из тога се закључило да ДС и Г17 деле исто бирачко тело (Гоати, *истио*).⁷⁴

Када је већ реч о истом бирачком телу, слично је закључивано и за гласаче СРС и СПС. Видели смо да су председнички избори 2002. године били преломна тачка пада СПС-а и успона СРС-а. Из Богосављевићевих сондажа лепо се види како је свађа у СПС-у, око председничког кандидата за изборе 2002, преполовила подршку овој странци са 10% (јули) на 4% (новембар). У исто време, СРС је скочио са 6% на 12%. И негде на тој равни СРС је, по Богосављевићевим истраживањима, остао све до новембарских председничких избора. После њих, СРС је изненада скочио на 17%, да би,

73 Међутим, налазе из истраживања рађених у марту и априлу 2003, дакле током ванредног стања, требало би узимати с уздржаном шћу (слично мисли и Гоати, 2004: 204-5). Док су сва јавна гласила извештавала о хиљадама хапшења и сумњичила опозицију да је „инспирисала” Ђинђићеве убице, испитаницима доиста није било лако да анкетару, који им је дошао у кућу, признају да би и даље гласали за неку опозициону странку (в. Антонић, 2009).

74 Успон Г17, од марта до јула 2003, за 6% на 16%, био је праћен сличним падом могућих гласова за ДС (са 31% на 16%). На крају, видан опоравак ДС-а под Тадићем десиће се упоредо са брзим пропадањем Г17. Између децембра 2003. и јуна 2004. године ДС је скочио са 8% на 24%, а Г17 пао са 16% на 4% (све према Богосављевићевим истраживањима).

након првог места на скупштинским изборима у децембру 2003, достигао и свих 22% (Богосављевић, јануар 2004). Очигледно да је тек изборни успех ове странке охрабрио њене гласаче да се у истраживањима слободније изјасне о свом страначком опредељењу.

Уочи нових председничких избора, заказаних за 16. новембар 2003, већина истраживача давала је предност Драгољубу Мићуновићу, такмацу кога је истакао „ДОС минус“ (ДОС без ДСС-а, НС-а и Г17). Коштуница се овога пута није хтео кандидовати, држећи се обећања из претходне председничке кампање, да ако ти избори не би успели „онда више нема играња с председничким изборима у Србији, онда се отвара друга тема – на ред долазе ванредни парламентарни избори, и то пре доношења Устава Србије“ (ОИ, 2002: 21).

Мићуновић је био дуго у политици и имао је мало лоших оцена у јавном мњењу. Он је заиста био најбољи кандидат кога је „мали ДОС“ могао да истакне. Предвиђано је да ће Мићуновић тући Томислава Николића, кандидата СРС-а (Шешељ је, у међувремену, морао у Хаг на суђење), са 2: 1 (SMMR), 2,5: 1 (ЦПА), па чак и са 3: 1 („Партнер“). Влада Зорана Живковића је у то време била суочена с расправом о поверењу у скупштини и с непопуларношћу у народу.⁷⁵ Њу су обрадовале процене о убедљивој победи Мићуновића, које су се показале погрешним. Расим Љајић је посведочио да је одлука о ванредним скупштинским изборима донета у ДОС-у „на основу истраживања јавног мњења“ (емисија „Кажипрст“, Радио Б92, 19. новембар 2003). Као одговоран за погрешно обавештавање владајуће поставе, које је и довело до погрешне одлуке, помињан је Зоран Лутовац. Он је био при врху Демократске странке и члан изборног штаба Д. Мићуновића, али и истраживач у ИДН. Лутовац се, тврдило

75 У истраживању ЦПА из октобра 2003. владу је подржало само 18% испитаника, 20% је сматрало да влада треба сама да поднесе оставку, док је 28% било за то да се влади изгласа неповерење.

се, позивао на налазе истраживања ЦПЈМ ИДН, по којима Мићуновић убедљиво побеђује Николића, док су избори на граници да буду успешни. Ово друго закључено је на основу одговора из истраживања ЦПЈМ ИДН-а (терен од 30. октобра до 2. новембра 2003), у ком је добијено да се „46% бирача определило за неког од кандидата, док је 17% рекло да ће изаћи на изборе, али су неодлучни за кога ће гласати“. Сабирањем ове две цифре добила се процена о успеху председничких избора, из које је, онда, уследила и погрешна политичка одлука.

Све у свему, 13. новембра 2003, три дана пре него што су одржани председнички избори, влада расписује и ванредне скупштинске изборе. За дан избора одређен је 28. децембар, последња недеља у години. Са становишта владе то је био добар дан за изборе. Крајем године је у џеповима грађана највише пара, а и цела атмосфера је некако највећма прожета оптимизмом. Изгледало је да је влада повукла добар потез. На крилима председничке победе, ценило се у кабинету, доћи ће се и до скупштинске већине.

Међутим, „мали ДОС“ – у коме је главну реч водио ДС – изгледа да и није озбиљно планирао да задржи Мићуновића као председника. Идеја је била да се донесе нови устав Србије, који би био потврђен на Сретењском референдуму (15. фебруара 2004), односно на двестагодишњицу модерне српске државности. При томе је Председништво ДОС-а, 17. јула 2003, усвојило закључак да ће се председник Србије, по новом уставу, бирати у скупштини. Мићуновић је, дакле, имао да буде председник само до Сретења 2004, или пак дотле док се не усвоји нови Устав (ОИ, 2003: 14-15).

Но, онда се догодио 16. новембар и сви ови планови пали су у воду. Владин председнички кандидат⁷⁶ претрпео

76 Влада се ипак трудила да Мићуновићу на сваки начин помогне па је, пет дана пред изборе, 11. новембра, „на сугестију председничког кандидата Драгољуба Мићуновића“, интервенисала из робних резерви, „како би се спречио раст цене хлеба“. Власт

је тежак пораз (види Табелу 18). Сами избори нису успели – изашло је свега 38,8% бирача, што је до тада била најлошија излазност од 1990. За успех избора недостајало је готово седамсто хиљада гласова, а гласало је тачно пола бирачког тела с првих председничких избора 1990. године. Али, овај догађај био је од велике симболичке важности. Поновила се прича са поразом Милошевића на председничким изборима 2000. Сав онај свет који живи од државе, од пословних људи до високих чиновника, сместа је започео евакуацију из губитничког табора. Убрзано круђење власти завршило се распадом ДОС-а, а сама влада се од најмоћнијег политичког делатника у земљи претворила у малодушног стечајног управника. С режимом ДОС-а било је свршено.

Табела 18

Председнички избори 16. новембра 2003.

<i>ћакмац</i>	<i>сйранке</i>	<i>ћасови</i>	<i>%</i>
Томислав Николић	Српска радикална странка	1.166 896	46,23
Драгољуб Мићуновић	Демократска опозиција Србије	893.906	35,42
Велимир Илић	Нова Србија	229.229	9,08
Маријан Ристичевић	Народна сељачка странка	72.105	2,86
Драган С. Томић	Социјалистичка народна странка	54.703	2,17
Радислав Авлијаш	Демократска странка Отаџбина	20.872	0,83

уписаних бирача 6.506.505, гласало 2.524.522 или 38,80%; неважећих гласачких листића 86.178 (3,41%); извор: РИК⁷⁷

је, такође, водила оштру кампању против ДСС, Г17 и СПО, који су бојкотовали изборе, настојећи да њихове бираче мотивише да изађу и гласају за Мићуновића. „Веровало се да он практично нема конкуренције, уживао је велику подршку медија, а кампања се усредредила на полемику с бојкоташима“ (Церовић, 2003).

⁷⁷ <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2003/cir/2%202003%20izvestaj%20sa%20podacima%20o%20rezultatima%20pr.doc>

Како се догодио овај прелом? За ове изборе унеколико је промењен изборни закон. Захтевао се одазив од преко 50% уписаних бирача једино у првом кругу избора, док се други круг сматрао успешним колика год да је излазност (чл. 53, ст. 5⁷⁸). Међутим, четири веће опозиционе странке – ДСС, Г17, СПО и СПС – захтевале су укидање сваког условљавања успеха избора одазивом. Влада је то одбила позивајући се на уставно веома захтеван механизам смене председника (за коју треба да гласа половина уписаних бирача), због чега избор председника мора да има неки ценз. Такође, Влада се позивала на то да и у другим земљама у којима се председник бира непосредно постоји слична одредба (Македонија и Црна Гора).⁷⁹ Незадовољне овим одбијањем, ДСС, Г17, СПО и СПС позвале су своје гласаче на бојкот избора. И њихови гласачи су их, у довољној мери, послушали. Према Бранковићевом истраживању (2003), од присталица Г17 на изборе није изашло њих 55%, од ДСС 60%, а од СПО-НС 50% (НС се појавио на изборима са Велимиром Илићем као такмацом).⁸⁰ Дакле, гласачи нису слепо следили руководства својих странка, али су у их у довољној мери послушали да избори не успеју.

78 „На поновљеном гласању за председника Републике изабран је кандидат који је добио највећи број гласова без обзира колико је бирача гласало“; Закон о изменама и допунама Закона о избору Председника Републике, Службени гласник РС, год. LVIII, бр. 73, Београд, 5. новембар 2002.

79 „У Костарики, кандидат да би стекао мандат председника државе у првом кругу мора освојити најмање 40% гласова; у Никарагви 45%+1, у Аргентини 45% или само 40% гласова, али под условом да оствари 10% предности у односу на другопласираног кандидата; у Кенији пак, победник мора освојити релативну већину гласова са прописаним цензусом од најмање 25% гласова у пет од осам етничких региона; у Сијера Леонеу се тражи 55% гласова, а у Азербејџану двотрећинска већина“ (Јовановић, 2008б: 74-75).

80 И по налазима ЦПЈМ ИДН-а (терен од 30. октобра до 2. новембра 2003), на председничке изборе је било спремно да изађе тек 31% бирача ДСС-а и 38% оних који су подржавали Г17+.

Мићуновић је наследио састав Лабусових гласача из септембра 2002. Мањак од 100 хиљада гласова у односу на Лабуса може се објаснити неизласком присталица Г17 на изборе. Видели смо да 55% њих, према властитој изјави, није гласало. Г17 је наредног месеца добио 440 хиљада гласова на скупштинским изборима. Дакле може се претпоставити да можда и свих 200 хиљада присталица Г17 није изашло и подржало Мићуновића.⁸¹ Део бирача ДСС-а (са следећих избора) ипак је изашао и гласао за Мићуновића,⁸² као и гласачи странака националних мањина (Мићуновић је победио само у центру Београда, и у општинама на северу Војводине и у Рашкој области). Међутим, Мићуновић је ипак добио неких 270 хиљада гласова мање од Николића.

Николић је, као што се види из Табеле 17, за 100 хиљада гласова надмашио последњи Шешељев учинак на председничким изборима. И СПС је бојкотовао ове изборе, али изгледа да позив те странке није послушало доста њених присташа (у Бранковићевом истраживању нема података за СПС). Тако су се њихови гласови дати Шешељу у децембру 2002. вероватно нашли и код Николића.⁸³ Уз то, Николић је можда добио и већи део тадашњих Пелевићевих гласова (који је освојио 103.026, а сада се није пријавио за изборе). Остатак до Николићевих 1,2 милиона вероватно су били гласови „национал-

81 Према Бранковићевом истраживању, од присталица Г17 које су гласале на председничким изборима, 77% је гласало за Мићуновића, 6% за Николића и 5% за Вељу Илића)

82 Према Бранковићевом истраживању, од присталица ДСС-а које су гласале на председничким изборима, њих 54% је гласало за Мићуновића, 15% за Николића и 6% за Вељу Илића.

83 Наравно, нешто умањени због пада излазности. Она је свакако за ову скупину била мања него за цело бирачко тело (за које је износила 6 постотних бодова). Али се свакако један део и тих бирача осуо, незадовољан због сталног пропадања председничких избора.

но-демократских” бирача (ДСС, СПО и других) који су протестно гласали за најопаснијег ДОС-овог противтакмаца.

Николић је у кампањи нагласак стављао на социјалне и економске теме, критиковао је пљачкашку приватизацију, представљајући се као једини прави заступник губитника транзиције. У поређењу са Шешељем, био је мање агресиван и вулгаран, представљајући се као обичан човек, забринут због упропашћавања обичних, малих људи у Србији. Тако је и успео да порази Мићуновића, који је код губитника транзиције перципиран првенствено као представник естаблишмента и боље стојећих слојева. Мићуновић је, наиме, своју кандидатуру званично предао праћен члановима владе и вођама ДОС-а, не схватајући да тиме сенка од неких четрдесетак корупционашких скандала (в. ОИ, 2003: 19-20), који су потресали владу и ДОС, пада и на њега. Николићу је, нехотице, помогао и Хашки трибунал који је, у сред председничке кампање, затражио да му Србија испоручи још четворицу генерала из рата 1999. – што је већинско јавно мњење у Србији дочекало с гнушањем.

Мићуновићев пораз био је смртни ударац ДОС-у. После тог 16. новембра 2003. Србија је практично дошла у „нулту тачку”, бар када су демократски избори у питању. До тада су, наиме, сви скупштински избори – и под Милошевићем, и под Ђинђићем (ДОС-ом) одржавани под јаким властима и под јаком пропагандом провладних медија. Међутим, након 16. новембра, а уочи ванредних скупштинских избора од 28. децембра, Србијом је управљала једна поколебана и слаба власт. Ту је такође била већ и посустала и поприлично дезидеологована званична јавност (нарочито је била рашчарана када су посредни биле „реформско-модернизацијске” приче). Отуда се и може рећи да никада до скупштинских избора 2003. такмичарски услови нису били ближи пуној демо-

кратској исправности као тада. „Били су ово први заиста слободни, демократски и фер избори које је Србија видела у последњих шест деценија, а можда и у читавој својој историји”, била је оцена Ђорђа Вукадиновића (2004: 167; слично и Павловић и Антонић, 2007).

Скупштински избори 2003. и председнички 2004. донели су нову конфигурацију политичке моћи у Србији, која је потрајала до 2008, а у неким аспектима и до 2012. године.

Осма глава

НИ КОШТУНИЦА, НИ НИКОЛИЋ 2004: КАРИЋ ИСПРЕД МАРШИЋАНИНА, ТАДИЋ ПРЕДСЕДНИК

На скупштинским изборима 28. децембра 2003. радикали су заузели убедљиво прво место, са скоро четресто хиљада гласова више од другопласираног ДСС-а. Да је у Србији био већински изборни систем британског типа, СРС би имао две трећине места у парламенту (в. РЗС, 2004а: 98) и формирао би стабилан кабинет.

Радикали су успели да задрже главнину гласова које су привукли њихови председнички такмаци, Шешељ и Николић, на изборима 2002. и 2003. године. На овим изборима СПС је изашао са листом коју је подржао Милошевић. И ССЈ се поново појавила на изборима. Међутим, део ранијих гласача СПС и ССЈ остао је код радикала. Пре свих гласачи СПС-а, који је сада добио 200 хиљада гласова мање него у децембру 2000. И ССЈ је добио 100 хиљада гласова мање него на претходним скупштинским изборима. Тако су радикали стабилизовали своју проширену гласачку базу из 2002. и 2003. године.

ДСС, међутим, није успео да задржи добар део Коштуничиних гласача из 2002. године. У односу на Коштуничин септембар 2002, ДСС је имао 450 хиљада гласова мање. Део се вратио Велимиру Илићу и коалицији СПО и НС, део мањим странкама чији су прваци под-

ржали Коштуницу 2002,⁸⁴ а део је отишао код радикала и Г17.

Наиме, све до лета 2003. ДСС је био на челу борбе против ДОС-а. Али, у то време првенство у борби преузима Г17. Они успешно отварају неколико афера („Јањушевић-Колесар, „Бодрум”, „Рашета” итд) и много су делотворнији у љуљању владе него ДСС. Успевају да отцепе део владиних посланика из Социјалдемократске партије, и тако учине да влада изгуби већину у скупштини. Уз то, током предизборне кампање у децембру 2003, Г17 се упућује ка националном делу политичког спектра. Њихова изборна лозинка гласила је „Србија на 1. месту”, а подразумевала је одбацивање државне заједнице са Црном Гором и реторику економског патриотизма. Тако су постали привлачни за бираче уморне од гласања за Коштуницу.

Демократска странка узела је пола милиона гласова, колико и на последњим изборима на које је самостално изашла (1993). Демократе су биле задовољне овим исходом. Странка је носила терет многобројних афера, а истраживање које је Богосављевић урадио почетком децембра 2003. показивало је да је ДС пао на 8% подршке (в. и Монтгомери, 2010: 170). Међутим, тада је дошло до промене у страначком руководству. На чело ДС-а дошао је Борис Тадић, умерени и неозлоглашени политичар, сматран као боље и поштеније лице ДС-а (Радун, 2002⁸⁵: 196). Његов долазак зауставио је даље осипање

84 То су Демократска алтернатива, Небојше Човића (добила 84.463 гласа), Реформска странка Србије, Милета Исакова (добила 19.464 гласа) и Социјалдемократија, Вука Обрадовића (добила 18.423 гласа).

85 Иако је Радун чланак номинално из 2002. године, он је заправо написан и објављен 2004. године, а раскорак је настао због двогодишњег кашњења у излажењу часописа услед недостатка средстава.

присталица, а подршка странци почела је постепено и да расте.

Коштуница је 3. марта 2004. образовао мањинску владу и поново добио прилику да одлучујуће утиче на политички живот Србије. Скупштинску већину дао му је СПС – који је у већинском јавном мњењу Србије и даље доживљаван као странка старог режима. Због тога је Коштуница био стална мета напада „еврореформских“ медија, НВО сектора и опозиције око ДС-а.

Председнички избори расписани су 4. априла 2004, само месец дана после образовања Коштуничине владе. Коштуница је желео да одржи обећање, дато уочи скупштинских избора, да ће променити закон и омогућити да Србија добије председника. И посматрачка мисија ОЕБС-а препоручила је да се промени „анахронна одредба о високом цензусу за председничке изборе“. Из чл. 53 ст. 1 избачен је услов да у првом кругу мора да изађе већина уписаних бирача, а задржана је одредба из чл. 53 ст. 5 да „на поновљеном гласању за председника Републике изабран је кандидат који је добио највећи број гласова, без обзира колико је бирача гласало“ (*Службени гласник РС*, бр. 18/2004). Избори су заказани за 13. и 27. јуни 2004.

Као и за скупштинске изборе 2003, и сада није било озбиљнијих примедби на сам изборни процес, укључив и извештавање медија. Из „Извештаја РРА о надзору емитера у време кампање за председничке изборе 2004“ види се да су четири главна кандидата, у главним електронским медијима (РТС, Пинк, Б92, БК, Студио Б, ТВ Политика), имала приближно исти удео у минутажи: Драган Маршићанин 17%, Борис Тадић 16%, Богољуб Карић 15% и Томислав Николић 14%⁸⁶. Уравнотеженост

86 <http://www.rem.rs/uploads/files/izvestaji%20o%20nadzoru/IZBORI%20-%202004%20predsednicki.pdf>

у представљању кандидата, по овом извештају, нарочито је красила државну телевизију, која је и најбоље оцењена. Такође, и „Извештај о писању дневне штампе о председничким изборима“ исте установе показује да су главни дневници такође прилично уравнотежено извештавали о кампањи.⁸⁷

За ове изборе број председничких кандидата порастао је са 6, колико их је било у новембру 2003, на 15. Сада је и свака од стратешких политичких опција истакла свог тркача. „Еврореформисти“ су имали Бориса Тадића, „националне демократе“ Драгана Маршићанина, „национални популисти“ Томислава Николића, СПС је истакао Ивицу Дачића, а појавио се и „економски популиста“ Богољуб Карић, и „монархистички кандидат“ Јелисавета Карађорђевић... Резултати истраживања већине агенција указивали су да ће 13. јуна на биралишта изаћи неких 3,9 милиона гласача, или 60% уписаних.

Међутим, излазност је била слабија од очекиване. Изнела је 3,1 милион гласалих, или 48% уписаних. Чим су почеле да стижу вести о слабијем одазиву одмах је било јасно да је неко од главних кандидата подбацио. То је био Маршићанин – јер се показало да су гро апстинената, у односу на скупштинске изборе, чинили управо гласачи ДСС и владине коалиције. Због неодговарајућег кандидата, изборно одсуство међу бирачима Г17+, ДСС, СПО и НС није било 15%, као код бирача ДС и СРС. Оно је било веће и износило 23% (прерачунато према Бранковић, 2004). А то је значило 300.000 гласова мање за Маршићанина.

Из угла унутарстраначке логике, Маршићанин је изгледао као добар кандидат. Био је други човек најјаче

87 „Анализа писања дневне штампе у току кампање за први круг председничких избора 28. мај – 13. јун 2004“, www.rra.org.yu/srpski/analizastampe.zip; овај документ више није доступан онлајн.

странке владајуће коалиције,⁸⁸ искусан политичар који је прошао све нивое власти – од председника градске општине до председника Народне скупштине. Био је човек чистих руку, и чистих рачуна, без финансијских афера – што у нашој политичкој класи није била баш честа појава. Био је и довољно познат да му није била потребна дужа кампања придобијања пажње. Могао је у старту да рачуна на 1,4 милиона бирача, колико је на претходним изборима гласало за странке које су сада чиниле владину коалицију. Маршићанин је био и добар полемичар у ТВ наступима, и сасвим ваљан говорник на политичким зборовима, а током кампање је у говорништву и каузистици бивао све бољи.

И његова кампања је била добро постављена. „Ни мафија, ни диктатура”, била је једна од Маршићанинових главних парола – оно „мафија” односило се, наравно, на корупционашку прошлост ДС-а, а оно „диктатура” на ауторитарну прошлост СРС-а. „У центар Србију”, још једна јавка Маршићанинове кампање,⁸⁹ подвлачила је одклон од „сваког политичког екстремизма”, како би „у Србији коначно и заувек преовладала нормална, пристојна и здрава политика, политика нормалне и већинске Србије” (*Председнички програм Драјана Маршићанина*, III.1). Успех ове тактике значио би очување 1,4 милиона гласова, колико су владине странке добиле на скупштинским изборима 2003, и сигуран улазак кандидата владе у други круг председничког такмичења.

Међутим, Маршићанин је имао озбиљну ману – није имао харизму (уп. Костић, 2002: 211). Његова личност,

88 Премда, Маршићанин ни у ДСС-у није уживао неку нарочиту популарност. На претходним страначким изборима за председништво ДСС-а освојио је најмање гласова, те је изабран за потпредседника странке само захваљујући томе што није имао противкандидата за то место.

89 Ову паролу смислио је Александар Тијанић.

његова појава, његове речи, нису били у стању да пронађу пут до срца бирача. За њега су бирачи мислили да је „некако хладан“, да их не дотиче и оставља равнодушним. Коштуница је веровао да ће део сопствене харизме моћи да пренесе и на Маршићанина. Али, харизма се не делегира. Маршићанин је добио подршку владе која још није била стигла да успостави ауторитет, нити да се као тим уигра, или да се као егзекутор опроба. Чак и бирачи који су за Маршићанина на крају гласали то као да нису урадили из срца, него некако усиљено, испуњавајући обавезу, као извршење не баш јасног налога. Гласало се за њега из политичке или страначке лојалности – а и ту с осећајем да се поступа некако неискрено.

Тако је Маршићанин добио милион гласова мање него странке које су га подржавале. Добио је 700 хиљада гласова мање него Коштуница у сличном окршају, септембра 2002. Добио је двоструко мање гласова од непосредног супарника Тадића и 150.000 гласова мање од дебитанта Карића. Радост непријатеља владе и Војислава Коштунице – којих су били пуни како „НВО сектор“, тако и редакције „независних медија“ – била је огромна. Они су се више обрадовали Маршићаниновом поразу, него Тадићевом успеху. У тој радости није им нимало заметао успон „народног олигарха“ и „банкара“ Богољуба Карића. А Карић је искочио тако што је преузео управо део бирача владајуће коалиције.

Карић је политички изронио ногама се одупревши о Коштуницу, ког је сатерао испод воде. Наравно, он је узео нешто гласова и другима. Не Тадићу, јер Тадићевих 850 хиљада гласова отприлике су онолико колико је и Мићуновић узео у новембру. Али, Томислав Николић сада је добио 200 хиљада мање него што је својевремено узео у трци против Мићуновића. Овим социјалним и политичким очајницима Николић се у новембру чинио као прави бич отуђене политичке класе. Сада се, међу-

тим, појавио неко ко ни на који начин није саставни део политичког естаблишмента. Појавио се истински изванац који народским речима (и „народским” нагласком) критикује и исмева целокупну управљачку касту. Тако је Карић преузео неких 100 хиљада гласова од радикала.

Али, главни део Карићевих присталица ипак је дошао из корпуса владиних гласова (Костић, 2002: 211). То су, најпре, били гласачи једног Карићу доста сличног популистичког трибуна – Веље Илића. Илић је речима подржавао Маршићанина, а заправо је мимиком и гестикацијом подупирао Карића (зато је Богољуб победио у Чачку, Вељином упоришту). И Драшковићеве руралне присталице пре су се одлучивале за пунокрвног политичког народњака, газду и домаћина, какав је Богољуб, него за сувоњавог варошлију и запетљанца какав им се чинио да је Маршићанин. Коначно, за Карића су оптирали и они ДСС гласачи који нису могли да се натерају да гласају за нехаризматичног Маршићанина.

То, наравно, нису били стари, претпетооктобарски бирачи ДСС-а, који свој глас тешко да би дали познатом „Милошевићевом тајкуну”, министру у влади Мирка Марјановића и бизнисмену који се обогатио у време „старог режима“. То су пре били нови гласачи ДСС-а, они који су својевремено увидели истрошеност Милошевићевог режима, али који нису били баш за „револуционарне методе” ДОС-овских талибана. Њих је Карићу привукла специфична харизма овог бизнисмена, састављена из идеологије личне предузимљивости и елементарног патриотизма. Карић је заправо погодио причу коју треба да има свака центристичка странка, какав је хтео да буде и ДСС. То је прича о малом човеку, тешком почетку, напорном раду, породичној слози („где још код нас можете да нађете четири брата која живе у слози и љубави“), то је прича о бризи за ближњега, о љубави за отаџбину, о поносу на традицију... Карић је имао и среће

да су га сви доживљавали као аутсајдера, па против њега није ни било негативне кампање. Отуда је лако успео да узме неколико стотина хиљада гласова влади и Коштуници.

Но, најуспешнија популистичка састојница Карићевог наступа ипак је била критика целокупне политичке класе. Карић ју је оптуживао да се одродила од обичног човека, да не види његове муке, и да је неспособна да му помогне. „Убеђивао је жртве транзиције да су способни и вешти, само да добију шансу, односно да нису само `социјални трошак`, само `вишак запослених`“ (Милошевић, 2004). Уз то, Карић је (и хотимично) говорио некњижевним језиком (с погрешном употребом падежа и с исквареним нагласком) и тиме себе препоручивао као „човека из народа“.⁹⁰ И једно и друго допадало се нижим слојевима: Карићеви најбољи резултати били су у управо у транзицијом најутроженијим индустријским центрима – Бор и Мајданпек (*истио*). Осим тога, Карићево богатство било је довољан доказ да је он и „економски способан” – бар у условима српског политичког капитализма. Уз критику политичке класе и идолатрију обичног човека, трећа састојница Карићевог популизма био је дефанзивни национализам. Он је код њега имао облик „економског патриотизма”, то јест, почивао је на критици „увозничког лобија”, као и на оптужбама да се српска привреда смишљено уништава како би странци могли да је купе са што мање пара. Долазио је испред затворених фабрика, сликао се како дрмуса катанце на њиховим оградама говорећи да се морају поново отворити, а млатио је и главицама зелене салате уз усклике да је пољопривреда наша шанса и да свако треба да добије прилику да заради.⁹¹

90 „Они који боље познају Богољуба Карића тврде да он лично вешто, када то процени, заноси на јужноморавски акценат, али и да је у стању да свој говор, опет кад треба, испегла да више личи на београдски“ (Стефановић, 2004).

91 <https://www.youtube.com/watch?v=AKL1NMuJDdE>

За Тадића смо већ рекли да је имао чисте руке, али и не баш дуговремено политичко искуство – мада није био ни новајлија. Био је министар телекомуникација у влади СРЈ (2000-2003), министар одбране у влади СЦГ (2003-2004) и носилац листе ДС на скупштинским изборима 28. децембра 2003. године. Идеално: био је познат, али није имао некакве репове, ни идеолошке, нити финансијске. Било га је тешко напасти због грешака, али и због идеологије. Док је Ђинђић поседовао, како је описано, јасну идеолошку визију српске транзиције, Тадић се више држао свима прихватљивих општих места. Петар Луковић се подсмевао: „Није ми јасно какве су Тадићеве визије, сем опште приче – волим људе, животиње, децу, све..., мир у свету“.⁹² Да би се допао и патриотским бирачима, Тадић је посетио Републику Српску и Русију. Такође, најављивао је борбу против криминала и представљао се као „амбасадор привреде“.

Тадићева појава била је привлачна. Имао је 46 година и изгледао наочито, модерно и урбано. Представљао се као надстраначки кандидат целе демократске и проевропске Србије. На бини иза њега нису стајали ДОС-овски политичари, већ познате личности из света културе. Говорио је да он жели да заступа „све демократске снаге“ у борби против радикалске опасности. И доиста, током кампање, Тадић се чувао од тога да директно напада било владу, било вође странака које су је чиниле: Коштуницу, Лабуса, Динкића, Драшковића или Илића. Деловао је помирљиво: „Ја нећу да се свађам, ја нећу никога да нападам“, стално је истицао. Наглашавао је да неће рушити владу и да ће, као изабрани председник, лојално сарађивати с Коштуницом. Представљао се као политичар који не изазива сукобе, већ који тежи сарадњи и консенсусу:

92 Пешчаник, емисија „13,3 разлога за срећу“, 18. јуни 2004, <https://pecscanik.net/133-razloga-za-srecu/>

говорио је да жели да буде „председник договора” (в. Костић, 2002⁹³: 209).

Али, у исто време, Тадић је остављао утисак одлучности и непомирљивости када је реч о „снагама од пре 5. октобра”. „Србија се не сме вратити у деведесете”, говорио је Тадић правећи отклон спрам СРС. Слао је једноставне поруке о избору две будућности Србије: бира се између модерне и заостале, те европске и простачке Србије (баш ту реч је употребио на једном збору; Радун, 2002: 200). Све у свему, Тадић је те 2004. године био идеалан кандидат с идеалним, маркетиншким профилем. „Ако га и нису волели сви, нико га није мрзео. Против тако профилисаног кандидата, противници – а нарочито радикали – скоро ништа нису могли да учине“ (Радун, 2002: 203).

И Томислав Николић је настојао да примени сличну тактику као и Тадић. Нападао је Коштуницу и његову владу више уопштено, као део тзв. великог ДОС-а. Ипак, његов прави непријатељ био је „мали ДОС” – корумпирана „реформаторска” каста, која пије крв обичном човеку. За представника те касте он је прогласио Тадића. То 2004. није било довољно уверљиво – и то је био узрок Николићевог пораза на крају – за разлику од његове победе 2012, када је таква оцена Тадића бирачима већ деловала као далеко тачнија. Самом Коштуници Николић је замерао да је болећив према Тадићу и „реформистима”, јер их пушта да му иза леђа обнављају мрски ДОС-ов режим. Николић је помињао и могућност да обори владу, након што победи на председничким изборима што, ипак, није могло да се допадне бирачима из владиног национално-демократског блока (ДСС, НС, СПО).

Ако погледамо резултате првог круга избора (*Табела 19*), видећемо колико је која тактика успела.

93 И овај чланак, као и Радунов (2002), заправо је настао и објављен 2004. године, те се номинална и реална година не поклапају због кашњења у излажењу часописа.

Табела 19
Председнички избори 2004. године

Тужац	Странка	1. кругу (13. 6)		2. кругу (27. 6)	
		Гласови	%	Гласови	%
Томислав Николић	Српска радикална странка	954.339	30,60	1.434.068	45,40
Борис Тадић	Демократска странка	853.584	27,37	1.681.528	53,24
Богољуб Карић	Група грађана	568.691	18,23	-	-
Драган Маршићанин	Демократска странка Србије, Политичка странка Г17 ПЛУС, Српски покрет обнове, Нова Србија	414.971	13,30	-	-
Ивица Дачић	Социјалистичка партија Србије	125.952	4,04	-	-
Јелисавета Карађорђевић	Група грађана „Иницијатива за лепшу Србију“	62.737	2,01	-	-
Милован Дрецул	Политичка партија „Препород Србије“	16.907	0,54	-	-

Владан Батић	Демохришћанска странка Србије	16.795	0,54	
Борислав Пелевић	Странка српског јединства	14.317	0,46	
Бранислав Ивковић	Социјалистичка народна странка	13.980	0,45	
Љиљана Аранђеловић	Јединствена Србија	11.796	0,38	
Маријан Ристичевић	Народна сељачка странка	10.198	0,33	
Драган Ђорђевић	Странка држављана Србије	5.785	0,17	
Мирко Јовић	„Народна радикална странка“, „Србија и дијаспора“ и „Европски блок“	5.546	0,2	
Зоран Милинковић	Патриотска странка дијаспоре	5.442	0,2	

Први круг: уписаних бирача 6.532.263, гласало 3.119.087 или 47,75%, неважећих листића 38.047 (1,22%); други круг: уписано 6.532.940, гласало 3.158.571 или 48,35%, неважећих листића 42.975 (1,36%); извор: РИК⁹⁴.

94 <http://arhiva.rik.parliament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2004/izbori%20predsednik%202004.pdf>

Тадић је освојио неких 850 хиљада гласова, 40 хиљада мање од Мићуновића (2003). Мићуновићев резултат тада је јавност прогласила маестралним неуспехом, а Тадићев је сада прослављен као маестрални успех, приметио је Ђорђе Вукадиновић. Али, то је било зато што је Тадић узео 370 хиљада гласова више него ДС на претходним изборима. Одакле су дошли ти гласови? Најпре, од гласова странака које су биле идеолошки најближе ДС-у (ГСС, ДЦ, Отпор, ДХСС, Либерали Србије, Лабуристичка странка), као и од странка етничких мањина. Због ранијег лошег искуства са СРС, мањине су осећале зебњу кад год су радикали јаки, те су гласале за оног ког су виделе као главног радикалног противника. Тадић је, дакле, могао да рачуна и на 161 хиљаду гласова коалиције „Заједно за толеранцију”, из децембра 2003. године. Треће, ту су били гласови и мањих странака које су на ранијим председничким изборима подржавале Коштуницу (Демократска алтернатива 84 хиљаде гласова и Реформисти Војводине/Србије 19 хиљада гласова 2003), а којима се Тадић свакако више свиђао од Маршићанина. Из истог разлога и део гласача Г17+ оптирао је за Тадића: према једној предизборној сондажи (Бранковић, 2004), готово исти постотак гласача Г17+ из децембра 2003, изјављивао је да би гласао за Драгана Маршићанина (26,6%), као и за Бориса Тадића (25,5%), док је само нешто мање гласача Г17+ било неопредељено, или размишљало о неизласку на изборе (укупно 24,2%).

Томислав Николић добио је 950 хиљада гласова. Иако је то 100 хиљада гласова мање него што је добила његова странка на скупштинским изборима 2003, и он би да је у Србији постојао изборни систем сличан САД-у, Исланду или Мексику,⁹⁵ по-

95 Релативна већина на председничким изборима потребна је у БиХ, на Филипинима, у Мексику, Хондурасу, на Исланду, у Јужној Кореји, Панами, Парагвају, Венецуели, Камеруну, Малавију, Замбији, Сингапуру, Тајвану и Тунису; релативна већина, уз 25% гласова у 5 од 8 регија, тражи се у Кенији, а релативна већина од 40% у Костарики (Јовановић, 2008б: 76).

стао председник.⁹⁶ По општем паду излазности (19%), Николић је требало да изгуби 200 хиљада гласова у односу на децембар 2003. То је могло да значи да су радикалски гласачи упорнији у излажењу на биралишта у односу на гласаче других странака (што је било опште место у медијима), али та претпоставка никада није потврђена у искуственим истраживањима. Напротив, регресиона анализа исхода избора од 2003. године по општинама, коју је урадио Бранко Милановић, показује да „уверење о негативном ефекту веће излазности на радикалске гласове није заиста утемељено и у цифрама” (Милановић, 2004: 16). Вероватније је да је Николић преузео део гласова националних демократа – ДСС, СПО и НС. Поменуто Бранковићево истраживање показује да је 6% гласача ДСС из децембра 2003. оптирало за Николића, као и 7% гласача СПО-НС, што је око 90.000 гласова. Ту су били и гласачи СПС-а из децембра 2003, који сада нису хтели да гласају за Ивицу Дачића (175 хиљада) – јер он је објективно ипак био аутсајдер на овим изборима – већ су се пре одлучили за Томислава Николића.

Карићевих 569 хиљада гласова највећим делом дошли су управо из корпуса владиних странака. Помињањем Бранковићево истраживање, рађено месец дана пред изборе 2004, дало је следећу слику оптирања бирача главних странака (из 2003) за Богољуба Карића: ДС 5,6%, Г17+ 9,6%, ДСС 9,3%, СПО-НС 12,2%, СПС 9,1% и СРС 4,8%. Дакле, види се надпросечна склоност гласача СПО-НС, Г17+ и ДСС ка Карићу. Да је Карић узео бираче њима далеко више него од СРС или од ДС, показују и последиборна истраживања: СРС је отприлике био на ономе што је имао и пре избора 2004, ДС је нешто ојачао, Г17+, ДСС и СПО-НС су наставили да се топе, а Карић је за-

⁹⁶ Победио је у већини општина Србије. Види мапу: РЗС, 2004б: 45.

држао својих солидних 10% бирачког тела. Очигледно да су Карићев успон и топлеење владиних странака биле две стране једне те исте друштвене појаве.

Други круг избора значио је да се 1,2 милиона гласача из првог круга, који су гласали за неког другог, сада мора одредити између Тадића и Николића. Тај одабир је, донекле, био детерминисан и следећим упливама:

1. Запад је послао неколико јасних порука да Николића не жели за председника Србије, и да је његов изразити фаворит Тадић (Јовановић, 2008б: 130);

2. Тадић је још више умерио свој политички наступ; након пораза Маршићанина, Тадић није показивао ликоване, већ је наставио са позивањем на саборност демократских снага и стабилност демократских установа; такође, он је одмах, у првој изјави након објављивања резултата првог круга, сврстао и самог Карића у заједнички, „демократски блок“;

3. Тадић и Коштуница су се 15. јуна састали и постигли споразум: Коштуница ће подржати Тадића, а Тадић, пошто преузме место председника Србије, неће рушити владу;

4. све владине странке подржале су Тадића, иза њега је стао и Карић, као и највећи део јавности;

5. Николић је неочекивано – вероватно по налогу Шешеља из Хага – заштрио националну реторику, поново почевши да помиње „снове о граници Карлобаг-Огулин-Вировитица“; тако је уплашио део бирача из центра.

Један од чинилаца одређења био је и ТВ дуел између Тадића и Николића – трећи такав у историји другог круга избора за председника Србије.⁹⁷ Он је донекле подсетио на чувено ТВ сучељавање Кенеди-Никсон (1960). Тадић је, као и Кенеди, био опуштенији, лепши и вештије

97 Први је био Лилић-Шешељ (1997), а други Коштуница-Лабус (2002); Славујевић, 2007: 219-229.

се владао пред камерама, док је Николић, као и Никсон, био озбиљнији и напетији: „његов говор тела, погрбљено читање текста, несналажење пред камерама, грч и умор на лицу, свакако су му донели негативне поене“ (Радун, 2002: 204). Од времена дуела Кенеди-Никсон, постало је правило у политичком маркетингу да није толико битно шта се каже, већ како се каже и ко каже (какав утисак оставља говорник). А Тадић је оставио бољи утисак од Николића (*истио*).

На изборе је изашло скоро исто онолико бирача колико и у првом кругу (48%). Од три претходна двокружна гласања за председника Србије, у два маха (1997. и 2002) забележен је пад излазности у другом кругу од читавих 600.000 гласова. Једино у случају избора Милана Милутиновића у другом кругу званично је постигнута готово исти одазив као и у првом – али, видели смо да је то ипак био резултат дописивања гласова Милутиновићу. Овога пута, међутим, бирачко тело се није осуло, што значи да 1,2 милиона бирача који су у првом кругу гласали за неког другог кандидата ипак нису остали код куће када су морали да се одреде између Тадића и Николића – ти кандидати за њих нису били превише неприхватљиви.

Николић је од кандидата из првог круга узео бар 150 хиљада гласова (Ивица Дачић 126 хиљада, Милован Дреџун 17 хиљада, Борислав Пелевић 14 хиљада, Бранислав Ивковић 14 хиљада, Љиљана Аранђеловић 12 хиљада). Али, он није успео значајније да привуче милион гласача Карића и Маршићанина: размера њиховог оптирања за Николића и Тадића била је 1:2. На овакво њихово одређење пресудно је утицало оних пет горе набројаних чинилаца, као и ТВ дуел. То је одлучило победника.

Девеџа илава

КРАЈ КОХАБИТАЦИЈЕ 2008: СРБИЈА НА ДВА ДЕЛА

Победом на председничким изборима 2004, Тадић је променио односе моћи у Србији. Најпре, извршна власт у Србији донекле је, како Уставом из 1990, а поготово Уставом из 2006, одређена као двоглава („бикефална”; Симоновић, 2008: 293-316). Председник није само церемонијална фигура, он има суспензивни вето на законе,⁹⁸ контролише део егzekутиве (део војске⁹⁹ и део спољних послова¹⁰⁰), па и судства.¹⁰¹ Друго, Тадић је уз себе имао и странку (задржао је место председника ДС), коју је, још, својом победом повукао на сам врх. До 2007. ДС ће утростручити удео гласача и поново, после раздобља 1919-1941, постати једна од две највеће странке у Србији (тај статус ће задржати до 2014). И треће, Тадић је имао и подршку

98 У чл. 113 Устава каже се да Председник може сваки закон да врати скупштини на поновно одлучивање, али тада за усвајање закона више није довољна већина присутних посланика, већ је неопходна већина од укупног броја посланика.

99 По чл. 112 Устава, „Председник Републике командује Војском и поставља, унапређује и разрешава официре Војске Србије“.

100 Према чл. 112/5 Устава, „Председник Републике поставља и опозива указом амбасадоре Републике Србије на основу предлога Владе“.

101 Чл. 172, ст. 3 одређује да „Народна скупштина бира пет судија Уставног суда између 10 кандидата које предложи председник Републике, а председник Републике именује пет судија Уставног суда између 10 кандидата које предложи Народна скупштина“.

већег дела медијске и културне елите, као и Запада. То ће, као што ћемо видети, нарочито да дође до изражаја на председничким изборима 2008. године.

Коштуница је, и после пораза владиног кандидата на председничким изборима 2004, остао на челу кабинета у ком је његова странка контролисала нека од важнијих министарстава (полиције, правде и државне управе). Али, како је Коштуница био у мањини и у скупштини, а тек у јавности, он није био јак председник владе (Јовановић, 2008а: 11). Његова странка била је на силазној путањи популарности, те је његова главна снага била у претњи да може да направи владу и с радикалима. Тадић је одржао обећање да неће рушити Коштуничин кабинет, и од јула 2004. до маја 2007. био је у кохабитацији с Коштуницом.

Тако је Коштуничина мањинска влада, којој није предвиђан дужи век, потрајала три године. Завршила се доношењем новог Устава (8. новембра 2006), који је означио и расписивање нових скупштинских избора за 21. јануар 2007. године. На њима је коалиција ДСС и НС узела отприлике колико и ДСС сам 2003. године, али су уместо 64 сад имали 47 мандата (-17); СПО није прескочио ценз (-11), а подбацили су и Г17 (-15) и СПС (-6). У владу је, дакле, морао да уђе ДС, који је – захваљујући Тадићу – скочио од 37 на 64 посланика.

Изборе су, заправо, добили радикали, који су узели сто хиљада гласова више него на скупштинским изборима 2003, а 237.599 гласова више од другопласираног ДС-а. Али, радикали нису имали с ким да направе скупштинску већину. Еврореформски медији, који су давали тон готово целокупној јавности, исте вечери када су објављени изборни резултати прогласили су да ДС треба да да премијера. Но, 64 (посланици ДС) јесте било више од 47 (ДСС/НС), али је било мање од 66 (ДСС/НС+Г17). А Млађан Динкић (Г17) није желео да му шефује Божидар

Ђелић – кандидат ДС-а за премијера. Медији су, међутим, могућност да премијер не дође из највеће странке у коалицији приказивали као „дегенерацију” и „издају парламентаризма”. Ипак, искуство 15 демократских земаља показује да од 268 случајева образовања коалиционог кабинета у 20% прилика (у 54) премијер долази из мање странке (Орловић, 2010: 112).

Отуда се изгубило много времена око натезања ко ће бити премијер, па се тако ушло у трећи месец после избора. ДС је, на крају, пристао да ДСС добије председника владе, а ДСС се сагласио да од шест кључних министарстава – финансија, правде, полиције, војске, спољних послова и енергетике – чак пет њих добије ДС. Остало је спорно само како тачно поделити „министарства силе”. Чак су се и ту, у једном тренутку, ДС и ДСС сложили. Први ће узети војску, други полицију. Запело је када је на ред дошао директор БИА-е. Најпре је ДС затражио то место за себе. Онда је ДСС то одбио – јер и они нису отварали завежљај министарства одбране (у коме су војна обавештајна служба и Генералштаб). Уместо тога, ДСС је предложио „двоструки кључ”, тј. директора и заменика који се смењују и узајамно надзиру. На крају је ДС прихватио „двоструки кључ”. Али је за себе ипак одлучио да узме министарство полиције, нудећи ДСС-у у замену министарство одбране. Људи из ДСС-а су то одбили. Нису хтели да дају министарство које контролишу у размери 0,75: 0,25, за оно којим би владали са 0,50: 0,50.

И због тих 0,25 једног министарства преговори су пропали. Заправо, због временског теснаца у коме су се задесили, сви су били пренапети и раздражени. У ноћи између 5. и 6. маја 2007. преговори су запали у ћорсокак. Влада је требало да буде обнародована за Ђурђевдан. Али, тада је објављено да од договора нема ништа. Сутрадан је образована посланичка већина ДСС-СРС. Она је изабрала Николића за председника скупштине.

Коштуница је показао своју главну снагу: „коалициони капацитет“.

Настала је права поама у еврореформским медијама: „Србија се враћа у деведесете!“ Одмах је порекнут демократски легитимитет Николићевом избору.¹⁰² Започет је бојкот Скупштине, а Председник републике позиван је да не дâ мандат за састављање владе у којој је СРС, чак и ако се обезбеди скупштинска већина.¹⁰³ Стварана је атмосфера судњег дана, најављивана изолација Србије, па чак и нове санкције, уколико би се образовала влада ДСС-СРС. На крају, запрећено је и доласком „ветерана 5. октобра“ у Београд.

У четвртак, 11. маја, ДС је донео одлуку да се ипак врати у процес преговарања. У петак, 12. маја, договор је био постигнут – ДСС-у је остало министарство полиције. Коштуница је показао да има боље живце. Али, покварио је односе с радикалима, који су се осећали искоришћеним и превареним. Требало је сменити Николића и до уторка, 16. маја, у поноћ, изгласати владу. Радикали и социјалисти су могли да учине да се тај рок пробије. Али, они ипак нису опструисали избор новог кабинета, јер нису желели да они буду криви за поновне изборе. У понедељак, 15. маја, изабрана је друга влада Војислава Коштунице.

102 Чедомир Јовановић: „Тачно је, за Николића је гласала већина (у скупштини – С. А), али та већина није демократска, та већина није онаква каква мора бити да бисмо ми поштовали вољу те већине“ (“Полиграф”, Б92, 9. мај 2007); „Је л’ хоћемо да поштујемо демократска правила игре - па, где је демократија, где је демократија? На плочнику испред Владе, тамо је убијена 12. марта 2003. године” (Чедомир Јовановић, исто).

103 „Председник Тадић није обавезан да ултимативно да мандат некоме. [...] Поред тога што га неко уверава да постоји парламентарна већина, питање је карактера те парламентарне већине. Ако та парламентарна већина угрожава оно што у Србији председник Републике, њен демократски лидер, треба да чува, онда они не смеју добити тај мандат” (Чедомир Јовановић, исто).

Та влада, реално, имала је два врха. Један врх био је премијер, а други председник републике. Министри из ДСС-а одговарали су Коштуници, министри из ДС-а Тадићу.¹⁰⁴ До тада, Коштуница и Тадић практично су заједно управљали Србијом – премда је у том двојцу Коштуница ипак био први међу једнакима. Али, 15. маја 2007. редослед се обрнуо. Иако је Коштуница задржао премијерско место, Тадић је, уз све што је и дотад имао, добио још и већи и јачи део владе. Више није било сумње да је сада он најмоћнији човек Србије.

С те позиције Тадић је имао да иде на председничке изборе 2008. године. Уставни закон одредио је да ће се председнички избори *расписати* до краја 2007. године (чл. 3, ст. 2), при чему би, онда, они били одржани „не мање од 30 дана, ни више од 90 дана од расписивања“ (Закон о избору Председника, чл. 4а). Тачно време избора зависило је од успеха косовских преговора са САД и ЕУ. Ако би они успели, Тадић би био у предности – „Миротворац и бранич суверенитета Србије“. Али, ако би они пропали и „Косово“ се једнострано прогласило за државу – уз признање ЕУ и САД – у предности би био Николић: „Ето вам ЕУ и ваши западни пријатељи“.

Рачуница је била следећа, посматрано у односу на исход скупштинских избора 2007. године. Тадић у другом кругу

104 Тадић је био отворен када је објашњавао како се у ДС долази до министарских положаја и како се остаје на њима. „Морам пажљиво да размислим о томе ко су моји кандидати за министре“, рекао је Тадић два дана пред образовања владе („Утисак недеље“, Б92, 13. мај 2007). „Ја ћу дакле да обавестим органе странке ко су моји кандидати за одређене функције, па ће Председништво да гласа за тај предлог, ја ћу да станем иза тих предлога, преузећу одговорност за њих“. И ти министри ће, такође, њему да одговарају. „Ако неће да покрену ствари, ја ћу да их сменим, одмах ћу да иницирам њихову смену, врло једноставно, ако нисам задовољан њиховим радом. Због чега? Па на крају ће грађани мене да питају зашто то није урађено. Ја сам одговоран за тај процес“ (исто).

може да рачуна на 900.000 гласова ДС, 300.000 гласова Г17, 200.000 гласова ЛДП и 100.000 гласова мањинаца – што укупно чини 1,5 милион. Николић, пак, у другом кругу може да рачуна на гласове СРС и СПС – то је 1,4 милиона. Разлика је, дакле, само 100.000. Тако, одлучују бирачи националних демократа – најпре ДСС и НС, који су у јануару 2007. узели 700.000 гласова, а онда и СПО и ПСС, с 200.000 гласова. Како се определи тих 900.000 људи, такав ће бити и исход избора. Страховало се (или пак надало) да ће просечни народњачки бирач, у ситуацији када се у Приштини слави „независност“, а Вашингтон и Брисел први шаљу честитке, пре да заокружи Николића, него Тадића.

Преговори су, доиста, ишли у рђавом смеру за Србију. Ахтисаријев план за Косово¹⁰⁵ – иза кога су стали САД и ЕУ – представљен је 26. марта 2007. године. Он је за „Косово“ предвидео независност. Србија је одмах поднела амандане, али они су одбијени. Очекивало се да план буде изнет пред Савет безбедности, а тамо је пак Русија, уколико Србија план одбије, била спремна да стави вето. После тога страховало се да ће „Косово“ и званично да прогласи сецесију, уз аплаузе САД и ЕУ. Тадић је, дакако, свесрдно желео да пре тога заврши с председничким изборима, али Коштуница то није дао. Сматрао је да би избори блокирали Србију да ипак покуша да уради штогод пре но што САД и ЕУ признају косовску сецесију. Сецесија се очекивала у фебруару 2008, а председнички избори могли су да се држе, према Уставном закону, све до 1. априла 2008.

Међутим, у штабу Бориса Тадића процењено је да ће он лако да победи Николића ако се избори уприличи пре сецесије. Та процена се заснивала на актуелном истраживању једне познате маркетиншке агенције, по

105 <http://www.nspm.rs/dokumenti/iz-arhive-nspm-%E2%80%93-sveobuhvatan-predlog-za-resenje-statusa-kosova-ahtisarijev-plan-od-26.-marta-2007.html>

коме Тадић у другом кругу бије Николића с 5% разлике у укупним гласовима, „без обзира да ли Коштуница дао подршку, или не”. Пошто је Коштуница отезао, ДС је изгубио стрпљење: председник скупштине, Оливер Дулић (ДС), без знања партнера у влади, 12. децембра 2007. расписује председничке изборе за 20. јануар 2008. (други круг 3. фебруара).

Ово је наљутило Коштуницу. Дулићевим потезом пера ДС се представио јавности као јачи партнер који одређује шта има да се ради. То се није могло допадати Коштуници, који је мањак у мандатима, у односу на ДС, надокнађивао вишком коалиционих могућности и јачом државном идејом. А, као што смо већ рекли, управо његови бирачи требало је да одлуче победника двобоја Тадић-Николић. Сада је у Тадићевом табору закључено да коалиционог партнера ваља одбровољити. ДСС је, између осталог, био незадовољан и због тога што је асистирање ЕУ при завршном чину сецесије „Косова“ било у нескладу с понуђеним Споразумом о прикључењу и стабилизацији. Није било јасно како се слажу очигледна нелојалност ЕУ према Србији по питању Косова и добре намере те исте ЕУ везане за Споразум. ДС је одлучио да изађе у сусрет ДСС-у. У текст скупштинске резолуције стављена је реченица да „и Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ мора бити у функцији очувања суверенитета и територијалног интегритета земље”.

Та формулација била је солонско решење. ДСС је добио још једну потврду да косовско питање има *џримај* над свим осталим питањима, а ДС се отресао захтева народњака да Споразум мора да садржи некакве гаранције Србији да је Косово њено. Од сада је Споразум требало само да буде „у функцији” очувања интегритета земље. Тако је коалиција ДС и ДСС симболички обновљена. Главно питање, наравно, остало је нерешено: подржава ли Коштуница Тадићеву кандидатуру?

Након што је између ДС и ДСС постигнут поменути договор, постало је знатно теже рећи Тадићу „не”. Уопште, Тадић се у косовској кризи до тада сасвим добро држао. Њему се приговарало да је у националним стварима попустљив према САД и ЕУ. Та „мекоћа” се, међутим, у косовском питању, барем у раздобљу 2004-2008, заправо и није видела. Наступи Тадића и министара из ДС (поготово Јеремића) практично се нису разликовали од наступа Коштунице и министара из ДСС. Тиме је Тадић постигао два добитка. Прво, показао је да је лојалан партнер,¹⁰⁶ чиме је освојио поштовање озбиљнијег дела јавности. И друго, Тадић је Коштуницу ставио у незгодан положај. Коштуница више није имао разлога за приговоре: ако Тадић њега лојално следи у преговорима о Косову, онда нема разлога ни да Коштуница лојално не подржи Тадића на председничким изборима.

Међутим, проблем је био у томе што је ЕУ наставила да буде бабица у рађању „Независне државе Косово”. Пошто је пропао покушај да се та „држава“ озакони у Савету безбедности, изабран је заобилазни пут. ЕУ ће, на позив Генералног секретара УН, послати своју мисију (Еулес) ради обезбеђења „надгледане независности” Косова. На другој страни, ЕУ је Србији понудила Споразум о придруживању. Споразум треба да се потпише 28. јануара 2008, таман уочи другог круга председничких избора, што би помогло победи „проевропског” такмаца на председничким изборима у Србији.

106 Тадић је сличну особину испољио и 2004. године: у замену за Коштуничину подршку у другом кругу председничких избора, обавезао се да неће да руши владу. У српској политици нико се не сећа обећања која му не одговарају. А вероломство се више сматра за врлину, него за ману. Тадић се, међутим, 2004. показао као изузетак. Сада, 2007. године, поново је демонстрирао поузданост. То је одиста била ретка појава у српској политици.

Но, ДСС је поручио да Споразум и мисија ЕУ на Косову не иду заједно. Ово је био кључни тренутак у постпетооктобарској политичкој историји. ДСС је, иако је каскао за ДС-ом у „евро-интеграцијској” политици, и сам дотле био снажно „проевропски” оријентисан. Али, ДС-ово истицање, приликом отварања председничке кампање, у први план ЕУ-интеграција као кључне теме српске политике – упркос томе што је ЕУ нарушио интегритет земље (подржавајући сецесију Косова) – било је за Коштуницу ипак превише. Коштуница више није могао да подржи Тадића: њихове политике, њихови стратешки путеви, више нису били исти. Коштуница је одлучио да подупре председничку кандидатуру Веље Илића.

Дакако, свима је било јасно да Веља нема изгледе да уђе у други круг. Коштуничино опредељење за њега само је показало сву дубину кризе „националних демократа“. Народњаштво је, заправо, у раздобљу 2000-2008, било политика трећег пута, покушај да се споје национално самопоштовање и евроатлантске интеграције. И, све док се питање Косова није заоштрило, тај спој је изгледао као могућ. Али, 2008. илузија је развејана. Када су САД и ЕУ отворено подржале сецесију „Косова“, од синтезе патриотизма и евроатлантизма није остало ништа. Сада је ваљало изабрати или наставак евроатлантских интеграција као да се ништа није догодило, или њихово заустављање због ножа у леђа Србији. Ваљало је изабрати између Тадића и Николића. Веља је, за националне демократе, био решење од две недеље – у другом кругу опет се имало бирати између Тадића и Николића.

Народњаци су знали да њихов избор председничког кандидата није добар, али, нису имали куд. Непријатељски став САД и ЕУ према српским интересима на Космету гурао их је да изаберу Николића. Проевропско опредељење већине бирача и политички конформизам,

уз властиту групну умреженост, пак, упућивали су их да изаберу Тадића. Као Буриданов магарац, између два једнака стога сена, и сами бирачи народњака су оклевали. Код Буридана, магарац је, не могавши да се одлучи, на крају угинуо. Тако су се и народњаци, који су 2000-2008. били озбиљна политичка снага, на крају истопили.

ЗАПАД ПРОТИВ НИКОЛИЋА: ТАДИЋ ПО ДРУГИ ПУТ ПРЕДСЕДНИК

Тадић је био свестан да гласачима – поготово онима из политичког центра – мора некако да објасни зашто је ЕУ за Србију и даље добра ствар, премда Брисел својски ради на отргнућу Косова од Србије. О осталим питањима он је задржао уопштену нарацију из кампање 2004: бољи стандард, привредне реформе и развој, борба против криминала и корупције, заштита социјално угрожених... (в. Јовановић, 2008а: 15). Али, везано за Космет и ЕУ, Тадић је већ у изборима 2007, а нарочито у изборима 2008, изашао с оригиналном причом: *најбољи њуџ борбе за Косово јесће да Срдија уђе у ЕУ.*

„Сигуран начин да изгубимо Косово је онај да никад не уђемо у ЕУ“, објашњавао је Тадић уочи избора 2007.¹⁰⁷ „Ако не уђемо у ЕУ ми ћемо драматично смањити шансе да сачувамо Косово као део Србије” (*истио*). И у кампањама за председничке, а и доцније за скупштинске изборе 2008, Тадић је задржао исту реторику. „Лажна је дилема да Србија мора да бира између Косова и Европе“, поручивао је Тадић у председничкој кампањи 2008. „Србија се определила и за једно и за друго. Сваки процес удаљавања од Европе тиче се директно наше егзистенције и лоше економије, а ако имамо лошу економију, како ћемо

107 „Утисак недеље”, ТВ Б92, 14. јануар 2007, https://web.archive.org/web/20070324100640/http://www.b92.net/info/emisije/utisak_nedelje.php?yyyy=2007&mm=01&nav_id=227853.

помоћи КиМ?¹⁰⁸ По њему, Србија, „стварањем уговорног односа са ЕУ, себи отвара простор да врши сталан притисак на европске државе које су признале независност Косова, али и да пружи ефикасну подршку оним чланицама које то нису учиниле. (...) ЕУ свакако није место где ће се од Србије захтевати да се одрекне дела своје територије. (...) Не можемо да се боримо за успех у УН ако смо изван УН, не можемо да убеђујемо европске државе да не признају Косово ако смо изван ЕУ“.¹⁰⁹ Србија, дакле, треба да уђе што дубље у ЕУ, како би, с једне стране, могла да користи ЕУ фондове, а с друге стране да се изнутра бори за Косово. Као одговарајући преседан обично је навођен пример Кипра, који се управо као члан ЕУ бори за повратак Републике Северни Кипар под државни суверенитет.¹¹⁰

Што се Николића тиче, он је задржао умивени на-ступ из изборне кампање 2004. године. Указивао је колико су радикали били конструктивни и код доношења Устава, и код формирања владе. Критиковао је неслогу ДС и ДСС, због чега Србија неспремно дочекује сецесију Косова. Корио је министра одбране и начелника Генералштаба што су рекли да неће употребити силу у заштити Срба на Космету. Критиковао је САД и ЕУ због отимања КиМ и тражио оштре дипломатске мере

108 *Вечерње новости*, „Поруке председничких кандидата“, 16. јануар 2008, <http://skr.rs/5Id>

109 „Тадић: Изолацијом се не може бранити Косово“, Демократска странка (званичан сајт), https://web.archive.org/web/20131010220609/http://www.ds.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=5106:-----&catid=16&Itemid=431.

110 Главни проблем ове Тадићеве стратегије била је, међутим, њена недовољна реалистичност. Имајући у виду став већине најутицајнијих земаља ЕУ према сецесији Косова, већ онда се могло приметити да је „идеја како Србија најбоље може да врати Косово само ако се прикључи ЕУ истоветна идеји да Чехословачка најбоље може да врати Судете само ако се прикључи Трећем Рајху“ (Антонић, 2008: 190).

према свим оним државама које буду признале сецесију „Косова“ (Јовановић, 2008а: 15-16).

Велимир Илић говорио је да „председник републике мора бити локомотива која вуче напред, а не никако ови мртви људи, нашминкани, улицкани, са вештачким зубима, с пудером на лицу, које видите на билбордима како се кезе“ (РТС, 17. јануар 2008; Стојиљковић, 2008: 30). Критиковао је Тадића да руши заједничку политику у вези Космета и да је пожurio с изборима, чиме је угрозио рад владе у одсудном часу борбе против сецесије. Оптужио је Тадића и да хоће у интеграције с онима који подржавају отимање Косова. Николића је критиковао због политике из деведесетих која је и довела до рата с НАТО-ом и повлачења наше војске с КиМ. Ипак, Илић није изнео политички програм којим би се јасније представио као алтернатива и Тадићу и Николићу, већ је његов наступ некако био ближи овом другом такмацу (Јовановић, 2008а: 16).

Од свих кандидата оштро се разликовао Чедомир Јовановић, из Либерално демократске партије (ЛДП). Он је наступио као радикални евроатлантиста, отворено подржавши политику САД и ЕУ према Косову. Његова прича била је да је Косово „изгубио још Милошевић“, те да Србија треба да се „помири с реалношћу“ и прва призна „независно“ Косово. Нападао је Тадића што је сарађивао с Коштуницом – кога је представљао као кочничара евро-реформи, инспиратора атентата на Ђинђића и наследника Милошевићеве политике (*истио*). С таквим наративом Јовановић није имао озбиљне шансе код просечног српског бирача. Али, било је важно да таква прича почне да улази у ухо српској јавности – да *камила ѝројџури ѝлаву у шайџор*.

Међутим, преузевши и консолидујући радикалне атлантисте – којих није било више од 200.000 у бирачком телу – Јовановић је омогућио Тадићу да може

одлучније да помери ДС ка центру (Спасојевић, 2011: 114). Ту су се, наиме, налазиле националне демократе (ДСС, НС, СПО, ПСС), које су биле тренутно у конфузији, али управо зато пожељни да се ради на њима. Тај басен је, у том тренутку, судећи по изборним резултатима из 2007, имао бар 900.000 бирача. Тадићев успех 2008. заправо се крио у ефикасном уласку у политички центар. Њему су бирачи центра поверовали јер је наспрам њега, као контраст, стајао истински евроатлантски крајњаш. Крај агресивног и искључивог Јовановића, Тадић је деловао као широк, толерантан и разуман политичар – неко ко има слуха и за европску, и за националну причу. И то је, на крају, пресудило код дела бирача ДСС, НС, СПО и ПСС.

Руку на срце, општи утисак кампање пред први круг председничких избора 2008. био је доста повољан. Политичка позорница Србије у великој мери изгледала је као сасвим упростојена. Наступи председничких кандидата били су политички коректни и маркетиншки умивени. Много новца и тржишног знања ушло је у странке. Зато је целокупна кампања изгледала боље него пред председничке изборе 2004. Велики еврореформски медији, дакако, нису могли да сакрију нетрпељивост према Николићу. „У укупном садржају анализираних дневних новина (*Полиџика*, *Вечерње новости*, *Правда*, *Kurir*, *Press*, *Blic*, *Danas* и *Gazeta* – С. А) Борис Тадић имао је више наклоности штампе него Томислав Николић“ (Миливојевић и др., 2008: 148). „Посматрајући све вести на свим анализираним телевизијама (реч је о свих шест ТВ с националном фреквенцом: РТС, ТВ Б92, ТВ Пинк, ТВ Фокс, ТВ Авала и ТВ Кошава – С. А) у време кампање, укупним активностима Бориса Тадића посвећено је чак *ири иуџа* више времена него Томиславу Николићу“ (*истио*, 151; истицање С. А).

Посебно питање, осим *колико*, било је и *како* се о кандидатима извештавало. Рецимо, утицајна ТВ станица Б92 – на чијим вестима је сваког дана било посвећено 17 минута извештавању о изборима, а где је Тадић био чак за трећину времена заступљенији од Николића (*истио*, 150; 148) – на овог другог кандидата примењивала је типичан образац информисања о опозицији из „грозних 1990-их“. Главне поруке и догађаји гурани су у позадину, а у први план се извлачило све што је бизарно, глупо или компромитујуће. Тако, током 1990-их, ако би, рецимо, на опозициони митинг дошло педесет хиљада пристојних људи, камерман би нашао управо петорицу пијанаца с кокардама, те је усликао само њих. Репортер би, потом, уредно набројао говорнике, али би из свих излагања издвојио само један, најглупљи детаљ. А, управо тако је изгледао извештај Б92 са завршне конвенције Томислава Николића, 15. јануара 2008, одржане у београдској Арени. Репортери Б92 између 30.000 људи пронашли су неколико њих с кокардама и сликама Ратка Младића – и једино њих приказали при помену публице. На конвенцији је било много занимљивих говора. Али, од свега тога пуштена је само Гордана Поп-Лазичић како се дерња: „Живела Велика Србија!“. Онда је уследила „анкета“ репортера међу посетиоцима, с питањем: „Како је могуће да сте и даље за Николића, иако га је чак и Путин напустио?“. То питање, које се чуло неколико пута, осим што је било изазивачко, представљало је већ само по себи неистину. Оно је било део кампање да се Путиново писмо Тадићу (у коме Путин, као председник пред председником, заступа руске интересе везане за НИС) претвори у позив српским бирачима да гласају за Тадића. Испитаници су, на овакво провокативно питање, наравно, одговарали туц-муц. То је јако увесељавало уреднике и новинаре овог медија, који су,

очигледно, цео прилог монтирали управо с намером да гласаче Томислава Николића представе као преиспољне будале.

Треба разумети да је ово био тек један прилог – а да је дотична телевизија (с националном фреквенцом) из дана у дан стандардно, *ујраво на овај начин*, извештавала. Заправо су уз Николића, од гласила, стали тек дневник *Правда* и Радио *Фокус*. Сви остали су подржали Тадића.¹¹¹ Али, поруке председничких кандидата ипак су могле да нађу пут до бирача.

А онда се догодио 20. јануар 2008. – Николић не само да је опет био испред Тадића за неких двеста хиљада гласова (*Табела 20*). Он је освојио пола милиона гласова више него његова странка само годину дана пре! Такође, Николићевих 1,65 милиона било је за седамсто хиљада поправљен његов резултат у првом кругу председничких избора 2004, а за двеста хиљада више него што је имао у другом кругу. Да подсетим, Тадић је у другом кругу 2004. победио с 1,68 милиона гласова – дакле, узео је тек 35.356 гласова више него сада Николић.

111 Од *Б92* и *Блица*, преко *Фокса* и *Данаса*, до низа националних и регионалних радио и ТВ станица, дневника и недељника.

Табела 20
Председнички избори 2008. године

Такмац	Странка	1. кругу (20. I)		2. кругу (3. 2)	
		гласови	%	гласови	%
Томислав Николић	Српска радикална странка	1.646.172	39,99	2.197.155	47,97
Борис Тадић	Демократска странка	1.457.030	35,39	2.304.467	50,31
Велимир Илић	Нова Србија	305.828	7,43	-	-
Милутин Мркоњић	Социјалистичка партија Србије	245.889	5,97		
Чедомир Јовановић	Либерално демократска партија	219.689	5,34		
Иштван Пастор	Мађарска коалиција	93.039	2,26		
Миланка Карић	Покрет <i>Снага Србије</i> – Богољуб Карић	40.332	0,98		
Маријан Ристичевић	Коалиција Народна сељачка странка – Уједињена сељачка странка	18.500	0,45		
Југослав Добричанин	Реформистичка странка	11.894	0,29		

Први круг: уписано 6.708.697 бирача, гласало 4.116.844 или 61,37%, неважећих гласачких листића 78.462 (1,91%); други круг: уписано 6.723.762 бирача, гласало 4.580.428 или 68,12%, неважећих гласачких листића је 78.806 (1,72%); извор РИК.¹¹²

112 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2008/izbori%20predsednik%202008.pdf>

И Тадић је повећао свој учинак из првог круга прошлих избора за пола милиона гласова. Али, он је 2004. био опозиција, док је сада систем радио за њега: председничка функција, премоћ у влади,¹¹³ наклоност медија, много новца уложеног у кампању, очигледно покровитељство најмоћније светске силе,¹¹⁴ подршка београдских културњачких салона... С друге стране, све је радило против Николића: медијски скрајнут, презрен од стране домаће медијске и културне елите, омрзнут од странаца, са сировим партијским окружењем, мргодан и невеселе политичке прошлости, са сенком „монструма из Шевенингена” над главом... И свеједно, Николић је опет био први?!

Тог 20. јануара, Николић је не само поразио системског кандидата. Он је дошао у опасну прилику да може и да победи. Тадић је, наиме, у другом кругу могао да рачуна на триста хиљада гласова Чедомира Јовановића и Иштвана Пастора. Али, Николић је имао шансу да придобије преко пола милиона гласача Веље Илића и Милутина Мркоњића. Наступила је паника и поново је српска јавност била запљуснута сликама „повратка у деведесете”. Те 2008, ми смо били нација гурнута у евро-кредите: стране банке су нам позајмиле наш сопствени новац (Павловић, 2011: 69-73), е да бисмо, после сиромашних деведесетих, могли купити фрижидер, кола или први стан. Зато је после 20. јануара било довољно да само један банкарски експерт каже: „Ако Николић победи, евро ће вредети 120 динара” (а 2008. однос је био 1 евро – 80 динара). И већ је бирача хватала паника: а где да нађем новац за рату по таквом курсу?

113 Распоред министарства био је утврђен као сразмера: 50% (ДС) – 35% (ДСС-НС) – 15% (Г17).

114 А „таква превласт једне силе догађа се једном у хиљаду година“ (Павловић, 2018: 47).

Пре првог круга избор је дефинисан као: „брза европска будућност или таворење у месту”. Уочи другог круга, пак, предмет гласања је промењен: *или садашњост – каква је, да је – или њовраћање у деведесетје*. У првом кругу бирачи су привлачени обећањима о будућности (о „богатим приступним фондовима ЕУ”). Уочи другог круга, на еватореформским телевизијама приказиване су нам, ради подсећања, сцене из деведесетих.¹¹⁵ Приступне фондове српски бирачи нису знали; али, бензина у флашама и новчаница од 500 милијарди динара – тога су се и те како добро сећали.

Али, ова кампања страха тешко да би дала победу Тадићу. У Србији је оних који су незадовољни пљачкашким приватизацијом и незапосленошћу било толико да је итекако био напуњен басен протестних гласача за Николића.¹¹⁶ Међутим, пресудила је једна друга кампања – за повећање изборног одазива. Ту кампању су водиле бројне атлантистичке НВО, које су за њу, очигледно, добиле довољно новца. „Многе од њих су биле циљно усмерене

115 Уочи другог круга, „Тадић је изоштрио кампању (...). Приметно је инсистирано на великом броју спотова и новинских порука – којим је потенцирана `политика 90-тих`. Радикали су оптуживани за санкције, изолацију, бомбардовање, стављање Космета под протекторат, подршку ратним злочинцима, насиље према неистомишљеницима, неприхватљивост за Европску унију... Иако је изборни штаб то назвао *кампањом њодсећања*, она је имала елементе негативне и прљаве изборне кампање и излазила из оквира `фер` изборне утакмице јер је базирана на ширењу страха код бирача“ (Јовановић, 2008а: 18).

116 По истраживању Срећка Михаиловића (2008: 15), за оцену о „тешко подношљивом стању у друштву“ изјашњавало се чак 81% присталица Т. Николића. Тадић је победио у развијенијем делу Србије – у Београду и Војводини, док је Николић био у предности „у Нишу, Крагујевцу, Шапцу, Јагодини, Крушевцу, на југу Србије и на Косову, дакле у градовима и регионима са натпросечном концентрацијом и иначе великог броја транзиционих губитника“ (Стојикљовић, 2008: 37).

на поједине скупине – нпр. младе и жене¹¹⁷ – које гравитирају одређеним партијама, па су зато неке од ових кампања више личиле на партијски мотивисане и маскиране изборне кампање, него на акције цивилног сектора“ (Јовановић, 2008а: 17).

Кампању за повећање излазности водиле су: Европски покрет у Србији, Федерација невладиних организација, Грађанске иницијативе, Иницијатива младих за људска права, Београдски фонд за политичку изузетност, Женска влада, Центар модерних вештина, Центар за развој Србије, 11 студентских организација окупљених око Студентске уније Србије и Цесид (ОИ, 2008: 44).

- Европски покрет и Женска влада водили су кампању под слоганом: *Изабери председника - Изабери Европу!* Кампања је била „намењена младима, женама и популацији у градовима: Београд, Чачак, Кикинда, Смедерево, Сомбор, Оџаци, Димитровград, Пирот, Пожега, Крушевац, Мајданпек, Лесковац, Лазаревац, Зајечар, Књажевац, Зрењанин, Крагујевац, Ваљево, Ниш, Нови Сад, Суботица, Нови Пазар и Сремска Митровица. У фокусу ове кампање била су питања везана за европске интеграције и теме: Споразум о стабилизацији и придруживању, доспеће Србије на `белу Шенген листу` и добијање статуса кандидата за прикључење ЕУ“ (ОИ, 2008: 44-45).
- Кампања Београдског фонда за политичку изузетност, Центра модерних вештина и Центра за

117 Истраживања јавног мњења у Србији (2005-2007), показивала су да је типични апстинент: женског пола, домаћица нижег образовања с ниским приходима (Милошевић Ђорђевић, 2007). „Стиче се утисак да су млади и жене били примарни циљ готово свих кампања за повећање излазности“ (ОИ, 2008: 48). У тим категоријама управо је Тадић био у предности над Николићем (в. Вуковић и Мојсиловић, 2008: 85-86).

развој Србије „била је преваходно усмерена на мотивисање младих да изађу на изборе“. Штампана је брошура „Тајна гласачке кутије“, намењена „млађим читаоцима“, и послата на 10.000 адреса у градовима: Суботица, Зајечар, Крагујевац, Краљево, Лесковац, Ниш, Прешево, Прокупље, Ужице, Вршац, Нови Сад и Београд. „Основна идеја кампање била је да се свим младима који виде Србију као модерну, европску државу покаже да је једини начин да се то и постигне излазак на изборе“ (ОИ, 2008: 45).

- Грађанске иницијативе и Федерација невладиних организација имали су две фазе кампање намењене првенствено градској омладини. Пред први круг избора радили су на повећању излазности младих, а пред други круг „ове организације јасно су се сврстале на страну Бориса Тадића“ (ОИ, 2008: 45-46). Тада су „млади људи, поред позива да изађу на изборе, добијали јасну поруку да у другом кругу гласају за Бориса Тадића и његов европски програм“ (ОИ, 2008: 45-46).
- Иницијатива младих за људска права имала је два слогана: *Ајсџинираш – Минираш* и *Нећемо назад*. „Циљна група били су млади људи, којима је порука о важности гласања преношена уличним перформансима. У перформансима су доминирале теме једног пута који води у будућност и другог који Србију враћа у деведесете године прошлог века. Младим људима је пружена шанса да својим гласом одаберу прави пут“ (*истио*).
- И студентске организације своју кампању су усредсредиле на младе бираче. Под слоганом „Избори нису лутрија – изабери своју будућност“, уприличен је низ уличних перформанса, „у којима се посебна пажња усмеравала на дис-

пропорцију бирача међу пензионерима, с једне, и младих бирача, с друге стране“ (ОИ, 2008: 46-47). У перформансима је навођено „да на изборе излази 97,6% затвореника и 93,4% пензионера, а свега 10,2% младих“.¹¹⁸ Омладинци маскирани као пензионери и сељаци спречавали су младе обучене по градској моди да дођу до гласачких кутија. Дељен је летак на коме је писало: „Да ли ти желиш да о твојој будућности пресуђују они којима је свеједно у каквој ћемо земљи да живимо у наредних 5 година? Они који су ионако најбоље године већ проживели?“ (нав. у Калик, 2008).

Захваљујући кампањи за повећање одазива, у другом кругу председничких избора 2008. изашло је 463.584 гласача више него у првом кругу! То се никада пре није догодило. Увек је у другом кругу излазност била мања, само је 2004. године дошло до незнатнијег повећања од 38.782 гласача.¹¹⁹ Овога пута, међутим, не само да је у првом кругу изашло милион бирача више него 2004,¹²⁰ већ је у односу на други круг 2004. одазив био већи чак за 1,42 милиона! Цесидова процена била је да у Србији 2008. „бирачко тело тешко да прелази 5,5 милиона“ (ОИ, 2008: 44). То значи да је у другом кругу 2008. гласало 82% бирача – што је већи удео него чак и на првим председничким изборима 1990. године!

118 Ове бројке нису почивале ни на каквим стварним подацима или истраживањима – једноставно су за ову прилику измишљене.

119 Формално и 1997, када се у другом кругу бирало између Милутиновића и Шешеља, одазив је био за 51.704 гласова већи, али, као што смо већ рекли, тада је Милутиновићу на Космету једноставно дописано неких триста хиљада гласова Албанаца.

120 Само Цесид је 2008, писмено или телефонски, контактирао милион бирача, позивајући их да изађу на изборе и гласају (ОИ, 2008: 44).

Но, и поред све негативне кампање, и поред циљаног подизања одазива само код „пријатељских“ категорија бирача, Тадић је добио свега сто хиљада гласова више од Николића (Табела 20). Никада пре, а нити после, није било тако масовне и сасређене кампање подизања излазности. И само захваљујући тој специфичној акцији, Тадић је, практично у фото-финишу, добио Николића.¹²¹ Николић није имао примедбе на бројање гласова. Уредно је признао пораз и честитао супарнику победу. Избори су били чисти што се тиче састојнице: „поштени/фер избори“ (ОИ, 2008: 9). Али, када је реч о истинској слободи изборног опредељивања – што подразумева непристрасност највећих медија, а поготово слободу од сћраха (Јовановић, 1991) – истински победник није био Тадић, већ, заправо, Николић.

121 Карактеристичан обрт десио се у Београду, управо захваљујући фокусираној кампањи НВО (и гласовима ЛДП-а). У првом кругу победио је Николић са предношћу од 8.612 гласова испред Тадића, али је у другом кругу Тадић имао 72.280 гласова више од Николића. Дакле, иако је Николић повећао свој резултат са 358.775 на 465.259, Тадић је забележио скок са 350.163 чак на 537.539, и лако победио Николића.

Десетта глава

РАЂАЊЕ СНС: ЕКОНОМСКА КРИЗА ПОТКОПАВА ТАДИЋА

Две недеље после другог круга председничких избора у Србији (одржаних 3. фебруара 2008), „Косово“ је прогласило сецесију (17. фебруара). Већ сутрадан (18. фебруара) сецесију су признали САД, Британија и Француска, Немачка је то учинила 20. фебруара, а њима су се одмах потом придружила и Италија, као и још неке земље ЕУ (21. фебруара). У Србији су сецесија „Косова“ и њено брзо признање од стране САД и најмоћнијих земаља ЕУ, дочекани с огорчењем. У Београду је, 21. фебруара 2008, одржан велики протестни збор, који је окупио „неколико стотина хиљада грађана“.¹²² На збору су говорили Коштуница, Николић и Дачић, али не и Тадић, који је у то време био у изненадној посети Румунији. Окупљени свет је, по програму, кренуо на молебан у Храм Св. Саве, али се одвојио део од хиљаду метежника који је успео да запали прочеље амбасаде САД.

Овај догађај био је двоструко значајан: 1. дао је уверење Коштуници да је већина у Србији уз његову политику „не у ЕУ без Косова“; и 2. сасвим је окренуо САД против Коштунице. Прво је важно јер је Коштуница убрзо, можда и олако, срушио сопствени кабинет како

122 Б92, Бета, Танјуг, „Одржан митинг Косово је Србија“, Б92, 21. фебруара 2008, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?уууу=2008&mm=02&dd=21&nav_category=640&nav_id=285780. Милошевић (2008) писао је о „пола милиона људи“.

би ишао на изборе; а друго је битно зато што су се, после 21. фебруара 2008, САД оштро противиле сваком учешћу Коштунице у било којој влади Србије (2008. са ДС-ом, а 2012. са СНС-ом).

Обарање кабинета испровоцирали су радикали. Они су, почетком марта, у Скупштини поднели резолуцију у којој се каже да Србија наставља преговоре о пријему у ЕУ само ако Брисел јасно и недвосмислено потврди целовитост Србије (с Косовом). Тадић је одлучно одбио доношење такве резолуције, тврдећи да је њен прави циљ прекид свих преговара с ЕУ, позвавши СРС да повуче резолуцију. Николић му је, пак, одговорио да му то не пада на памет јер у резолуцији пише само оно што је и сам Тадић обећавао у председничкој кампањи (Милошевић, 2008). Председник скупштине, Дулић, затражио је мишљење од Владе – да ли да стави резолуцију на дневни ред скупштинског заседања. Влада се на седници, 6. марта, поделила: министри из ДС и Г17 били су против и надгласали министре из ДСС и НС. Премијер је остао у мањини, али то још увек ништа није значило. Када мањински партнер дâ премијера, није неуобичајено да буде прегласан. Влада је могла да настави рад, али Коштуница је решио да баш на овом питању обори владу. Њему је досадило натезање с ДС-ом и одлучио је да иде на изборе који би били врста референдума: ЕУ или Косово. Заказао је ванредну седницу владе, 10. марта и изнео свој предлог. Он је усвојен за 48 секунди, без расправе – што показује да су ДС и Г17 такође били решили да прихвате изазов.

Тадићева победа на председничким изборима, наиме, ободрила је и евроентузијастички део владе. ДС и Г17 помислили су како би сада, можда, и сами могли да добаце до скупштинске већине. Сондажа коју је направио Бранковић (Медијум Галуп), између председничких избора и проглашења косовске сецесије, најављивала је

следећи изборни исход у мандатима: СРС 102, ДС-Г17 98, ДСС-НС 27, ЛДП 14 и мањине 9. То је за „проевропске снаге“, ДС-Г17-ЛДП-СВМ, значило чак 121 место у скупштини – сасвим надамак парламентарне већине. „Та сондажа вероватно је охрабрила ДС и Г17 плус – можда и заварала, продуживши такозвано пијанство победника“ (Милошевић, 2008).

Тако је Тадић, 13. марта, расписао превремене парламентарне изборе, заједно с општинским, градским и покрајинским, за 11. мај 2008. године. Тадић је чак директно повео кампању у корист коалиције ДС-Г17¹²³ – што није било баш у складу с идејом „председника свих грађана“ – избацивши том приликом чувену парољу: *Европа нема алтернативу!*¹²⁴ Његову победу на председничким изборима ДС и Г17 протумачили су као „референдумску подршку безусловног настављања процеса придруживања ЕУ“ (Јовановић, 2008а: 19; в. Милошевић, 2008), очекујући да ће на том таласу добити и скупштинску већину.

То није сасвим успело – ДС, Г17, ЛДП и мањине имале су, заиста, 122 мандата, слично ономе што је Бранковић предвидео, али ипак недовољно за владу. Какогод, тадићевци су прогласили победу. У односу на изборе од пре годину дана, њихова заједничка листа (ДС-Г17) одиста је добила 200.000 хиљада гласова више, а ДСС-НС 200.000 гласова мање него 2007. године. Међутим, Тадић је на овим изборима заправо био на Коштуничиној позицији из 2007: *да ЕУ, али не по цену јубилица Косова*. „Ако ми на крају председничког мандата буде постављено да се одредим између европске будућности и интегритете-

123 Осим Демократске странке и Г17 плус, у коалицији су још били и Српски покрет обнове, Санџачка демократска партија, Лига социјалдемократа Војводине и Српска листа за Косово и Метохију.

124 „Тадић: Европа нема алтернативу“, *Данас*, 15. април 2008, [хтпс://www.danas.rs/политика/тадиц-европа-нема-алтернативу/](http://www.danas.rs/политика/тадиц-европа-нема-алтернативу/)

та земље“, изјављивао је он, „ја ћу изабрати интегритет земље“.¹²⁵

Ипак, ДСС-НС, СРС и СПС освојили су већину од 128 мандата на јасној суверенистичкој позицији – не у ЕУ без Косова. Међутим, у „борби за интерпретацију“, надвладала је верзија: Србија је гласала за то да ЕУ нема алтернативу. Томе су одлучујуће допринели не само доминантни евроентузијастички медији, већ и амбасадор САД у Београду, Камерон Мантер (Cameron Munter). Он је пет дана после избора изјавио: „САД очекују да ће нова влада Србије бити формирана у складу с вољом грађана који су се на прошлонедељним изборима јасно определили за европску будућност“.¹²⁶ Мантер је „могућност да владу саставе ДСС, СРС и СПС назвао *изненађујућом*, јер то не би било у складу с оним за шта су се људи на изборима изјаснили“, додајући да би, у „европски оријентисаној влади“, „социјалисти могли одиграти веома позитивну улогу“.¹²⁷

Мантер је, тако, најавио владу ДС-Г17 са СПС-ом. За њу је, затим, својски лобирао. Београдска *Политика*, пет дана доцније, објавила је чланак у коме је стајало да се „амерички амбасадор, Камерон Мантер, два пута у кратком року састао са члановима Клуба *Привредник*¹²⁸ и поручио им да треба да подрже *йроевројску владу*“.¹²⁹ Први састанак одржан је пре избора и њему је присуствовала већина чланова клуба, а други је одржан после избора, у

125 Танјуг, „Тадић: Интегритет земље најважнији“, Б92, 18. април 2008, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=4&dd=18&nav_id=294612&start=-9.

126 „Избори показали шта грађани желе“, *Данас*, 16. мај 2008, <https://www.danas.rs/politika/izbori-pokazali-sta-gradjani-zele/>

127 *Исто*.

128 Реч је о клубу који окупља више од четрдесет власника највећих српских фирми.

129 В. Радомировић, „Шта је Мантер рекао у Клубу *Привредник*“, *Политика*, 21. мај 2008. <http://www.politika.rs/scc/clanak/42943/Sta-je-Manter-rekao-u-Klubu-Privrednik>

ужем кругу.¹³⁰ Мантер је поручио српским бизнисменима да од њих очекује подршку за Тадићеву листу. Пошто су неки чланови клуба критиковали ДС, а неки ДСС, „Мантер им је на то рекао да не седе на две столице, већ да изаберу на коју ће страну“, сугеришући им да подрже владу ДС-Г17-СПС.¹³¹

После тога је, како је писала *Политика*, „најбогатији Србин, Мирослав Мишковић“, 26. маја, „организовао ручак за неколико најутицајнијих српских бизнисмена и личности из јавног живота“.¹³² На њему је „с ентузијазмом подржана идеја да Ивица Дачић буде премијер *йроевройске владе*“.¹³³ „Ентузијазам Мишковића и Бека да подрже владу ДС–СПС проистиче из тога што им је амерички амбасадор Камерон Мантер наводно рекао да је `Коштуница запалио америчку амбасаду` и да Американци `ником не би толерисали да са њим прави владу`“.¹³⁴ Да приволи Дачића, да напусти своје дотадашње „стратешке партнере“ (ДСС и СРС; в. Јовановић, 2012: 11-12) и направи владу

130 Били су ту Мирослав Мишковић, Данко Ђунић, Миодраг Бабић, Бранислав Грујић и Топлица Спасојевић; *истио*.

131 *Исто*.

132 Д. Маговић и В. Радомировић, „Тајкуни уз ручак о Дачићу као премијеру“, *Политика*, 11. јуна 2008. <http://www.politika.rs/scc/clanak/45191/Politika/Tajkuni-uz-rucak-o-Dacicu-kao-premijeru>

133 *Исто*.

134 *Исто*; у овом *Политикином* чланку наводи се да се „сличан став пред мајске изборе појавио и у *Њујорк ѿајмс*, који је цитирао неименованог `вишег западног дипломату` у Београду да је Коштуница *већа ојасноси* за *зайадне иншере* чак и од *Томислава Николића*. „Коштуница је антизападњак и романтични националиста деветнаестовековног типа. Николић је прагматичнији“, рекао је дипломата овом листу. Да је утицај страних дипломата на прављење владе у Србији велики, примећују и европски медији; тако, најугледнији либерални холандски дневник *НРЦ Ханделсблад* (NRC Handelsblad) ових дана пише, преносећи речи једног дипломате у Београду да `Американци и Енглези седе у кокпиту при формирању владе`” (*истио*).

с Тадићем, био је задужен Драган Томић (Симпо).¹³⁵ Због овога је влада из 2008. често оцењивана као кабинет који су саставили „амбасадори и тајкуни“.¹³⁶

Тако је СПС 2008. престао да буде странка „старог режима“ и постао део свих влада у Србији до данас (2022). Два месеца по образовању владе ДС-СПС, започео је и процес „европеизирања“ радикала. Томислав Николић, 6. септембра 2008, излази из СРС, повукавши за собом већи део страначке структуре, стварајући Српску напредну странку (СНС). У томе га је охрабрио сам Тадић, који је желео да поцепа и ослаби радикале као најјачу странку у Србији.¹³⁷ Управо на препоруку Тадићевих људи провладини медији били су, у почетку – када је то било и најваж-

135 Исто.

136 „Младеновић: Владу праве неки тајкуни“, *Вечерње новости*, 7. јуни 2008, <http://skr.rs/5FB>; Танјуг, „Коштуница: Влада формирана уз посредовање тајкуна и амбасада“, сајт РТВ, 29. септембар 2008, https://www.rtv.rs/sr_ci/politika/kostunica-vlada-formirana-uz-posredovanje-tajkuna-i-ambasada_84230.html. „Влада је практично састављена у америчкој амбасади, уз помоћ два српска тајкуна“ (Тамара Спаић, „Странке, странци и тајкуни кроје владу“, *Блиц*, 22. јуни 2012, <https://www.blic.rs/vesti/tema-dana/stranke-stranci-i-tajkuni-kroje-vladu/ctpzgm2>; пошто је Љиљана Смајловић (у тексту „Прљаве руке“, 13. септембар 2012, *Независне новине*, <https://www.nezavisne.com/index/kolumne/Prljave-ruke/158466>) скренула пажњу на ово признање *Блица*, та реченица је после тога нестала из електронског издања, али се изворни текст још увек може наћи овде: <https://www.vesti.rs/Vesti/Stranke-stranci-i-tajkuni-kroje-vladu.html> и <http://skr.rs/5bj>). Према смерницама Савета за штампу, онлајн медији морају да назначе сваку измену у објављеном тексту и да наведу шта је у оригиналном чланку измењено. *Блиц* то није учинио.

137 Према једној депеши Викиликса, „близак саветник председника Тадића, Миодраг Ракић, изјавио је, 3. новембра 2008, да га је председник шест месеци раније задужио да охрабри Николића да подели Српску радикалну странку“ (Мирко Рудић, „Портрет савременика: Миодраг Мики Ракић – за оне који га не знају“, *Време*, бр. 1206, 13. фебруар 2014, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1173569>).

није, веома наклоњени СНС-у.¹³⁸ Радикали су почели убрзано да копне, а напредњаци су, у наредним годинама, израсли у правог *јолема*, који је Тадића и ДС најпре уклонио с власти, а онда их политички маргинализовао.

Но, крај 2008. године Тадић је дочекао као неприкосновени политички владар Србије (уп. Павловић и Станојевић, 2010). Почетком те године он је још био у сенци Коштунице, који је захваљујући оштрој косовској политици давао тон влади. Коштуница је у резерви имао снажан СРС, који му је могао сам дати већину у скупштини, а ту је био и СПС, наклоњен ДСС-у. Али, на крају 2008. године, Коштуница је већ био у дубокој опозицији, прокажен у Вашингтону и Бриселу, ДСС и СРС више нису сами имали већину у скупштини, СПС је претрчао у евроунионистички табор, а СРС се као странка с треском распала. Тадић је, стога, завршио 2008. годину с више моћи него што ју је ико имао у Србији од 1991.¹³⁹ Тадић је, крајем 2008, имао под контролом скупштину, владу, Војводину, Београд и све веће градове, имао је на својој страни медијску и културну елиту, ЕУ и САД, па чак и Русију.¹⁴⁰

138 Такође, према Викиликсу, „Ракић је уочи оснивачке скупштине СНС-а, 21. октобра 2008, тражио од медија да промовишу овај догађај“ (Рудић, *истио*).

139 И Милошевић и Коштуница имали су против себе јаку опозицију, бројне медије и далеко више спољних противника. Милошевићу су о глави радили САД и ЕУ, а опозиционих новина, радио станица, па и локалних телевизија, било је на стотине. Ђинђић је наспрам себе имао јаког Коштуницу, а Коштуница је већ од 2001. имао за противника медије, Запад, и све јачу Демократску странку; када је био председник СРЈ, против Коштунице је стајао премијер РС, затим је два пута онемогућен да постане председник РС, а када је коначно постао премијер РС наспрам њега је одмах изникао нови председник РС. Тадић пак, те 2008, није имао никога ни над главом, ни наспрам себе.

140 „Тадић је као председник Републике директно управљао радом парламентарне већине и Владе. С политички инфериорним премијером Тадић је постао централна фигура политичког система који је повремено функционисао по председничком моделу“ (Јовановић, 2012: 14).

Међутим, Тадић је у наредних три године направио неколико грешака због којих је већ 2012. изгубио власт. Прво и најважније, потценио је размере светске економске кризе (СЕКА). Она је у САД почела средином 2007, до краја 2008. погодила је и Србију,¹⁴¹ врхунац на овим просторима достигла је 2009, са спорим опоравком током 2010. и 2011. године. Међутим, Динкић и Ђелић су, као потпредседници владе, још 3. октобра 2008. тврдили да „глобална финансијска и економска криза, захваљујући интервенцији америчке владе, неће имати директне негативне ефекте у Србији“.¹⁴² Сам Тадић је чак, две недеље доцније, самоуверено изјављивао да се „у оваквој светској финансијској кризи и могућој рецесији налази шанса за Србију, за убрзани развој“.¹⁴³

За убрзани развој? Тадић не би био крив код бирача што се не разуме у економију да није, претходно, сву власт усредредио код себе, а и да се није окружио погрешним људима. Због закаснелих и неодговарајућих мера, СЕКА је практично демолирала српску привреду. Реални раст БДП-а још 2008. био је 3,8%, онда се 2009. стрмоглавио на *минус* 3,5%, наредне 2010. опоравио се тек на 1,0%, док је 2011. још увек био жалосних 1,6% (Анализе, 2012: 2). Просечна зарада исказана у еврима 2008. била је €402,4, 2009. је пала чак на €337,9, а 2010. пала је на €330,1 (*истио*, 3). Инфлација је била толика да

141 Већ у јануару 2009, индустријска производња била је 17% мања него у истом месецу претходне године – што је био највећи пад индустријске производње од 1999. и почетка НАТО бомбардовања; због тога су буџетски приходи, у том месецу, били 21% мањи од предвиђених, што је дало мањак од 137 милиона евра.

142 „Е. Б. „Светска криза без директних ефеката по Србију“, *Блиц*, 3. октобар 2008. <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/59337/Svetska-kriza-bez-direktnih-efekata-po-Srbiju>

143 В. В. „Šansa za Srbiju“, *Вечерње новости*, 20. октобар 2008, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:225024-Sansa-za-Srbiju>

је евро, пре председничких избора 2008, био 79,24 динара, док је до следећих председничких избора 2012, евро нарастао чак на 116,61 динара, или за 47,16% (истио, 8-9). Од 2008. године до марта 2011. у Србији је без посла остало 238.000 радника¹⁴⁴ – што је погодило на стотине хиљаде породица – а стопа незапослености порасла је, између 2009. и 2012, са 16,6% на 26,1%, што значи да је сваки четврти радно способан грађанин Србије био без посла (Анализе, 2012: 11).¹⁴⁵

Код обичног човека, кога је криза највећма погодила, још су била свежа обећања из кампање 2008: о 200.000 нових радних места и 3 милијарди евра страних инвестиција *јогишње*, о новим Фијатовим и Мерцедесовим фабрикама, о новом руском гасоводу, о 1.000 евра по становнику од приватизације НИС-а... Такође су била свежа сећања и на застрашивања да ће се догодити, ако се избере Томислав Николић – управо оно што се сада дешава. А политичка елита, поготово око Тадића и ДС, остављала је утисак као да је не занимају јади малих људи, са све мање посла и прихода, јер је њен универзални лек био: „Само се ваља стрпити док не уђемо у ЕУ“ – по Тадићу „2012. или 2013. године“ (нав. у Милошевић, 2008).

Ако је обичног човека Тадић изгубио због економије, елиту је пак изгубио због судства и медија. Под фирмом „реформе судства“, извршена је чистка неподобних судија. Општи је утисак био да је најважнији критеријум чистке био политичке нарави, те да је естаблишмент овом „реформом“ желео да произведе контролисано и коопе-

144 Глушчевић, С.: „Предњачићемо у свету по незапослености”, *Дневник*, 1. новембар 2011, <http://www.dnevnik.rs/ekonomija/prednjacicemo-u-svetu-po-nezaposlenosti>

145 Да би одржала стандард, Влада се у наредне три године задужила за шест милијарди евра. Тиме је јавни дуг земље порастао за 69% (с 8,7 милијарди (2008), на 14,7 милијарди евра (2011)). Само у 2011. Србија се задуживала темпом од 9,44 милиона евра на дан.

ративно правосуђе (Јовановић, 2012: 14). Отпуштен је сваки трећи судија, и то тако грубо и осорно, да такву „реформу судства“ у јавности готово нико и није бранио (в. Антонић, 2011а: 213-220). Такође је извршено убрзано глајхшалтовање готово свих главних медија.¹⁴⁶ Јавна гласила нарочито је погодио репресивни Закон о информисању (31. август 2009). Њиме су уведене драконске казне за медије, чиме је, практично, у већини медија инсталисана принудна самоцензура (в. Антонић, 2011б: 428-432). Медијска елита цептела је од једа што се, у исто време, Тадић жалио да му, у његовом послу, највише недостаје „веома тешка, комплексна, али и садржајна критика“, јер би „то утицало на подизање квалитета политичког дијалога у Србији“¹⁴⁷ – оцењујући то као обично лицемерје.¹⁴⁸

Коначно, Тадић се замерио и странцима, првенствено Берлину. Његова косовска реторика и даље је садржала наглашавање да ће Србија наставити пут у чланство ЕУ, али да ће, упоредо с тим, продужити и борбу против

146 Рецимо, из *Политике* и *НИН*-а удаљена је већина критичких уредника, новинара и сарадника, а у њих су довођени често дилетанти, али апологети система (в. Антонић, 2011а: 337-343). „Општа оцена је да су медији под политичком контролом, не преко инструмента политичке већ економске репресије, али и то да су под директним упливом и притиском с највишег места – кабинета председника Републике“ (Јовановић, 2012: 15).

147 „Тадић: Недостају ми озбиљне критике“, *Вести*, 12. децембар 2009, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/14187/Tadic-Nedostaju-mi-ozbiljne-kritike>

148 Као што је то духовито приметила Љиљана Смајловић („Операција Багратион“, УНС, 24. децембар 2009, <http://www.uns.org.rs/desk/vesti-iz-medija/3945/operacija-bagratiion-.html>), да Тадићеви људи нису из „мејн стрим“ медија претходно отерали готово све критичаре, он би можда и могао да чује шта народ мисли о његовој политици. Овако, морао је да доноси све некомпетентније одлуке, јер је његово окружење бивало све арогантније и ирационалније.

сецесије Косова.¹⁴⁹ Тадић је, заправо, заиста и покушавао да води политику „и ЕУ, и Косово“ – онакву какву је водио и Коштуница (2004-2008). Но, као и Коштуница, и он је на крају морао да одлучи хоће ли да се држи тог пута – чак и по цену да га због тога Вашингтон и Брисел (Берлин) политички отпишу. Оно што је за Коштуницу био 10. март 2008, то је за Тадића, најпре, био 9. септембар 2010, а онда и 23. август 2011. године. У септембру 2010. Тадић се нашао под снажним притиском Вашингтона и Брисела (тачније Берлина и Лондона) да промени Резолуцију о Косову, коју је Србија доставила УН 28. јула 2010. (в. Антонић, 2011а: 246-257). Тадић је тога пута на крају попустио и прихватио да се питање Косова, највећим делом, измести из УН у Брисел. Но, без обзира што је тада одступио и што је наставио да буде „кооперативан“,¹⁵⁰ притисци су се наставили несмањеном јачином.¹⁵¹ А

149 в. рецимо Тадићеве изјаве овде: „Христофијас: Кипар неће признати независност Косова“, *Политика*, 24. фебруар 2009, <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Hristofijas-Kipar-nesce-priznati-nezavisnost-Kosova.sr.html>; „И Косово и ЕУ“, *Радио телевизија Србије*, 6. март 2010, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/Србија/548021/И+Косово+и+ЕУ.html>.

150 Започео је „безусловне преговоре“ с Приштином, обећававши тамошњим властима катастарске књиге; Хрватској је дао уверење за бриселски шалтер – које им је још недостајало – да су они добар сусед Србије; лично је објавио хватање Младића и уклањање „последње препреке на путу к Европи“...

151 Рецимо, посланици Хришћанско-демократске уније (ЦДУ), партије Ангеле Меркел, дошли су у Београд и новинарима изјавили: „На крају преговора о прикључењу фактичко признање Косова мора бити на столу, а ако то изостане, немачки парламент неће подржати чланство Србије у ЕУ. Фактичко признање независности Косова подразумевало би, поред осталог, прихватање чланства Косова у УН и међународним организацијама, и то је оно што ће Србија до завршетка преговора о чланству у ЕУ морати да испуни“ (Бета, Танјуг, „Нема ЕУ без признања Косова“, Б92, 22. јуни 2011, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=06&dd=22&nav_category=1262&nav_id=520595)

онда је, 23. августа 2011, у посету Београду дошла Ангела Меркел. Уместо да, после спектакуларног хватања Ратка Младића (25. маја 2011), Србија добије кандидатуру за чланство у ЕУ – као што је очекивао Тадић – Меркелова је испоставила нови захтев: „укидање паралелне српске структуре на северу Косова“. Тадић је на састанку, 23. августа то одбио, па је љутита Меркелова, на конференцији за новинаре, одлучила да два пута понови услов који се од Србије тражи за добијање статуса кандидата: „да укине паралелне структуре на северу Косова“. Ево како су новинари описали наставак те конференције:

„Тадић је, кисело се осмехујући, одговорио да Србија нити признаје, нити ће икада признати независност Косова, те позвао ЕУ да не награђује `оног који спроводи насиље`, подсетивши на албанске акте насиља усмерене против Срба, 2004. године. Атмосфера за говорницом је, од дипломатске срдачности, постала уздржано несрдачна, те је канцеларка показала на сат, рекла Тадићу на енглеском да нема више времена, па новинарка која је већ добила реч није могла да постави питање“.¹⁵²

Пишући о овој посети, *Берлински јутарњи иласник* (Berliner Morgenpost) истакао је да је канцеларка кренула у Београд с добрим намерама, „али је онда председник Борис Тадић, који иначе није тврдолинијаш, упропастио њено позитивно расположење. Меркелова је направила гримасу и видљиво прогутала свој бес“.¹⁵³ *Шпјитл* је под насловом „Меркелова се споречкала с Тадићем“ известио да се „тако нешто веома ретко види приликом државничких посета: домаћин и гост се

152 Андреј Ивањи, „Кад канцеларка гледа на сат“, *Време*, бр. 1077, 25. август 2011, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1007640>

153 *Исјо*.

препуцавају пред окупљеним новинарима“. Овај утицајни магазин јавио је и да су се Немачка и Србија „отворено свађали око решавања пограничног проблема на Косову“.¹⁵⁴

Тадић је, за своје „не“ од 23. августа 2011, кажњен немачким одбијањем српске кандидатуре за ЕУ, 9. децембра 2011. Истина, после много молби и мука, кандидатура је ипак добијена (1. марта 2012), уочи општих избора у Србији. Али, Тадић је због 23. августа 2011. у Берлину (Бриселу) практично отписан. То се видело када су, у сасвим неизвесном трећем дуелу Тадић-Николић (2012), три сата пре затварања биралишта, председник Европског савета¹⁵⁵ Херман Ван Ромпеј (Herman Van Rompuy) и председник Европске комисије (влада ЕУ) Хосе Мануел Баросо (José Manuel Barroso) честитали лидеру СНС Томиславу Николићу – на победи (!?).¹⁵⁶ Тиме је Тадићу све речено – а и бирачима у Србији који су можда још имали неке недоумице.

154 Исто.

155 енгл. European Council; чине га председници држава или влада чланица ЕУ, као и министри спољних послова и председници Европске комисије.

156 Б92, „Гаф ЕУ, честитка Николићу 3 сата раније“, Б 92, 20. мај 2012, https://www.b92.net/info/izbori2012/vesti.php?yyyy=2012&mm=05&dd=20&nav_id=610973

БРИСЕЛ НАПУШТА ТАДИЋА 2012: НИКОЛИЋ НАЈЗАД ПРЕДСЕДНИК

Тадићу је председнички мандат истицао 15. фебруара 2013, али га је он скратио скоро за годину дана.¹⁵⁷ Баш као и Милошевић 2000. године, и он је рачунао да ће, будући да је лидер који је популарнији од своје странке, допринети њеном бољем исходу на парламентарним изборима (Ковачевић, 2013: 164). И иначе се сматра да је „функција председника велико изборно средство у парламентарним системима; просечно, странка из које је председник државе повећава свој удео гласова између два циклуса парламентарних избора за шест процената“ (Tavits, 2008: 153; нав. према Јањић и Валић, 2017: 68). Председнички избори расписани су последњег дана законског рока, како би се први круг поклопио с осталим изборима (Јовановић, 2012: 11). Но, и Тадићу се десило исто што и Милошевићу. Да није лично изгубио на прерано расписаним председничким изборима, највероватније би задржао владу – а можда би следеће

157 „У писаној изјави за медије и Народну скупштину Б. Тадић је образложио да је скратио мандат `уважавајући вољу` јавности, а која је била да се у циљу рационалности избори одрже истовремено. Међутим, нормативно посматрано превремени избори могли су бити расписани само оставком актуелног председника. Маркетиншки тим који је све време кампање бринуо више о имиџу него о резултатима смислио је уместо оставке *скраћивање мандаћа*, а контролисани режимски медији, уз спорадичне изузетке, ревносно су то пласирали јавности“ (Јовановић, 2012: 11).

године боље прошао приликом сучељавања с најопаснијим супарником.

Услови изборног такмичења донекле су поштрени на рачун опозиције. Сада је захтевано 10.000 оверених потписа за председничку кандидатуру, што је сузило могућност да и мање странке имају свог кандидата. Ипак, успешно се пријавило 12 такмаца – троје више него 2008. године. „Поклапање с парламентарним изборима `приморало` је странке и коалиције да истакну кандидате за шефа државе како би, пре свега, хомогенизовалие своје бирачко тело, користиле новац из буџета за финансирање кампање и биле шире медијски заступљене“ (Јовановић, 2012: 11).¹⁵⁸

Такође, РРА је сузио трајање плаћених термина на телевизијама. Док се раније могло купити до 120 минута политичког маркетинга, сада се то могло само по пет минута дневно и једном у кампањи пола сата. Такође, маркетиншке поруке и емисије морале су бити ван ударног термина. То је дало више од шест пута мање плаћених термина него 2008. године (Клачар, 2012: 64; 66).

Ни овога пута није било ограничења *функционерске кампање*, па је „трка за председника Србије донела озбиљну медијску неравноправност“ (Клачар, 2012: 71). Наиме, захваљујући стварним или маркетиншким председничким активностима, Тадић је на телевизијама с националном фреквенцијом био заступљен колико и следећа тројица кандидата збирно (Николић, Дачић и Јовановић; Клачар, *истио*) или три пута више него Николић (Табела 21).

158 То се и показало као исправна процена, јер је шест кандидата освојило више гласова од својих странака/коалиција: Тадић (+126 хиљада), Зоран Станковић (+42 хиљаде), Николић (+39 хиљаде), Коштуница (+17 хиљада), Даница Грујићић (+14 хиљада) и Зоран Драгишић (+3 хиљаде).

Табела 21

Заступљеност председничких кандидата на телевизијама с националном фреквенцијом на изборима 2012.

<i>кандидат</i>	<i>укупно</i>	<i>%</i>
Борис Тадић	5:06:08	33,33
Ивица Дачић	2:03:57	13,50
Чедомир Јовановић	1:56:50	12,72
Томислав Николић	1:23:40	9,11
Војислав Коштуница	1:06:35	7,25
Зоран Станковић	0:55:40	6,06
Зоран Драгишић	0:41:05	4,47
Муамер Зукорлић	0:38:41	4,21
Даница Грујичић	0:36:28	3,97
Јадранка Шешељ	0:29:43	3,24
Владан Глишић	0:19:23	2,11
Иштван Пастор	0:00:13	0,02
<i>укупно</i>	15:18:23	100,00

Извор: Клачар, 2012: 72.

Пошто је већ дваред, у изборним одмеравањима за председника, тукао Николића, а и с обзиром на знатну медијску предност, Тадић је у ове изборе ушао с големим самопоуздањем. „За Тадића је изборна кампања `природна средина` – он просто ужива у детаљно режираним наступима пред камерама и на скуповима, као и у непосредним контактима с људима, а његови наступи појачали су утисак динамичности, одлучности и самоуверености“ (Славујевић, 2012: 29). Пошто је Србија, 1. марта 2012, најзад добила статус кандидата за чланство у ЕУ, Тадић је кампању засновао на компетентности своје екипе да Србију уведе у ЕУ. „Освајањем статуса кандидата за чланство у ЕУ“, поручивао је Тадић у првој реченици изборног програма своје коалиције,¹⁵⁹ „Србија је заокру-

159 Листу „Избор за бољи живот – Борис Тадић“, осим Демократске странке чинли су још и Социјалдемократска партија Србије,

жила један политички циклус“ (нав. у Атлагић, 2012: 40). Стога, ако би он био изабран, тврдио је Тадић, коначан улазак Србије у ЕУ могао би се догодити већ 2017. (РТС, 21. април 2012; *истио*). То је била главна порука и неких челника ДС-а, чији је мото био „хајде да завршимо оно што смо започели“ (Славујевић, 2012: 31), односно „да ДС остане на власти све док Србија не постане члан ЕУ“ (Јовановић, 2012: 17).

Међутим, такав избор главне теме кампање није био најсрећнији. Наиме, знатан део бирача већ се „рашчарао“ у вези с ЕУ: према провладиним истраживањима, подршка уласку у ЕУ спала је са 75% (2008), на 52% (2011).¹⁶⁰ Никада ЕУ, од 2000, није стајала тако лоше у српском бирачком телу као уочи избора 2012.¹⁶¹ Та прича, очигледно, била је потрошена. Вероватно да је бирачима досадило да гледају како Србија извршава што се од ње тражи – попут хапшења и испоручивања Радована Караџића, Ратка Младића и Горана Хацића – да би се после тога испостављали нови захтеви из Брисела и Берлина.

Николић је имао боље постављену кампању. Њему је главна тема била економија, тачније, тежак живот обичног човека кога је тадићевски естаблишмент, из ароганције или неспособности свеједно, оставио на цедилу (Клачар, 2012: 67-68; Атлагић, 2012: 41). Пре тога, Николић је ревидирао своје радикалске анти-ЕУ ставове (Јовановић, 2012: 13). „С нама ће Србија брже у ЕУ“, поручивао је он

Лига социјалдемократа Војводине, Зелени Србије, Демократски савез Хрвата у Војводини и Демохришћанска странка Србије.

160 „Растевроскептицизмау Србији“, Б92, 30. август 2011, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?уууу=2011&mm=08&dd=30&nav_category=1262&nav_id=538413

161 „Истраживање Србија децембар 2011. – јануар 2012“, НСПМ, 15. фебруар 2012, <http://www.nspm.rs/istrazivanje-javnog-mnjenja/istrazivanje-srbija-decembar-2011.-januar-2012.html>;

бирачима.¹⁶² „Наставићемо процес евроинтеграција и то не само зато што алтернатива не постоји, већ и зато што у то верујемо. Ми верујемо у европске вредности. Верујемо да су европски стандарди направљени по мери човека и верујемо да су ти стандарди врхунски цивилизацијски домет. Нудимо пречицу ка Унији“.¹⁶³

Каква радикална промена! „На овим изборима Николић је заступао дијаметрално супротну оријентацију у односу на ону на председничким изборима 2004. и 2008“; указује Гоати (2013: 112). „Одлучно се залагао за циљеве и вредности којима се претходно енергично супростављао: улазак Србије у ЕУ и компромисно решење косметског питања – уместо инсистирања на суверенитету Србије над Косметом” (*истио*).

Николић је, такође, тврдио да су тадићевци („жути“), под изговором да воде Србију у ЕУ, покрали штогод су стигли. Он је најавио да ће на изборни дан, 6. маја (Ђурђевдан), као Свети Ђорђе убити аждаху жуте корупције – што ће рећи да ће као изабрани председник омогућити да се похапсе сви политички криминалци Тадићевог режима (РТС, 21. април 2012; Атлагић, 2012: 41).

Николић је српским бирачима понудио и бајколика обећања економског препорода: инвестирање 100 милијарди евра у наредних десет година, канцеларију за брзе одговоре потенцијалним инвеститорима, изградњу пловног канала Морава-Вардар (Београд-Солун), седам електрана, канале за наводњавање Поморавља, подизање индустријске зоне на Дунаву (Нови Сад-Београд), те искорењивање сиромаштва (Јовановић, 2012: 18; Славујевић, 2012: 32).

Иако је Николић својим ревидирањем става према ЕУ ризиковао да изгуби дотадашње гласаче СРС, то се ипак није догодило. Наиме, Николић је, у околностима

162 „Николић: С нама ће Србија брже у ЕУ!“, *Курир*, 27. март 2012, 26. март 2012. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/155540/nikolic-s-nama-ce-srbija-brze-u-eu>; уп. Атлагић, 2012: 39-40.

163 *Истио*.

неуспелог одговора власти на економску кризу, заиграо на карту: „ако је и решење улазак у ЕУ, онда ће нас `жути` пре опљачкати него тамо одвести“. Николић је апеловао на све губитнике транзиције, какву год идеологију да имају, да једноставно гласају протестно против тадићевског естаблишмента, и тако дају шансу и неком другом (Јовановић, 2012: 18).

Што се тиче осталих такмаца, Тадић и Николић на овим изборима нису имали озбиљније супарнике. Коштуница је оличавао јасну анти-ЕУ и анти-НАТО позицију, а Чедомир Јовановић безусловно про-НАТО и про-ЕУ становиште (које је подразумевало да је „независност Косова реалност коју треба прихватити“; Јовановић, 2012: 19). Међутим, оба гледишта већини бирача чинила су се као одвећ радикална, па њихови заступници нису баш најбоље прошли на овим изборима.

Први круг је, најпре, донео за 200.000 слабији одазив него 2008, док је излазност у другом кругу била чак за 1,5 милиона мања него у другом кругу 2008. године. Пошто су обојица фаворита били јасно про-ЕУ (прозападно) оријентисани, није више било потребно подизати одазив НВО кампањама како би се помогло једном од кандидата. Овога пута, за разлику од 2004. и 2008, Тадић је у првом кругу био бољи, премда незнатно (за десет хиљада гласова). Ово је, изгледа, успавало ДС, па су други круг дочекали доста опуштено. Због већег броја такмаца, слабијег одазива бирача, као и због протестног покрета „белих листића“, обојица фаворита освојила су у првом кругу упадљиво мање гласова него 2008: Тадић 470 хиљада мање, а Николић 670 хиљада мање. „Бели листићи“, незадовољни првенствено Тадићем, али и осталим такмацама, позивали су да се у бирачке кутије убади неважећи листић (в. Ковачевић, 2013); то је повећало неважеће листиће у првом кругу чак за сто хиљада, а у другом за 20 хиљада у односу на 2008. годину.

Табела 22
Председнички избори 2012. године

	Такмац	странка	1. крућ (13. 6)		2. крућ (27. 6)	
			гласови	%	гласови	%
1	Борис Тадић	Избор за бољи живот ¹⁶⁴	989.454	25,31	1.481.952	47,31
2	Томислав Николић	Српска напредна странка ¹⁶⁵	979.216	25,05	1.552.063	49,54
3	Ивица Дачић	Социјалистичка партија Србије (СПС), Партија уједињених пензионера Србије (ПУПС), Јединствена Србија (ЈС)	556.013	14,23	-	-
4	Војислав Коштуница	Демократска странка Србије	290.861	7,44		
5	Зоран Станковић	Уједињени региони Србије ¹⁶⁶	257.054	6,58		

164 У овој коалицији били су: Демократска странка, Социјал-демократска партија Србије (Расим Љајић), Лига социјалдемократа Војводине (Ненад Чанак), Демохришћанска странка Србије (Владан Батић), Зелени Србије, Демократски савез Хрвата и Изворни српски покрет обнове.

165 Формално су коалицију СНС „Покренимо Србију – Томислав Николић” подржали: Српска напредна странка, Нова Србија, Покрет снага Србије – Богољуб Карић, Бошњачка народна странка, Покрет социјалиста, Коалиција удружења избеглица у Србији, Народна сељачка странка, Ромска партија, Демократска партија Македонаца, Покрет привредни препород, Асоцијација малих и средњих предузећа и предузетника Србије.

166 Ову коалицију чинили су: Г17 плус, Заједно за Шумадију, Народна партија, Коалиција за Пирот и Покрет „Живот за Крајину“.

6	Чедомир Јовановић	Преокрет Либерално демократска партија, Српски покрет обнове, Социјалдемократска унија, Богата Србија, Војвођанска партија, Демократска партија Санџака, Зелена еколошка партија – зелени, Партија Бугара Србије	196.668	5,03		
7	Јадранка Шешељ	Српска радикална странка	147.793	3,78		
8	Владан Глишић	Група грађана „Двери”	108.303	2,77		
9	Иштван Пастор - Istvan Pasztor	Савез војвођанских Мађара - Vajdasagi Magyar Szovetseg	63.420	1,62		
10	Зоран Драгишић	Група грађана Покрет радника и сељака	60.116	1,54		
11	Муамер Зукорлић	Група грађана	54.492	1,39		
12	Даница Грујичић	Социјалдемократски савез	30.602	0,78		

Први круг: уписано 6.770.013 бирача, гласало 3.908.652 или 57,73%; неважећих гласачких листића 174.660 (4,46%); извор РИК¹⁶⁷; други круг: уписано 6.771.479; гласало 3.132.679 или 46,26%; неважећих гласачких листића 98.664 (3,14%); извор РИК.¹⁶⁸

167 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2012/cir/3.%202012%20izvestaj%20o%20rezultatima%20pr%2006.05.docx>

168 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2012/cir/4.%202012%20izvestaj%20o%20konacnim%20rezultatima%20pr%2020.05.doc>

У другом кругу кампања се претворила у негативну, а на тренутке и у прљаву. Тадић се очигледно заморио, па је „повремено реаговао нервозно и неодмерено“, тако да је му је „маркетиншка глазура све слабије прикривала властољубивост, чак и безобзирност у борби за власт“ (Славујевић, 2012: 29). Николићу је ископана „афера диплома“,¹⁶⁹ а спремљен је и спот „Тома – јуче једно, данас друго, а сутра ко зна шта“, у коме су приказане Николићеве различите изјаве дате пре и после његовог евро-преумљења (везано за ЕУ, статус КиМ, обавезе Србије према Хагу итд; в. Мирковић, 2013: 212). Тадић је већ раније тврдио да „то није негативна кампања, већ *кампања контраста*: грађани треба да знају шта су радили наши опоненти“.¹⁷⁰ Оваква кампања, међутим, показивала је извесну политичку немоћ: „да је Тадићев режим имао иза себе имало опипљиве резултате, то би елиминисало потребу за тако интензивном негативном и `прљавом` кампањом против Николића“ (Славујевић, 2012: 31).

Николић му није остао дужан. Он је, између осталог,¹⁷¹ оптужио тадићевце да су „брутално покрали изборе

169 С тим се кренуло већ уочи првог круга: Бета, „Јерков: Томо, зашто кријеш диплому?“, Б92, 25. април 2012, https://www.b92.net/info/izbori2012/vesti.php?yyyy=2012&mm=04&dd=25&nav_id=603778; пред други круг се појачало: Ж. Јевтић и Х. Дунђеров, „Једна диплома а два дипломска рада“, *Блиц*, 12. мај 2012, <https://www.blic.rs/vesti/politika/jedna-diploma-a-dva-diplomska-rada/zb6nz8y>; „Блиц: Како је Николић студирао“, Б92, 16. мај 2012, https://www.b92.net/info/izbori2012/vesti.php?yyyy=2012&mm=05&dd=16&nav_id=609725; у тексту се наводи писање *Блица* који, „после увида у студентски досије Николића“, тврди „да је он другу годину завршио за само три дана“.

170 „Тадић: Не водимо негативну кампању“, Б92, 20. април 2012, https://www.b92.net/info/izbori2012/vesti.php?yyyy=2012&mm=04&dd=20&nav_id=602355

171 Николић и његови су кривили Тадића да се противзаконито кандидовао по трећи пут за председника. Међутим, Уставни закон (2006) јасно је одредио да се претходни мандати, онима који

6. маја”, тако што су „оригиналне гласачке листиће заменили другим“. ¹⁷² Тврдио је да је „у Пољској наштампано на стотине хиљада више бирачких листића“ који су дати тадићевцима како би „њима манипулисали како желе“. ¹⁷³ Међутим, после победе, Николић и његови заборавили су на све ове озбиљне оптужбе, правећи се као да се ништа није десило.

Занимљивао је било и ко је све подржао Тадића и Николића, поготово у светлу политичког преокрета који је настао после Николићеве победе. Тадића је, очекивано, пред други круг избора подржао УРС (имао 215.666 гласова, а његов председнички кандидат 257.054), ЛДП (имао 255.546, а кандидат 196.668), и већина мањинских странака ¹⁷⁴ (имали око сто хиљада гласова). Посебно се важном чинила подршка коју је Тадић добио од Ивице Дачића. На Ђурђевданским изборима, наиме, Дачић и СПС не само да нису кажњени због вероломства из 2008. према дотадашњим „стратешким партнерима“ (ДСС и СРС). Они су, чак, удвостручили гласове: СПС је скочио с 313.896 на 567.589, док је Дачић 245.889 Мркоњићевих гласова по-

су изабрани по Уставу из 1990, неће узимати у обзир. Напредњаци су Тадића, такође, звали „цар Борис“, „жути медвед“, „барон Минхаузен“, „филмски глумац и његова банда“, а тадићевце „лопови“, „бандити“, „пљачкашка дружина“, „змијско гнездо“ итд. (Славујевић, 2012: 32).

172 Танјут, „Николић: извршена замена оригиналних гласачких листића“, *Полиџика*, 10. мај 2012, <http://skr.rs/5B4>.

173 *Исфо*.

174 Савез војвођанских Мађара, Странка демократске акције Санцака, Демократски савез Хрвата у Војводини; од мањих странака, изван коалиције око ДС и ЛДП, Тадића је подржао и Покрет радника и сељака (његов председнички кандидат имао је 60.116 гласова); од личности, Тадић је добио подршку председника Републике Српске – Милорада Додика, премијера Норвешке – Јенса Столтенберга, председника Европског парламента – Мартина Шульца, Милана Панића, итд. (в. Орловић, 2012: 71).

правио на 556.013 гласова.¹⁷⁵ Тадић и Дачић су се, 9. маја, договорили да опет заједно направе владу, односно да образују власт на свим нивоима (државни, покрајински, градски и општински). „Дачић је позвао бираче да гласају за Тадића и нагласио да очекује да ће већина присталица коалиције око СПС одговорити на његов позив“.¹⁷⁶ Тако је Тадић добио подршку вођа и странака који су заједно имали да донесу неких 1,2 милиона гласова.

Николића је, од председничких кандидата, подржао само Коштуница (он је имао 290.861 глас). СНС и ДСС су од раније имали стратешки договор о заједничком деловању (склопљен 21. септембра 2010). Два дана пред изборну тишину, Коштуница и Николић су постигли следећи споразум: Коштуница и ДСС ће подржати Николића, а за узврат ће се Николић и СНС заложити да се питање приступа Србије ЕУ реши референдумом.¹⁷⁷ Николића су подржале и неке јавне личности,¹⁷⁸ али, осим коалиционих партнера с листе „Покренимо Србију – Томислав Николић”, више нико други. Дакле, наспрам Тадићевих 1,2 милиона потенцијалних нових гласова у другом кругу, стајало је тек 0,3 милиона могућих нових гласова за Николића. Исход избора изгледао је решен.

175 Захваљујући Дачићевој одлуци да промени „стратешке партнере“ 2008. године, „Дачић је после четири године коалиције са ДС и Тадићем добио дупло више гласова. Партија је `подигнута из пепела`, а у том подизању највише им је помогао Тадић, `прањем`, `умивањем`, отварањем европских врата, социјалдемократизовањем и трасирањем пута ка Социјалистичкој интернационали“ (Орловић, 2012: 72).

176 М. Чекеревац, „Договор ДС-а и СПС-а о наставку партнерства“, *Политика*, 10. мај 2012, <http://skr.rs/5Bk> (уп. Орловић, 2012: 70).

177 „Коштуница подржао Николића“, РТС, 16. мај 2012, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1948/izbori-2012/1103604/kostunica-podrzao-nikolica.html>

178 Томислава Николића подржали су Наташа Кандић и Весна Пешић (Орловић, 2012: 71).

Међутим, још једном се показало да српски бирачи нису никаква послушна страначка војска која испуњава запознати лидера, већ да се пре опредељују ситуационо него по партијској идентификацији (в. Антонић, 2009: 155-252). Од очекиваних 1,2 милиона нових гласова Тадић је добио тек 0,49 милиона, а уместо скромних 0,3 милиона нових гласова Николић је узео 0,57 (Табела). Очигледно, један део бирача позваних да гласају за Тадића остао је код куће – укупни одазив је пао за 0,7 милиона, а мањи део (вероватно део оних који су гласали за Дачића), одлучио се ипак за Николића.

Николић је претекао Тадића за 70.111 гласова, што је била најмања разлика у успелом другом кругу председничких избора до тада.¹⁷⁹ Коментатори и учесници различито су видели одлучујући узрок тесне Николићеве победе над Тадићем. Неки су мислили да су пресудили „бели листићи“, који су раније највећма били гласачи ДС и ЛДП. „Иако изгледа претенциозно, може се истаћи став да је кампања `белих листића` кључно утицала на избор председника Републике Србије“ (Ковачевић, 2013: 167). Међутим, ако је у првом кругу „белих листића“ било 174.660, у другом кругу их је било 98.664 – тек 19.858 више него 2008. (78.806). И да су свих 20 хиљада белих листића били Тадићеве гласачи, то му опет не би донело победу.

Друго често објашњење кривицу за Тадићев пораз свађује на Драгана Ђиласа, који је водио ДС у Београду. „Да је београдска организација ДС одрадила тада свој посао како треба“, вајкао се и сам Тадић, „а не статирала у кукурузу након завршених градских избора, не би се десио лош резултат у Београду“.¹⁸⁰ Наводно је Ђилас, који

179 Мање је било само у другом кругу неуспелих избора Лилић-Шешељ 1997. – неких 40 хиљада.

180 Ивана Кљајић, „Борис Тадић оптужује: због Ђиласа сам изгубио изборе! Он је статирао у кукурузу“, *Курир*, 24. мај 2020, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3469243/boris-tadic-optuzuje-zbog-djilasa-sam-izgubio-izbore-on-je-statirao-u-kukuruzu>

је имао амбицију да замени Тадића на челу ДС-а, после победе на градским изборима за Ђурђевдан, пропустио да снажније покрене страначку машинерију у Београду, када је у другом кругу требало погурати Тадића. Међутим, пад одазива у другом кругу председничких избора у Београду није био упадљивије већи него у другим деловима Србије. У Војводини пад је био с 58,28% на 48,83% (9,45 процентних поена), у Централној Србији с 58,16% на 45,84% (12,32), а у Београду с 54,60% на 44,7% (9,90).¹⁸¹ Чак и да је пад био као у Војводини, то би дало свега 0,45% већу излазност, што на бирачко тело Београда (1.588.314) износи 7.147 гласова – сувише мало да би Тадић чак и у Београду тукао Николића (Николић је у другом кругу имао 350.435, а Тадић 334.847 гласова).

Треће популарно објашњење Тадићевог пораза тиче се већ помињане честитке Николићу из Брисела, три сата пре затварања биралишта (рецимо Ђурковић, 2014: 98). Колико је та честитка одиграла улогу „самоиспуњавајуће предикције“, тешко је рећи. Али, као што је можда демотивисала понеког Тадићевог бирача да изађе и гласа, она је исто тако могла да демотивише и Николићеве бираче да изађу и гласају – „јер ионако је све решено“.

Тадића, ипак, изгледа да није смакао ни Ђилас, ни бели листићи, ни прерана честитка из Брисела, већ – економија. Исувише је у Србији било незапослених, слабо плаћених и незадовољних естаблишментом – а управо Тадић је био његово оличење. „Николићеве присталице су, напосто, у другом кругу биле мотивисаније, гладније, спремније и љуће“ (Вукадиновић, 2012). Анализа гласања по општинама показала је правилност да је нижа економска развијеност (запосленост и плате) давала већи удео гласова за Николића у другом кругу (Пејковић,

181 <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2012/6.%202012%20rezultati%20izbora%20rzs.xls>

2013: 39). „Пораз Тадића последица је тога што га велики део бирачког тела сматра најодговорнијим за сурову стварност у којој живи (...), јер је имао реалну контролу над владом и другим институцијама, над ДС-ом као стожерном партијом владајуће коалиције, што се петљао у све и свашта, што је трпео неспособне полтроне на функцијама и омогућио им богаћење“ (Славујевић, 2012: 29).

Тадић и ДС су те, 2012. године оличавали режим који је био поприлично равнодушан према мукама малог човека. И мали човек се осветио – Тадић и ДС су скинути с власти, без много изгледа да се, барем како ствари стоје данас (2022), икада на њу поново врате.

Једанаестиа глава

УСПОН ВУЧИЋА: ХОЋЕ ЛИ СЕ НИКОЛИЋ КАНДИДОВАТИ 2017?

Одавно је примећено да у Србији, „упркос мозаику многобројних странака, на неки начин влада логика карактеристична за већински систем, логика која каже да – *победник носи све*“ (Милошевић, 2003; уп. Јовановић, 2012: 24). То није разумео Тадић, већ је пожелео да, после Николићеве победе, ипак он постане премијер нове владе.¹⁸² Међутим, „преиграо се“ (Стојиљковић, 2012: 42). Дачић је, одмах по објављивању исхода Бурђевданских избора, лепо рекао да се „не зна ко ће бити председник, али се зна ко ће бити премијер“.¹⁸³ Пошто су, сада, и напредњаци били проевропска опција и подобни да врше власт у Србији.¹⁸⁴ Дачић је могао да бира с ким ће у коалициону владу. А његова цена је била – премијерско место.

182 „Тадић: Спреман сам да будем премијер“, РТС, 27. мај 2012, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/1110438/tadic-spreman-sam-da-budem-premijer.html>

183 „Дачић: Зна се ко ће бити премијер“, Б92, 6. мај 2012, https://www.b92.net/info/izbori2012/vesti.php?yyyy=2012&mm=05&dd=06&nav_id=606938

184 „Кључним структурама моћи у САД и ЕУ било је мање-више свеједно ко ће, у оквиру проевропског политичког мејнстрима, формирати власт у Србији“ (Стојиљковић, 2012: 42). Само је ДСС био неподобан: „После ових избора ЕУ, која је стратешки партнер Србије, сматра да је ДСС неприхватљив, а све друге комбинације су им прихватљиве“ (Тамара Спаић, „Странке, странци и тајкуни кроје владу“, *Блиц*, 22. јуни 2012, <https://www.blic.rs/vesti/tema-dana/stranke-stranci-i-tajkuni-kroje-vladu/ctpzgm2>).

Тадић је мислио да и даље важи споразум с Дачићем од 9. маја којим се овај обавезао да ће СПС са ДС да прави коалициону власт на свим нивоима. Али, као што је 2008. напустио ДСС и СРС, тако је Дачић сада лако окренуо леђа и ДС-у. Једино, СПС и СНС сами нису имали већину у скупштини ($44+73=117$) – недостајао им је трећи партнер. Но, њега су лако нашли. УРС (16 посланика) био је у лошим односима с ДС-ом још од како је Тадић, фактички, избацио Динкића из владе (14. марта 2011), а и сад није хтео с УРС-ом да прави кабинет (Стојановић, 2013: 131). Тако је, 10. јула 2012, склопљена коалиција СНС-а, СПС-а и УРС-а. У владу, изгласану 27. јула, претрчао је с Тадићеве листе и Расим Љајић (СДПС, 9 мандата). Отуда је влада имала комотну већину од 142 посланика.

У новој влади уведена је нова функција: „први потпредседник Владе“. Њу је добио Александар Вучић (СНС). Он је, званично, био задужен „за одбрану, безбедност и борбу против корупције и криминала“. Био је: министар одбране, секретар Савета за националну безбедност и председник Бироа за националну безбедност. „Добио је више моћи од самог премијера“ (Стојановић, 2013: 132). Пошто је Томислав Николић био први, и засад једини, председник Србије који је, по ступању на дужност, поднео оставку на место председника своје странке (24. маја 2012), Вучић је тада преузео и СНС (формално је постао председник од 29. септембра 2012).

Вучић је имао моћ, али не и популарност. Стекао ју је хапшењем Мирослава Мишковића, „најбогатијег Србина“, 12. децембра 2012. године. Мишковић је за обичног човека, оправдано или не, био оличење „тајкуна“, мешетара и транзиционог добитника. Чињеница да ће Нову годину Мишковић и његов син дочекати у малој ћелији Централног затвора обичном свету се чинила као коначно испуњење правде. Вучић је раније по популарности

био иза многих политичара.¹⁸⁵ Сада се његов рејтинг више у небо: 47% испитаника (од опредељених), имало је у њега „највише поверења“, док су далеко заостајали: Дачић 13%, Николић 12%, Коштуница 6%, Ђилас 5%, Тадић 3%, итд.¹⁸⁶

Вучић више није био само најмоћнији човек у Србији, већ и најпопуларнији. Формална расподела власти у кабинету више није одговарала реалности. Ивица Дачић неколико пута је нудио Вучићу да преузме његово место премијера без избора.¹⁸⁷ Вучић је, међутим, одлучио да легитимише своју политичку снагу кроз ванредне скупштинске изборе, 16. марта 2014. године. На њима се бирало, како су поручивали напредњаци, „између владе Вучића и владе Мишковића“¹⁸⁸ – јер тајкуни и купљени политичари „хоће да униште нормалну, пристојну и модерну Србију“.¹⁸⁹ Таква маркетиншка порука била је добитна комбинација. Листа СНС удвостручила је удео гласова из 2012. на 48% (158 мандата). „Волео бих да

185 По истраживању НСПМ из јануара 2012, Вучић је по просечној оцени коју је добијао од испитаника био иза Расима Љајића, Драгана Марковића Палме, Ивице Дачића, Вука Јеремића, Драгана Ђиласа, Бориса Тадића, Томислава Николића и Божицара Ђелића (<http://www.nspm.rs/istrazivanje-javnog-mnjenja/istrazivanje-srbija-decembar-2011.-januar-2012.html>).

186 Истраживање НСПМ, пролеће 2013; <http://www.nspm.rs/istrazivanje-javnog-mnjenja/srbija-%E2%80%93-prolece-2013.html>

187 Жељка Јевтић, „Ивица Дачић: Више пута сам нудио фотељу Вучићу“, *Блиц*, 17. фебруар 2014, <http://www.blic.rs/vesti-politika/ivica-dacic-vise-puta-sam-nudio-fotelju-vucicu/8r7fz3t>

188 РТВ, „Стефановић: Србија ће бирати између Вучића и Мишковића“, *Курир*, 12. фебруар 2014, <https://www.kurir.rs/vesti-politika/1226717/stefanovic-srbija-ce-birati-izmedu-vucica-i-miskovica>

189 Танјут, „Вучић: Брине ме екстремизам који тајкуни покушавају да уведу у Србију“, *Вечерње новости*, 9. март 2014, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:481818-Vucic-Brine-me-ekstremizam-koji-tajkuni-pokusavaju-da-vedu-u-Srbiju>

грађани омогуће Александру Вучићу да има неометану могућност да сам одлучује о томе како жели да Србија изгледа“, рекао је пет дана уочи избора потпредседник СНС Небојша Стефановић.¹⁹⁰ И заиста, бирачи су, 16. марта 2014, дали Вучићу право не само да буде премијер, већ и да наредних година „сам одлучује“ о Србији.

Ако је српске бираче придобио хапшењем Мишковића, Вучић је освојио Вашингтон и Брисел (Берлин) склапањем Бриселског споразума 1 (2013) и 2 (2015). Тим уговорима испуњено је оно што је Меркелова тражила од Тадића 2011, а што јој он није хтео дати – предаја Севера Косова (ког је до тада контролисала Србија) на управу сецесионистичким властима из Приштине.¹⁹¹ Показавши да је „кооперативан“ на питању Косова („Вучић Западу одрађује све што Тадић није хтео“¹⁹²), Вучић је у западним центрима моћи стекао углед политичара „с којим се може радити“ и који „завршава посао“. С њиховом наклоношћу, дошла је и подршка од овдашњег атлантистичког сектора: подржаваоцима Вучића још од 2012, Наташи Кандић¹⁹³ и Ненаду Прокићу.¹⁹⁴ придружили су

190 Катарина Благовић, „Небојша Стефановић: Александар Вучић ће брзо реформисати Србију“, *Курир*, 11. март 2014, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/1268189/nebojsa-stefanovic-aleksandar-vucic-ce-brzo-reformisati-srbiju>

191 Вучић је не само са Севера Косова повукао институције државе Србије, већ је дао Приштини и међународни позивни број, направио праву државну границу (са зиданим зградама) према Косову и натерао представнике косметских Срба да уђу у институције „Републике Косово“.

192 „Вучић Западу одрађује све што Тадић није хтео“ (интервју с Мишом Ђурковићем), *Факти*, 2. септембар 2013, <http://fakti.org/serbian-point/okolo-gladac/vucic-zapadu-odradjuje-sve-sto-tadic-nije-hteo>

193 Екипа *Курира*, „Кандић: Тома је прихватљив!“, *Курир*, 30. април 2012, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/202724/kandic-to-ma-je-prihvatljiv>

194 „Ненад Прокић, бивши функционер ЛДП: Грађанска Србија треба да подржи владу СНС и СПС“, *е-Новине*, 8. децембар 2012,

се сада и Соња Лихт,¹⁹⁵ *Е-новине*,¹⁹⁶ Ненад Чанак,¹⁹⁷ Соња Бисерко,¹⁹⁸ Јелена Милић,¹⁹⁹ Чедомир Јовановић²⁰⁰ и друге утицајне личности из политичке и НВО елите.

Опозиција је на изборима 2014. неславно прошла. ДС је добио свега 6% гласова, НДС/ЛСВ 6%, из парламента су испали ДСС, СРС, УРС и ЛДП, док Двери нису прескочиле ценз. Сви су видели да опозиција Вучићу убрзано копни. Он је за само две године (2012-2014) изградио поредак који почива на харизми вође и јакој партији – баш као својевремено и Милошевић (1987-1989). У Србији су постојала још само пар острва где Вучић није имао непо-

<https://web.archive.org/web/20140331202457/http://www.e-novine.com/srbija/vesti/75738-Graanska-Srbija-treba-podri-vladu-SNS-SPS.html>

195 Танјуг, „Сада и Соња Лихт хвали владу Вучић-Дачић“, *Србија данас*, 23. фебруар 2013, <https://www.srbijadanas.net/sada-i-sonja-liht-hvali-vladu-vucic-dacic/>

196 „Вучић дели Ђинђићево схватање политике“, *е-Новине*, 11. септембар 2013, <https://web.archive.org/web/20130914042118/http://www.e-novine.com/srbija/vesti/90589-Vui-deli-inievo-shvatanje-politike.html>; Марко Магић, „Покушај Вучићеве изолације“, *е-Новине*, 26. јануар 2016, <https://web.archive.org/web/20160501005939/http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/129456-Pokuaj-Vuieve-izolacije.html>

197 Танјуг, „Ненад Чанак: Вучић је озбиљан човек и политичар од речи“, *Курир*, 26. септембар 2013, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/1003497/nenad-canak-vucic-je-ozbiljan-i-covek-i-politicar-od-reci>

198 Милош Теодоровић, „Бисерко: Вучић схвата опасност деснице, још само нешто да предузме“, *Радио Слободна Европа*, 19. јуни 2015, <http://www.slobodnaevropa.org/content/biserko-vucic-shvata-opasnost-desnice-jos-samo-da-nesto-preduzme/27080884.html>; С. Чонградин, „Бисерко: Вучић је окренут Западу, ЕУ и НАТО да му помогну“, *Данас*, 26. фебруар 2016, http://www.danas.rs/danasrs/politika/biserko_vucic_je_okrenut_zapadu_eu_i_nato_da_mu_pomognu_.56.html?news_id=316632

199 „Јелена Милић: Браво за Вучића - што приближава Србију НАТО-у“, *НСПМ*, 14. фебруар 2016, <http://www.nspm.rs/hronika/jelena-milic-bravo-za-vucica-sto-priblizava-srbiju-nato-u.html>

200 Танјуг, „Јовановић: Вучић поштено и умерено, остали срамно“, *Дневник*, 24. новембар 2017, <https://www.dnevnik.rs/politika/jovanovic-vucic-posteno-i-umereno-ostali-sramno-24-11-2017>.

средну управу: Војводина, београдске општине и неколико градова (град Београд СНС је преузео 2014). Како би ставио страначку машинерију у пуни погон и избегао свако изненађење, Вучић је одлучио да се 2016. гласа не само за скупштину Војводине и локалне скупштине, већ и за парламент Србије (Антонић, 2016).

Вучићева листа је на изборима 2016. за скупштину Србије добила готово сто хиљада гласова више него две године раније (2014: 1.736.920, 2016: 1.823.147), мада и 27 мандата мање (због више опозиционих листа које су ушле у парламент). Такође је преузео контролу над Војводином и над скоро свим градовима и општинама у Србији. Вучић није могао сваки дан да хапси Мишковића (мада су спектакуларне акције хапшења настављене²⁰¹), али његова популарност је, очигледно, остала велика – чак и кад је радио непопуларне ствари.

Рецимо, иако је уочи избора 2014. изричито обећао да „неће бити смањења пензија – у пензије не дам да се дира“,²⁰² шест месеци доцније спустио је све пензије и плате (у јавном сектору) које су биле изнад 25.000 динара за неких 10%.²⁰³ Због овога је могао да буде кажњен на изборима 2016, али није. Зашто? Најпре, Вучић је преузео контролу над великим јавним гласилима и успешно диктирао јавни дискурс (в. Владисављевић, 2019: 296-302).

201 Рецимо, акцији „Резач“, 26. децембра 2015, када је због привредног криминала ухапшено 80 људи; Данијела Вукосављевић, „У полицијској акцији *Резач* ухапшено 80 особа“, *Политика*, 26. децембар 2015, <http://www.politika.co.rs/scc/clanak/346076/U-policijskoj-akciji-Rezac-uhapseno-80-osoba>

202 Бера, „Вучић: Неће бити смањења пензија“, *Б92*, 10. март 2014, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=03&dd=10&nav_category=11&nav_id=821858

203 Танјуг, „Вучић: Смањење плата и пензија преко 25.000 динара“, РТВ, 18. септембар 2014, https://www.rtv.rs/sr_ci/politika/vucic-smanjenje-plata-i-penzija-preko-25.000-dinara_519589.html

У великим медијима попут РТС-а, РТВ-а, *Вечерњих новостии* или *Полиџике*, контрола је остваривана преко УО, чије је чланове бирала скупштина, именовала влада, или већински власници акција као део Вучићеве поставе; таблоидизовао политичко информисање успостављено је спрегом забавних ТВ канала с националном фреквенцом, као што су ТВ Пинк и ТВ Хепи, с таблоидном штампом попут дневника *Информер*, *Ало*, *Српски телеграф* или *Курир*. Ту је контрола остваривана пословно-пријатељским везама с власницима или уредницима (в. Антонић, 2016: 16). Ова доминација у јавности, наравно, није признавана, већ су се од тадашњег премијера могле чути честе жалопојке како су готово сви медији против њега. „Што се тиче слободе медија“, говорио је, „мислим да имам најбољи могући однос према вама. Једино тражим за себе да мислим својом главом и да могу да кажем оно што желим. Од дневних новина ниједна не подржава политику коју водим. Од недељника такође ниједна“.²⁰⁴

Смањење плата и пензија представљено је као нужна мера настала услед тога што су *жуџии све њокрали* и довели државу до банкрота. Вучић, наравно, није дирао у своје гласаче из доњег слоја (који примају мање од €200 плате и пензије), већ је притиснуо средњу класу (која ионако гласа за ДС и остале „жуте“; в. Жегарац и Чоловић, 2012: 87). Бирачи с малим примањима (56% пензионера има мање од 25.000 динара пензију), били су задовољни што су „они-ма изнад“ смањени приходи, док њих нису дирани. Зато су, 2016, *џубџиџиџици џиранџиџије* поново гласали за Вучића.

Или, такође, током Вучићеве власти потписана су и ратификована три споразума с НАТО-ом.²⁰⁵ Њима су вој-

204 „Александар Вучић: (...) Ниједна дневна новина не подржава политику коју водим“, *НСПМ*, 15. јануар 2016, <http://www.nspm.rs/hronika/aleksandar-vcucic-danas-u-podne-pred-novinarima.html>.

205 СОФА споразум, потписан јануара 2014, ратификован у јулу 2015, *ИПАП* споразум, потписан децембра 2014, ступио на

ници ове алијансе добили право неограниченог кретања по територији Србије, као и имунитет у прекршајним и кривичним делима.²⁰⁶ Ослобођени су свих пореза и царина, а Србија је прихватила да се „особљу НАТО-а на њихов захтев мора одобрити приступ свим државним и приватним објектима“. НАТО је овим фактички добио оно што му Милошевић није хтео да да у Рамбујеу (1999). Преко 80% грађана Србије је против НАТО-а.²⁰⁷ а преко 70% за савез с Русијом.²⁰⁸ Да је о овим споразумима јавност ваљано обавештена, или да се повела јавна дебата, грађани их свакако не би одобрили, а рејтинг политичара који их подржавају био би угрожен. Али, вести о склапању ових споразума су прикриване, а у оно мало дебате што је вођена грађанима је речено да је споразуме склопила бивша власт и да су сада само морали бити ратификовани (што није било тачно).²⁰⁹

снагу марта 2015, као и споразум са НСПО, потписан септембра 2015, ратификован фебруара 2016.

206 Ж. Д. „НАТО у Србији добио дипломатски имунитет, ево на шта се Србија обавезала“, *Блиц*, 13. фебруар 2016, <http://www.blic.rs/vesti/politika/nato-u-srbiji-dobio-diplomatski-imunitet-evo-na-sta-se-srbija-obavezala/f37w446>.

207 Истраживање НСПМ, 25. новембар – 3. децембар 2015, <http://91.222.7.144/istrazivanja-javnog-mnjenja/ludi-od-srece-ili-jos-jedna-otuzna-jesen.html>; према истраживању Института за европске послове рађеном од 10. до 17. марта 2017. године, „84 посто грађана Србије против чланства Србије у НАТО“; Бета, „Истраживање: За чланство у НАТО 11 одсто грађана, против 84“, *Н1*, 24. март 2017, <http://rs.n1info.com/Vesti/a237282/Istrazivanje-Za-clanstvo-u-NATO-11-odsto-gradjana-protiv-84.html>

208 Истраживање НСПМ 2015, исто. Парламентарна скупштина НАТО-а 2017. усвојила је извештај о Западном Балкану, у коме се наводи податак да „94 одсто Срба подржава одржавање снажних веза с Русијом“ (*Политика*, 28. мај 2017, стр. 4).

209 в. Слободан Антонић, „РТС и режим“, *Српски сџав* (изворно *Фонд сџрајтешке културе*), 16. фебруар 2016, <https://srpskistav.com/autorski-tekstovi/rts-i-rezim/>.

Из ова два примера види се важност контроле медија: преко њих су непопуларне мере оправдавране тако што је кривица сваљивана на претходне власти („жуте“), а јавност је уверавана да ће врло брзо бити боље („до краја 2014“,²¹⁰ „до краја 2017“,²¹¹ итд). Вучић је, наиме, задржао Тадићеву ЕУ реторику – у складу с Николићевом паролом да „Тадићева политика није лоша, само се не спроводи“.²¹² Србија ће брзо да уђе у ЕУ, а онда ће све бити боље. „Један од наших главних циљева“, говорио је Вучић, „јесте пуноправно чланство у ЕУ – то је мој задатак, то је мој посао, и ја ћу га обавити“.²¹³ „Ми не кријемо да је наш циљ, и ја то вечерас први пут отворено кажем грађанима, да Србија 2020. године постане пуноправна чланица ЕУ и ми ћемо тај задатак остварити“, такође је најављивао (2013).²¹⁴ Вучић је преузео и дихотомију: зла прошлост – светла будућност. За изборе 2016. рекао је „да ће то бити референдум – хоће ли Србија 2020. да буде модерна европска земља, или ће да се врати у прошлост“.²¹⁵ Непрестано је објашњавао да је „будућност важнија од

210 „Вучић: Живећемо боље крајем 2014“, *Блиц* ТВ, 5. децембар 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=m34A3Itsflg>

211 Тањут, Бета, „Вучић: 2016. ће бити боља, у 2017. просечна плата 500 евра“, *Н1*, 7. јануар 2016, <http://rs.n1info.com/a124168/Vesti/Vucic-o-opoziciji-dugu-Vladi-izborima.html>

212 Гордана Новаковић, „Тадићева политика није лоша, само се не спроводи“ (разговор с Томиславом Николићем), *Политика*, 7. децембар 2009, <http://www.politika.rs/scc/clanak/114916/Tadiceva-politika-nije-losa-samo-se-ne-sprovodi>

213 Јелена Петровић, „Вучић: Унутрашњи дијалог – да захтеве приближимо реалности“, *Н1*, 13. октобар 2017, <http://rs.n1info.com/Vesti/a334773/Vucic-na-Beogradskom-bezbednosnom-forumu.html>

214 Агенције, „Вучић: Циљ – Србија у ЕУ 2020“, *Политика*, 21. октобар 2013, <http://www.politika.rs/scc/clanak/273530/Vucic-Cilj-Srbija-u-EU-2020>

215 „Избори 24. априла“, *Политика*, 1. март 2016, <http://www.politika.rs/scc/clanak/350284/Izbori-24-aprila>

прошлости“.²¹⁶ Наравно, та црна прошлост била је време када су „тајкуни управљали Србијом“.²¹⁷

Волео је да се пореди с Титом,²¹⁸ а старијим бирачима годило је да чују да се гради „као у Титово доба“.²¹⁹ Како би показао бригу за народ, у згради Владе је, 8. јула 2016, тринаест сати примао грађане који су му износили своје невоље. После разговора с њих осамдесетак, изјавио је: „Задовољан сам јер смо посветили дужну пажњу нашим грађанима, што су они могли да осете да бринемо о њима“.²²⁰ Наравно, нагласио је да је то тражило и жртве: „Пробајте да седите а да не устанете три сата. Ја сам (само) једанпут устао за тринаест и по сати, тако да није лако“. Ипак, већина молби у вези с операцијама деце је решена, „а када видите како родитељи срећни излазе, не можете а да не будете задовољни“, закључио је.

Премијер је одржавао напетост у политичком аудиторiju честим ванредним конференцијама за штам-

216 ФоНет, „Вучић: Будућност је важнија од прошлости“, *Данас*, 6. мај 2017, <https://www.danas.rs/drustvo/vucic-buducnost-je-vaznija-od-proslosti/>

217 „Вучић: Борићу се до краја, тајкуни неће управљати Србијом“, *РТС*, 17. март 2015, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/1861817/vucic-boricu-se-do-kraja-tajkuni-neze-upravljati-srbijom-.html>

218 Танјуг, ФоНет, Прва, „Вучић: За три године урадио сам колико и Тито у бившој Југославији“, *РТВ*, 29. април 2016, http://www.rtv.rs/sr_ci/politika/vucic-za-tri-godine-uradio-sam-koliko-i-tito-u-bivsoj-jugoslaviji_714053.html

219 „Говориће: Ово је урадио Тито, а ово је урадио Вучић!“, *Еспресо*, 29. април 2016, <https://www.espreso.rs/vesti/politika/47980/govorice-ovo-je-uradio-tito-a-ovo-je-uradio-vucic-foto>; Небојша Тодоровић, „Вучић на `испиту` : Направио сам више терена него Тито“, *Нова*, 20. јул 2020, <https://nova.rs/sport/ostalo/vucic-na-ispitu-napravio-sam-vise-terena-nego-tito/>

220 „Вучић: Грађани су видели да бринемо о њима“, *РТС*, 8. јул 2016, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/2380139/vucic-gradjani-su-videli-da-brinemo-o-njima.html>

пу,²²¹ а њему блиска гласила учестало су лансирала тврдње о припремама атентата на премијера од стране криминално-политичких завереника (види исцрпно у: Антонић, 2016: 18-24).²²² С друге стране, премијер је уживао у дугачким и честим аплаузима својих присталица,²²³ а на њему наклоњеним телевизијама, попут ТВ Пинк,²²⁴ ти аплаузи су у целини емитовани.²²⁵

Тако је почетак 2017. године Вучић дочекао без озбиљних супарника и изазивача из опозиције. Једина политичка фигура с извесном моћи, а која је можда могла

221 „Пракса ванредних конференција за новинаре, које су постале чешће од редовних, и које су често у обавези да директно преносе већина телевизија са националном фреквенцијом уведена је за време мандата Александра Вучића“; „Александар Вучић: (...) Ниједна дневна новина не подржава политику коју водим“, НСПМ, 15. јануар 2016, <http://www.nspm.rs/hronika/aleksandar-vucic-danas-u-podne-pred-novinarima.html>).

222 Примећено је да су „најуспешнији механизми Вучићеве власти страх и драма: непрекидно подгревање несигурности пред нечим великим и драматичним што само што се није десило. У поређењу с том претећом сенком, свако конкретно питање нашег приватног или друштвеног живота бива недовољно важно, и о томе дође просто непристојно говорити“; Татјана Пауновић, „Није о изборима. А јесте“, *Пешчаник*, 16. фебруар 2016, <https://pescanik.net/nije-o-izborima-a-jeste/>

223 На Главном одбору СНС-а, 17. марта 2017, само један аплауз Вучићу трајао је 2 минута и 24 секунде; види: „Седница Главног одбора СНС о кандидатури Вучића за председника Србије“, *ТВ Телеграф*, 17. фебруар 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=w-nPNVaeLZ0>, 9:26-11.50.

224 Према истраживању Новосадске новинарске школе из фебруара 2017, у информативним емисијама ТВ Пинк припадници власти били су заступљени с 99% времена, а опозиција с 1% („Истраживање: Власт и опозиција у информативним емисијама“, N1, 2. март 2017, <http://rs.n1info.com/Vesti/a231976/Istrazivanje-Vlast-i-opozicija-u-informativnim-emisijama.html>).

225 Само у „Националном дневнику“ ТВ Пинк, 17. фебруара 2017, приказано је укупно три минута и 46 секунди аплауза Александру Вучићу (*истио*).

да му постане конкурент, био је Томислав Николић. Зато се са занимањем очекивало да се види да ли ће, када дође време расписивања нових председничких избора 2017, Вучић дозволити да се Николић поново кандидује за председника.

МОРА У ПРВОМ КРУГУ: ВУЧИЋ ПРЕДСЕДНИК

Вучић је током готово целе 2016. године понављао да му „не пада на памет да се кандидује за председника републике“ (у априлу 2016,²²⁶ у јулу 2016,²²⁷ у августу 2016,²²⁸ у септембру 2016.²²⁹ и у октобру 2016.²³⁰). У исто време, међутим, неки таблоиди водили су кампању оптуживања Николића и његове породице за

226 „Вучић: Не пада ми на памет да будем председник Србије“, *Политика*, 28. април 2016, <http://www.politika.rs/scc/clanak/354029/Vucic-Ne-pada-mi-na-pamet-da-budem-predsednik-Srbije>.

227 Танјут, „Вучић: Не пада ми на памет да се кандидујем за председника Србије“, *Блиц*, 23. јули 2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-ne-pada-mi-na-pamet-da-se-kandidujem-za-predsednika-srbije/br26jh2>.

228 Говор у Народној скупштини, 10. август 2016, <https://otvoreniparlament.rs/transkript/7354?page=14#govor-1083058>.

229 „Вучић на РТС: Нећу да будем председник Србије, лакше ми је да будем свима крив за све!“, *Информер*, 18. септембар 2016, <https://informer.rs/vesti/politika/289732/vucic-rtс-necu-budem-predsednik-srbije-lakse-budem-svima-kriv-sve>.

230 Бета, „Вучић: Нећу се кандидовати за председника Србије“, *Блиц*, 13. октобар 2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-necu-se-kandidovati-za-predsednika-srbije/34xct8k>.

корупцију,²³¹ чији је смисао био да он одустане од могуће нове кандидатуре.

Српски тилеграф је, 24. августа 2016. године, на првој страници, донео вест: „Тома забо нож у леђа Вучићу“. Наднаслов је гласио: „Напао га због фотеле“, а поднаслов: „Шеф државе, преко челника Ватерполо савеза Србије, Милорада Кривокапића – чија ћерка ради код Николића у кабинету – хушкао спортисте на премијера Србије“! Објашњење вести дато је у антрфилеу: „Николић је бесан јер нико у СНС-у још није подржао његову кандидатуру за председничке изборе“. На унутрашњим странама растумачено је да Николић, суштински, стоји иза изјаве ватерполисте Андрије Прлаиновића о небриси Владе о спортистима.²³² Пошто је та изјава одјекнула на друштвеним мрежама,²³³ она је, затим, била повод ван-

231 Жељка Јевтић, Сузана Лакић, „Председник Србије у мрежи корупције“, *Блиц*, 5. јуни 2014, <https://www.blic.rs/vesti/politika/predsednik-srbije-u-mrezi-korupcije/7jr0hrb>; Биљана Бојић, „Поштењачина: Томислав Николић има имовину од 1,3 милиона евра“, *Курир*, 4. децембар 2014, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/1629717/postenjacija-tomislav-nikolic-ima-imovinu-od-13-miliona-evra>; Дамир Дервишагић, „Драгица воли луксуз: прва дама преселила своју Фондацију, закуп плаћа 5.000 евра!“, *Курир*, 6. септембар 2015, <https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/1921243/dragica-voli-luksuz-prva-dama-preselila-svoju-fondaciju-na-novom-beogradu-zakup-5000-evra>; „Драгица под истрагом: држава чешља одакле јој паре за фондацију“, *Курир*, 12. август 2016, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/2394015/dragica-pod-istragom-drzava-ceslja-odakle-joj-pare-za-fondaciju>; у овом последњем тексту, рецимо, тврдило се да се, наводно, „Вучић сложио са захтевом да се открије одакле стиже и како се троши новац хуманитарне организације Николићеве супруге“, која је „за три године добила 10 милиона евра, при чему није открила име ниједног донатора“.

232 „Прлаиновић: Ове медаље нису производ система“, 21. август 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=-dqdMbhCY-w>.

233 „Порука Андрије Прлаиновића одјекнула Србијом“, *Курир*, 21. август 2016, <https://www.kurir.rs/sport/rio-2016/2408005/poruka-andrije-prlainovica-odjeknula-srbijom-medalje-u-riju-nisu-rezultat-sistemskog-ulaganja-drzave>.

редне конференције за штампу Александра Вучића, на којој је премијер одбацио оптужбе Прлаиновића.

С друге пак стране, истраживања су показивала да „Николић може да победи само ако би га Вучић искрено подржао“, иначе, веће шансе од њега имају Дачић и Јеремић.²³⁴ Користећи ово, вучићевци су тврдили да Николић „има исувише низак рејтинг“, а – наводно – ако владин кандидат изгуби председничке изборе, „и влада ће да изгуби легитимитет“.²³⁵ Због тога, ето, Вучић не може да подржи Николића.

Уз Николића, кандидатуру на председничким изборима, из састава Вучићеве владе, најављивали су и Дачић (још од 2013),²³⁶ Љајић²³⁷ и Ненад Поповић.²³⁸ Дачић би, према истраживању Ипсоса, могао чак да у другом кру-

234 „Ђорђе Вукадиновић: Николић није аутсајдер, али би могао да победи само ако би га Вучић у потпуности и искрено подржао“, *НСПМ*, 26. август 2016, <http://www.nspm.rs/hronika/djordje-vukadinovic-nikolic-nije-autsajder-ali-bi-mogao-da-pobedi-samo-ako-bi-ga-vucic-u-potpunosti-i-iskreno-podrazio.html>.

235 М. Р. Миленковић, „Напредњаци још нису дали подршку Николићу: аналитичари Радун и Анђелковић оцењују да је Николићев рејтинг низак, с тим се не слаже Вукадиновић“, *Данас*, 25. августа 2016, <https://www.danas.rs/politika/naprednjaci-jos-nisu-dali-podrsku-nikolicu/>; Биљана Баковић, „Зашто Вучић још оклева да подржи Николића“, *Политика*, 27. август 2016, <http://www.politika.rs/scc/clanak/362243/Zasto-Vucic-jos-okleva-da-podrzy-Nikolica>.

236 „Дачић: Планирам да се кандидујем за председника на изборима 2017“, *Блиц*, 5. мај 2013, <https://www.blic.rs/vesti/politika/dacic-planiram-da-se-kandidujem-za-predsednika-na-izborima-2017/wlbnshj>.

237 Бета, „Љајић: Председнички избори су прилика да проверим свој и рејтинг странке“, *Блиц*, 12. мај 2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/ljajic-predsednicki-izbori-su-prilika-da-proverim-svoj-i-rejting-stranke/34fkzxr>.

238 Наталија Живановић Поповић, „Ред на Андрићевом венцу: они би да буду председници Србије“, *Блиц*, 18. јануар 2017, <https://www.blic.rs/vesti/politika/red-na-andricevom-vcencu-oni-bi-dabu-predsednici-srbije/82vh99r>.

гу туче Николића уколико би Вучић остао неутралан.²³⁹ Из опозиције, до јануара 2017, кандидатуру су највили: Вук Јеремић, Саша Јанковић, Војислав Шешељ и Бошко Обрадовић.²⁴⁰ Међутим, крајем новембра 2016, Вучић почиње да се вајка како ће морати да поднесе оставку на место премијера ако такмац СНС изгуби изборе.²⁴¹ У децембру следе позиви из СНС да он буде кандидат,²⁴² па Председништво СНС-а, 14. фебруара 2017, једногласно предлаже Главном одбору странке да одреди Вучића као такмаца СНС на председничким изборима.²⁴³

Међутим, незадовољан што га је Вучић игнорисао – нити је подржао његову жељу да се поново кандидује, нити се с њим „договорио“ да од кандидатуре одустане – Николић сутрадан пушта вест да ће и он да крене у председничку трку.²⁴⁴ Уследиће најстрашнији напади про-Вучићевских таблоида и дневника:

239 Танјут, „Ипсос: Без Вучића, Дачић побеђује Николића на председничким изборима“, *Блиц*, 27. јули 2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/ipsos-bez-vucica-dacic-pobeduje-nikolica-na-predsednickim-izborima/w7qxylD>.

240 Живановић Поповић, *истио*.

241 Танјут, „Вучић о председничким изборима: Ако изгуби кандидат СНС, подносим оставку“, *Блиц*, 23. новембар 2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-o-predsednickim-izborima-ako-izgubi-kandidat-sns-podnosim-ostavku/ngqc5he>.

242 Танјут, „Михајловић: Вучић има за победу у првом кругу председничких избора“, *Блиц*, 24. децембар 2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/mihajlovic-vucic-ima-za-pobedu-u-prvom-krugu-predsednickih-izbora/pycvl9k>.

243 Танјут, „Председништво СНС-а: Вучић кандидат за председника“, РТС, 14. фебруар 2017, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/2631324/predsednistvo-sns-a-vucic-kandidat-za-predsednika.html>.

244 N1, Спутњик, „Николић одлучио да се кандидује за председника; Вучић без коментара“, *Блиц*, 15. фебруар 2017, <https://www.blic.rs/vesti/politika/nikolic-odlucio-da-se-kandiduje-za-predsednika-vucic-bez-komentara/234bk0s>.

Информер: „Нож у леђа: Томислав Николић прешао на страну жутих бандита, странаца и тајкуна“; *Српски телеграф*: „Мишковић платио Томи да изда Вучића“; *Ало*: „Драгица наредила: Томо, иди на Вучића! Пресудиле ракија, Русија и верна љуба“; *Полиџика*: „Вучић не пристаје на уцене“; *Блиц*: „Колико кошта образ: Николић од Руса узео 20 милиона евра“; *Курир*: „Руси хоће Тому за председника“, итд.²⁴⁵

Ипак, 20. фебруара, Вучић и Николић издају заједничко саопштење да су се састали и „договорили да блиско сарађују и у будућности“. Николић је дао изјаву – и то таблоиду који га је највише нападао – „да неће бити кандидат за председника републике на предстојећим изборима“, да подржава Вучићеву кандидатуру, „а о функцијама ћемо после победе на изборима“.²⁴⁶ И доиста, месец дана након избора, Николић је постављен за председника новооснованог „Националног савета за координацију сарадње с Русијом и Кином“ – установе која је и направљена како би се збринули Николић и његови људи (укупно 30 запослених). Бивши председник задржао је и службену вилу на Дедињу, коју је до тада користио.

Избори су расписани 2. марта за 2. април, у најкраћем могућем законском року. То значи да је за кампању остављено мање од месец дана (последња два дана је изборна тишина). Ово је дало огромну предност премијеру. Његова политичко-медијска машинерија већ је била

245 Види фотографије насловница у: „Насловне стране српске штампе: седам од осам дневних новина напало Николића што се `усудио` да се кандидује за председника без Вучићевог одобрења“, *НСПМ*, 17. фебруар 2017, <http://www.nspm.rs/hronika/naslovne-strane-srpske-stampe-17-februara-2017-godine.html>.

246 „Ексклузивно: Томислав Николић одустао од кандидатуре – Александар и ја ћемо заједнички водити државу“, *Курир*, 20. фебруар 2017, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/2692953/ekskluzivno-tomislav-nikolic-odustao-od-kandidature-aleksandar-i-jacemo-zajednicki-voditi-drzavu>.

у погону, а ту је била и функционерска кампања: обилазак реновираних школа и болница, отварање фабрика и путева, а након тога промотивни митинзи у истом граду (уп. Јањић и Недељковић, 2017: 76). Таквих активности Вучић је имао 2,5 пута више него у истом периоду изборне 2015. године (Минић и Ненадић, 2017: 24). И раније су кандидати власти користили сличне предности, али премијер је овога пута био баш вредан. Док је Тадић 2012. по недељи кампање имао 3,3 промотивне активности, Вучић је сада догурао до 5,5 (*исто*, 28).

Друга премијерова предност био је новац. Он је за кампању потрошио 800 милиона динара или €200.000 по дану. То је више него сви остали кандидати заједно и преко два пута више од Тадића 2012. године (Клачар, 2018: 204-205). Вучић је, при томе, прикупио 275 милиона од појединаца (опет више него сви остали заједно), али се показало да је 98% дародаваца уплатило истоветан износ – 40.000 динара (што је законски максимум).²⁴⁷ Међу овим донаторима било је и људи који примају социјалну помоћ. Новинарима је петоро са списка уплатилаца изјавило да су новац добили од месних функционера СНС.²⁴⁸ Агенција за борбу против корупције затражила је од Управе за спречавање прања новца да изврши контролу ових трансакција. Али, Управа то није прихватила, јер „прање новца“ у нашем законодавству подразумева да је претходно учињено кривично дело – а поклањање новца другим особама то свакако није.²⁴⁹ Вучић је, доцније,

247 Владимир Костић, „Партијске игре: СНС и пријава за прање новца“, *Јавно* (Балканска истраживачка мрежа), 17. октобар 2017, <https://javno.rs/analiza/partijske-igre-sns-i-prijava-za-pranje-novca>.
248 Костић, *исто*.

249 Владимир Костић, „СНС се сумњичи за нелегалне донације у Вучићевој кампањи“ *Јавно* (Балканска истраживачка мрежа), 25. децембар 2017, <https://javno.rs/vest/sns-se-sumnjici-za-nelegalne-donacije-u-vucicevoj-kampanji>.

појаву да седам хиљада људи уплати истоветан износ овако објаснио: „Седимо над двоје и буде ту и неки трећи човек. И ја кажем, ево ја хоћу да дам 800 евра, али не могу да дам 800 евра, дозвољено је мање. Ево ти, изволи новац, молим те, плати за нашу странку“.²⁵⁰ Остало је, међутим, нејасно ко су ти тајанствени дародавци, односно одакле дужносницима СНС толики новац.

Трећа предност премијера били су медији. На великим телевизијама Вучић се готово двоструко више појављивао него сви остали такмаци заједно (*Табела 23*). У Дневнику 2 РТС-а – као јавног сервиса од ког се очекује уравнотеженост – Вучић је имао онолико времена колико и сви други опозициони кандидати скупа (Јањић и Недељковић, 2017: 73). На најгледанијој забавно-комерцијалној телевизији у власништву домаћег капитала (*исто*, 70), тј. на ТВ Пинк – чији профил публике²⁵¹ одговара структури премијерових гласача (уп. Жегарац и Чоловић, 2012: 87) – Вучић је 98% времена приказиван позитивно и 2% неутрално, док је Вук Јеремић добио 68% негативних секунди, само 30% позитивних и 2% неутралних, а Саша Јанковић 49% негативних, 45% позитивних и 6% неутралних (Павлица, Гавриловић и Ђапић, 2017: 19). Само у другој недељи кампање, Вучић је имао 32 пута више времена на *Пинку* од, рецимо, Јеремића, при чему је Вучић увек приказиван позитивно, док је Јеремић у 67% „његовог“ времена оцрњиван.²⁵²

250 „Вучић на питања *Инсајдера* о неиспуњеним обећањима, финансирању СНС-а, Вулину, Гашићу, брату...(ВИДЕО)“, разговарала Бранкица Станковић, *Инсајдер*, 3. новембар 2017, <http://skr.rs/5Cq>.

251 „Гледаоци телевизије Пинк углавном су грађани старости преко 45 година, средњег и нижег образовања, који живе у јужним, сиромашним деловима Србије“ (Гавриловић, Мијатовић и Павлица, 2017: 141-142).

252 ФоНет, „Бироди: Вучић и даље преовладава у медијима“, *NI*, 21. март 2017, <http://rs.n1info.com/Vesti/a236410/BIRODI-Vucic-i-dalje-preovladava-u-medijima.html>; слично: ПИ, 2017: 21.

РЕМ²⁵³ се уопште није бавио уравнотеженом заступљеношћу кандидата у медијима, већ је одлучио да надзор врши само по пријавама грађана (ПИ, 2017: 9; 32). Осим забране једног спота СНС по пријави ЛГБТ организација,²⁵⁴ осталих педесетак пријава одбачено је. РЕМ би доставио жалбу емитеру, овај би порекао да је био пристрасан, РЕМ би, затим, само тај одговор проследио незадовољном грађанину, и то би било то.²⁵⁵ Због тога се и могло догодити да главни премијерови предизборни скупови буду непосредно преношени у главним емисијама вести на *Пинку* и *Првој*, „што је преседан у нашој медијској пракси и представља тешко огрешење о правило о равномерној медијској заступљености кандидата“ (ПИ, 2017: 12).

253 Регулаторно тело за електронске медије.

254 „Александар Вучић: Без обзира шта вам кажу, ви знате истину“, 2. март 2017, https://www.youtube.com/watch?v=-MNf_suAqUg&feature=share; у споту су приказани типични кафански клуподери који ниподаштавају економске учинке премијера, а с телевизора се чује „Вучићу пе..ру!“; на овај спот се жалила једна ЛГБТ организација, „да вређа припаднике ЛГБТ популације“, те је РЕМ спот забранио за емитовање; „Забрана спота – правно или политичко питање“, РТС, 18. март 2017, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2657/izbori-2017/2669664/zabrana-spot-a--pravno-ili-politicko-pitanje.html>.

255 На пример, РЕМ је, реагујући по притужбе покрета Двери, од 16. марта 2017, на неравномерну заступљеност кандидата у програму РТС и РТВ, затражио од РТС и РТВ да се изјасне; они су, наравно, рекли да је пријава неоснована, РЕМ је то проследио Дверима, и тиме је сматрао да је његов посао завршен; треба знати да у РЕМ-у ради 50 службеника и да су они лако могли да самостално истраже да ли су овакве пријаве оправдане или не, али РЕМ то није желео да уради; Ивана Павловић, „РЕМ – добро плаћена ненадлежност“, *Истиномер*, 11. мај 2017, <https://www.istinomer.rs/analize/rem-dobro-placena-nenadleznost/>.

Табела 23
Председнички кандидати 2017. на ТВ

кандидат	секунди	%
Александар Вучић, премијер	29.250	34,63
Александар Вучић, кандидат	22.491	26,63
Вук Јеремић	5.367	6,35
Саша Јанковић	4.969	5,88
Војислав Шешељ	4.481	5,31
Ненад Чанак	3.489	4,13
Бошко Обрадовић	3.121	3,69
Милан Стаматовић	2.581	3,06
Александар Поповић	2.522	2,99
Саша Радуловић	2.521	2,98
Мирослав Паровић	2.313	2,74
Лука Максимовић	1.350	1,60
Укујно	84.455	100,00

Извор: Павлица, Гавриловић и Ђапић, 2017: 13; узорак је чинио информативни програм (од 3. до 30. марта 2017) телевизија с националном покривеношћу, плус N1: Дневник 2 (РТС 1), Вести (Б92), Вести (Прва), Национални дневник (Пинк), Телемастер (Нару) и Дневник (N1).

Слично је било и у дневним листовима.²⁵⁶ Посебно су пристрасни били таблоиди *Ало*, *Курир*, *Информер* и *Српски шелеграф*. У њима је Вучић, од 42 појављивања на насловницама, имао 41 позитиван текст, 1 неутралан и ниједан негативан, док је Саша Јанковић, од 41 појављивања, имао 3 позитивна чланка, 2 неутрална и 36 нега-

256 Од укупно 470 појављивања свих кандидата на насловним страницама, Вучић је био тема у 37% случајева, Јанковић 17%, Јеремић 13%, Лука Максимовић 10%, итд. Код Вучића је 66% позитивних појављивања, код Луке Максимовића 65%, код Саше Јанковића 26%, код Вука Јеремића 19%, итд. Јанковић је био негативац у 55% појављивања, а Јеремић у 53%. „Избори 2017 – функционерска кампања, медији, државни органи“, *Транспарентност Србија*, <https://www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/aktivnosti-2/naslovna/9072-izbori2017-funkcionerska-kampanja-mediji-drzavni-organi>.

тивних, а Вук Јеремић, од 30 појављивања, само 2 позитивна, 2 неутрална и чак 26 негативних.²⁵⁷ Никада све дневне новине у Србији нису изашле обмотане рекламом за једног председничког кандидата – овога пута то је био позив да се гласа за Вучића.²⁵⁸

Вучићу је био циљ да победи у првом кругу, и његова кампања је била прилично агресивна, али и оптимистичка. С једне стране, и он је застрашивао бираче хаосом који ће, наводно, наступити уколико опозиција победи. У споту *Увек држим своју реч!*,²⁵⁹ поручивао је: „Пре три године, свима сам обећао да ћу сачувати Србију од финансијске пропасти и усмерити земљу на прави пут. Добар посао смо направили. Чланови старог ДОС-а само хоће да униште све што смо постигли у протекле три године. Нећу им дозволити да то ураде!“ С друге пак стране, мото његове кампање био је „Бржа, јача, боља, Србија“. Обећавао је будућност у којој ће знатно лепше да се живи и представљао се као јамац „политичке и економске стабилности, како у земљи, тако и у региону“ (Елез, 2017: 23-24). „Имао је одличне, моћне говоре, са освртом на тужну прошлост, погледом у светлу будућност, емотивно обојене, али и мотивишуће“ (Чанчаревић, 2017: 38).²⁶⁰

257 Подаци су за период од 2. до 23. марта 2017; Саша Јанковић и Вук Јеремић су помињани у позитивном контексту само у најавама интервјуа с њима и приликом навођења изјава других јавних личности о њима у акцији сучељавања разних мишљења; „Насловне странице дневних листова у периоду 2-23. март 2017“, *Транспарентности Србија*, https://www.transparentnost.org.rs/images/dokumenti_uz_vesti/Izborna_kampanja_-_naslovne_stranice.pdf; слично: ПИИ, 2017: 22.

258 Види: „НСПМ фото галерија: `Медијски плурализам` Вучићеве Србије“, НСПМ, 30. март 2017, <http://www.nspm.rs/hronika/nspm-foto-medijski-pluralizam-u-vucicevoj-srbiji.html>.

259 „Александар Вучић: Увек држим своју реч“, 17. март 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=IkuNN5Zky6o>.

260 „Оно што се није мењало у кампањи јесу самоувереност, одређивање агенде сваког скупа, доминантна позиција у односу на

Вучићеву кандидатуру подржали су и остали коалициони партнери, који су сви били уредно наведени на бирачком листићу иза његовог имена:

6. АЛЕКСАНДАР ВУЧИЋ, кога је предложила Коалиција Александар Вучић – Српска напредна странка, Социјалистичка партија Србије – Ивица Дачић, Социјалдемократска партија Србије – Расим Љајић, Јединствена Србија – Драган Марковић Палма, Партија уједињених пензионера Србије – Милан Кркобабић, Покрет социјалиста – Александар Вулин, Српски покрет обнове – Вук Драшковић, Покрет СНАГА СРБИЈЕ – БК – Богољуб Карић, Савез војвођанских Мађара – Vajdasági Magyar Szövetség – Иштван Пастор.

Навођењем свих подржавалаца на бирачком листићу Вучић је истакнут у односу на све друге кандидате, иза којих је листа предлагача била далеко краћа. На гласачком листићу за скупштинске изборе странке се ређају онако како се пријављују (односно како се изборне листе потврде), па владајућа партија (коалиција), која год да је, увек настоји да буде прва. Али, на председничким изборима редослед такмаца утврђује се жребом, и Вучићу је на жребању, 17. марта, допао број 6. Како је било 11 кандидата, он се нашао тачно у средини листе, и зато је било важно визуелно издвојити његово име од имена других.²⁶¹

Грађанска опозиција имала је једног кандидата – Сашу Јанковића. После десет година обављања дужности Заштитника грађана, он је – како би се кандидовао – поднео оставку, 7. фебруара 2017. године. Формално је био такмац групе грађана „За Србију без страха“, а подржали су га ДС, Нова странка (З. Живковић) и још неко-

саговорника, нарцисоидност, наметљивост, цинизам, бахатост и драмске паузе при говору“ (Чанчаревић, 2017: 38).

261 Види: <http://skr.rs/5W1>

лико ванпарламентарних партија. Критиковао је Вучића и СНС као кривце да се у Србији живи лошије него пре пет година, оптужујући их да угрожавају будућност наше деце – али, „без много детаља о сопственом програму и идејама“ (ОИ, 2017: 32). Мото његове кампање био је „Без страха“, јер је настојао да охрабри, посебно, омладину и жене да изађу на изборе и гласају против ауторитарног премијера (*истио*, 33). Нарочито се залагао за успостављање владавине права, као основне претпоставке друштвене стабилности и привредног развоја (Елез, 2017: 26-27). Помирљиво је, према суседима и Западу, био спреман да се сагласи да је у Сребреници извршен геноцид,²⁶² да је Косово „фактички независно“, а „резолуција 1244 илузија“,²⁶³ те да би Србија из државног разлога (*Raison d'État*) могла да уђе у НАТО.²⁶⁴ У наступу је био благ, а нису га пратили представници странака већ јавне личности, које су често имале „и енергичније и харизматичније наступе на скуповима, од самог кандидата“ (Чанчаревић, 2017: 33). „Није био нарочито активан у обиласку градова и мањих места по Србији“, а „спотове није снимао, сем једног који је био предугачак и незанимљив“ (*истио*, 34).

Вук Јеремић био је главна мета напада провладиних гласила, посебно таблоида. Он је, једини од кандидата, понудио разрађени политички програм у 70 тачака, који је садржавао све теме – од економије, до културе (Елез, 2017: 27; Чанчаревић, 2017: 34). Желео је да широком

262 „Саша Јанковић: У Сребреници се десио геноцид!“, 27. март 2017, https://www.youtube.com/watch?v=kRcKq2K7NCM&feature=emb_logo; цела емисија: „Саша Јанковић у емисији Нецензуристано, ТВ Шабац, 27. март 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=LovIt1A4caA>.

263 Бета, „Саша Јанковић: Косово је фактички независно, треба се фокусирати на заштиту људи и културно-историјског добра“, *НСПМ*, 27. март 2017, <http://www.nspm.rs/hronika/sasa-jankovic-politici-je-potrebno-vratiti-integritet.html>.

264 *Истио*; уп. Чанчаревић, 2017: 33.

кампањом, која циља на велики обухват бирача и оштру критику власти,²⁶⁵ сакупи гласове како умерених „патриота“ (био је чврсто за Косово у Србији²⁶⁶ и против уласка у НАТО²⁶⁷), тако и умерених припадника „грађанске опције“ (залагао се за наставак интеграција у ЕУ²⁶⁸). Но, тиме је угрожавао басен премијерових гласова, будући да се и у Вучићевој кампањи „инсистирало да је кандидат и грађанска и национална опција“ (Чанчаревић, 2017: 36). Како је Јеремић, после Вучића, имао највише новца за кампању (Вучић 800 милиона, Јеремић 260 милиона, Саша Јанковић 31 милион), на њега је отворен прави лов по таблоидима. Ево неких наслова из *Информера*:

„Опасно, НАТО Вук сковао паклени план: Треба нам 100 разбијених глава и власт је наша!“ (поднаслов: „Досовски НАТО председнички кандидат Вук Јеремић најозбиљније се спрема да одмах после избора 2. априла изазове крваве уличне сукобе на улицама Београда и других већих градова у Србији“).²⁶⁹ „Опасне психопате: Јеремића подржао

265 Анализа садржаја наступа председничких кандидата показала је високу доминацију „критике власти“ код Јеремића; Бешић, 2017: 169.

266 Бета, „Вук Јеремић: Вучићева власт је доведена 2012. од стране Запада како би испоручила Косово“, *НСПМ*, 11. март 2017, <http://www.n.spm.rs/hronika/vuk-jeremic-mora-se-stati-na-put-kriminalnim-paradrzavnim-grupama-koje-su-u-direktnoj-sprezi-sa-porodicom-na-vlasti.html>

267 РТС, „Вук Јеремић: Србија не сме у НАТО, Односи Србије и Русије су пријатељски вековима, на многе начине специјални и треба их и убудуће неговати“, *НСПМ*, 18. март 2017, <http://www.nspm.rs/hronika/vuk-jeremic-kandidovao-sam-se-za-predsednika-srbije-kako-bih-stvorio-sistem-u-kojem-ljudi-mogu-da-dobiju-sansu-a-ne-da-budu-sputani-i-odlaze-iz-zemlje.html>.

268 Димитрије Буквић, „Вук Јеремић ушао у председничку трку“, *Политика*, 15. јануар 2017, <http://www.politika.rs/scc/clanak/372111/Jeremic-objavio-kandidaturu-za-predsednika-Srbije>

269 3. март 2017, <http://informer.rs/vesti/politika/318880/opasno-nato-vuk-skovao-pakleni-plan-treba-nam-100-razbijenih-glava-vlast-nasa>

Бркићев *Таблоид!*²⁷⁰ „Страшан скандал! Јеремић оптужио Србију за геноцид у Сребреници!“²⁷¹ „Јованов (СНС) без длаке на језику: Око Јеремића спој највећих криминалаца, битанги и силедија!“²⁷² „Миленко Јованов СНС: Јеремић и његова лоповска дружина довели земљу на корак од банкрота!“²⁷³ „Откривена мрочна тајна Вука Јеремића: Лаже да је био саветник, Ђинђић га због шпијунаже избацио из Владе!“²⁷⁴ „Какав лажов, страшан лажов! Вук Јеремић изговорио две страшне лажи за само 10 секунди!“²⁷⁵ „Овако се НАТО Вук бахатио нашим парама: Јеремић месечно трошио чак 27.595 евра са службене картице!“²⁷⁶ (у чланку се износи колико је новца потрошио Јеремић као министар иностраних послова). „Лажне сузе Наташе Јеремић!

270 10. март 2017, <http://informer.rs/vesti/izbori-2017/320078/opasne-psihopate-jeremica-podrzao-brkicev-tabloid-jankovic-rezira-napad-sebe>

271 10. март 2017, <http://informer.rs/vesti/politika/320091/video-strasan-skandal-jeremic-optuzio-srbiju-genocid-srebrenici>; из текста се, међутим, види да о „геноциду“ није говорио Јеремић, већ човек из његове околине.

272 11. март 2017; <https://informer.rs/vesti/izbori-2017/320217/jovanov-bez-dlake-jeziku-oko-jeremica-spoj-najvecih-kriminalaca-bitangi-siledzija>

273 14. март 2017, <http://informer.rs/vesti/izbori-2017/320751/milenko-jovanov-sns-jeremic-njegova-lopovska-druzina-doveli-zemlju-korak-bankrota>

274 15. март 2017, <http://informer.rs/vesti/politika/320893/otkrivena-mracsna-tajna-vuka-jeremica-laze-bio-savetnik-djindjic-zbog-spijunaze-izbacio-vlade>; основ за ову тврдњу заправо је била изјава Горана Весића, СНС.

275 18. март 2017, <https://informer.rs/vesti/izbori-2017/321361/video-kakav-lazov-strasan-lazov-vuk-jeremic-izgovorio-dve-strasne-lazi-samo-sekundi>; рекао је да је канцеларка Немачке Ангела Меркел, приликом сусрета са Вучићем, изјавила да Србија има раст од 1,16 посто; Вучић је, међутим, том приликом тврдио да је раст 2,80 посто; остаје нејасно ко „лаже“?

276 25. март 2017, <https://informer.rs/vesti/politika/322509/fotovo-nato-vuk-bahatio-nasim-parama-jeremic-mesecno-trosio-cak-595-evra-sluzbene-kartice>

Пред новинарима цмиздрила, одмах потом насмејана правила селфије!“,²⁷⁷ итд.

Врхунац прљаве кампање против Јеремића била је оптужба потпредседника ГО СНС, Миленка Јованова, 20. марта 2017, да је Јеремићева супруга вођа нарко картела:

„Највећа криминална банда у Србији данас је у окружењу Вука Јеремића, а браћом Бургије, Пауцима и другим криминалцима, као и целокупним нарко тржиштем у Србији управља његова жена, Наташа Јеремић. Вук Јеремић је вероватно побеснео зато што је српска полиција извршила рекордну заплону од више од тоне дроге, па данас лаже више него што смо навикли. Исти тај Јеремић био је саучесник у шеснаестогодишњој пљачки Војводине од стране Демократске странке, када су пљачкана чак и деца са сметњама у развоју, а подржавао је и када су његове жуте колеге доносиле Статут, којим су од Војводине хтеле да праве државу. Уместо што лаже и измишља, Јеремић би најзад могао да каже ко му је дао огромне паре за кампању и шта од њега тражи заузврат. Можда би то дало одговор и зашто су највећи криминаци у његовом окружењу“.²⁷⁸

Јеремића је предложила група грађана „Морамо боље“, а подржале СДС (Борис Тадић), НС (Велимир Илић) и ЗЗС (Небојша Зеленовић). „Снимио је неколико спотова, од којих је један, који алудира на рушење тренутно лошег система,²⁷⁹ посебно запажен“ (Чанчаревић,

277 21. март 2017, <https://informer.rs/vesti/izbori-2017/321849/foto-lazne-suze-natase-jeremic-pred-novinarima-cmizdrila-odmah-potom-nasmejana-pravila-selfije>

278 Српска напредна странка, Служба за информисање, „Саопштење за јавност (2)“, 20. март 2017, <https://www.sns.org.rs/novosti/saopstenja/jovanov-najveca-kriminalna-banda-je-u-okruzenju-vuka-jeremica-na-celu-sa-sefom>.

279 „Покренимо промене! - Вук Јеремић“, 24. јануар 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=zwYqHC6Fp1A>.

2017: 34). Пре ове негативне кампање, он је, према неким истраживањима, могао да рачуна да добије и до 18% гласова.²⁸⁰ Али, после проласка кроз шиболет не само владиних гласила, него и „грађанске Србије“,²⁸¹ на крају је узео троструко мање.

На овим изборима леп успех постигао је пародички кандидат „Љубиша Бели Прелетачевић“ (право име Лука Максимовић). Он је подвргао исмевању целу политичку класу Србије. Представљао се као политичар који редовно мења странку чим види неку корист од тога; воли да на изборима даје обећања, нарочито она неостварива; обавезно краде из државног буџета који, наравно, само зато и служи; напустио је школу јер га је мрзело да учи, али када је ушао у политику купио је диплому индустријског менаџера; сада, пошто је већ дуже у политици, има и докторат; тренутно је вођа политичког покрета *Сарму њрод'ониси*, а први сарадник му је Небојша Прилепак; обећава да ће бити добар председник, крашће, али ће давати и на роду (Чанчаревић, 2017: 36).

Прелетачевић је већ био забележио успех на општинским изборима у Младеновцу (2016) – узео је друго ме-

280 Ђорђе Вукадиновић и истраживачки тим НСПМ, „Истраживање НСПМ – председнички избори: неколико `али` срећу квари“, *Време*, бр. 1351, 24. новембар 2016, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1445376>

281 Рецимо, Теофил Панчић је, чим је поменута Јеремићева кандидатура, написао филипику против њега („Хвала, али не, хвала“, *Време*, бр. 1351, 24. новембар 2016, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1445357>), а Зоран Кесић га је у емисији емитованој баш уочи самих избора нашироко исмевао као „новог Шешеља“ (24 минути са Зораном Кесићем, 102. епизода, 25. март 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=kt5JMGx3St4>, 30:33–32:34). При томе, Јеремића је управо Шешељ у кампањи највише нападао, ставивши га на прво место својих противника (Танјуг, „Шешељ: Ево вам документација како је Јеремић трошио наше паре“, *Полиџика*, 2. март 2017, <http://www.politika.rs/scc/clanak/375386/Politika/Seselj-Evo-vam-dokumentacija-kako-je-Jeremic-trosio-nase-pare>).

сто. Охрабрен тиме, упустио се и у председничку трку. Посебно се допадао страначки неодлучним и разочараним гласачима, а пре свих омладини (ПИ, 2017: 11). Своје шаљиве, ироничке и саркастичке поруке слао је поглавито преко друштвених мрежа, где је имао све више пратилаца и „свиђања“ (ПИ, 2017: 12-13). На Фејсбуку је имао „више интеракција него сви остали кандидати заједно“, а међу 1.750.900 интеракција било је и 62.354 коментара (Ђирјаковић, 2018: 185).

Белог су провладини медији исувише касно уочили као опасност, јер је у истраживањима сразмерно доцкан избио на треће место. Стога је тек пред крај кампање подвргнут паљби таблоида. Прелетачевић је, тако, добио целу насловну страну *Информера*: „Бели: гејевима дати децу“ (наднаслов: „Ово нам је кандидат за председника?!“),²⁸² као и колумну његовог главног уредника, у коме је назван „слаботалентованим клоном из Младеновца који по упутствима из ЦИА уџбеника покушава да од Србије направи циркус“.²⁸³ Ипак, то му није значајније умањило симпатије млађе публике, која више обитава на друштвеним мрежама, но што чита таблоиде. На Белог је опозиција рачунала као на „зеца“ који ће извести апстиненте на гласање. Но, он је, на крају, највише гласова узео баш из опозиционог басена, заузевши треће место – због чега су сви слабије пласирани били извргнути подсмеху („имао мање гласова од Белог“).

282 15. март 2017; види слику: <http://skr.rs/5Wt>

283 „ДОСТА ЗЛОЧИНА! Најновија колумна Драгана Ј. Вучићевића – БЕБИСИТЕР!“, 19. март 2017, <https://informer.rs/vesti/kolumne/321498/dosta-zlocina-najnovija-kolumna-dragana-vucicevica-bebisiter>.

Табела 23
Председнички избори 2017.

<i>шаkмац</i>	<i>сиpанка</i>	<i>гласова</i>	<i>%</i>
Александар Вучић	Коалиција СНС, СПС, СДПС, ЈС- ПУПС, ПС, СПО, ССБК, СВМ	2.012.788	55,08
Саша Јанковић	Група грађана „За Србију без страха“	597.728	16,36
Лука Максимовић	Група грађана Љубиша Прелетачевић Бели – Само јако	344.498	9,43
Вук Јеремић	Група грађана „Морамо боље“	206.676	5,66
Војислав Шешељ	Српска радикална странка	163.802	4,48
Бошко Обрадовић	Српски покрет Двери	83.523	2,29
Саша Радуловић	Група грађана „Доста је било“	51.651	1,41
Милан Стаматовић	Група грађана „За здраву Србију – Милан Стаматовић“	42.193	1,15
Ненад Чанак	Лига социјалдемократа Војводине	41.070	1,12
Александар Поповић	Демократска странка Србије	38.167	1,04
Мирослав Паровић	Народни слободарски покрет	11.540	0,32

Уписаних бирача 6.724.949, гласало 3.654.014 или 54,34%, неважећих листића 60.378 (1,65%); извор: РИК284

Изборним исходом била су, пре свега, задовољна прва тројица такмаца. Вучић је успео да победи већ у пр-

вом кругу – једини после Милошевића на председничким изборима у Србији (ако не рачунамо Коштуничину победу 2000. на савезним изборима). Томе је требало 25 година, и вероватно ће проћи још толико пре но што неко трећи постигне такав успех. Ипак, Вучић је добио мање гласова него што су на изборима 2016. имале странке које су га подржале – 2,0 милиона (према 2,3) и 55% (према 60%). Добио је мање гласова (2,0 милиона) од Милошевића (1990: 3,3 милиона; 1992: 2,5 милиона) и од Коштунице (2000: 2,5 милиона) – при чему је овај други толико гласова добио из опозиције.

Политички успех постигао је и Саша Јанковић. Он је успео да мобилише и обједини грађанске снаге и да са 16% гласова заузме убедљиво друго место од „озбиљних“ председничких кандидата. У односу на победника, његова позиција је била слична оној коју је 1990. године имао Вук Драшковић (16%) према Милошевићу – далеко од „шампиона“, али први од изазивача. С друге стране, „патриотски“ гласови су се поделили између Јеремића (5,7%), Шешеља (4,5%), Обрадовића (2,3%), Стаматовића (1,1%) и Поповића (1,0%).²⁸⁵ То укупно чини неких 15% гласова, што је приближно Јанковићевом резултату.

Вучић је најлошије прошао у Београду, где је узео тек 44% гласова – мање него у било ком другом делу Србије (РЗС, 2017: 20), и исто толико мање него што су СНС и СПС имали 2014. године (55%). На Врачару, Вучић је изгубио од Јанковића 28%:40%, у Старом Граду 27%:39%, а на Савском Венцу 33%:35% (*истио*). Из тога се чинило да опозиција може следеће године да победи на градским изборима у Београду. Али, коалиције око СНС и СПС опет су, 2018, освојиле 51% гласова и власт у престоници.

²⁸⁵ Анализа садржаја је показала највише „национализма“ „код Стаматовића, Поповића и Паровића“; Бешић, 2017: 168.

Било је много приговора на ове изборе. Опозиција се – осим на провладине медије, функционерску кампању, „сиво“ финансирање фаворита и кратке рокове за пријаву и представљање – још жалила и:

- на јавне бележнике, који су често изврдавали да им овере 10.000 потписа за пријаву (ПИ, 2017: 34);
- на РТС што је емисије у којима су представљани кандидати емитовао на мање гледаном каналу – РТС2;
- на одбијање премијера да учествује у дебатним емисијама, због чега су оне сасвим изостале;
- на нарушавање изборне тишине – *Експрес* је, рецимо, објавио за време изборне ћутње на целој насловној страници бујни женски деколте, с натписом „б. је најбоља“;²⁸⁶
- што ни за ове изборе није формиран Надзорни одбор Скупштине Србије који треба да спроводи „општи надзор над поступцима политичких странака, кандидата и средстава јавног обавештавања у току изборних активности“;²⁸⁷ штавише, Скупштина је донела одлуку да уопште неће заседаати током председничке кампање;
- што су активисти СНС са списковима у рукама ишли по јавним предузећима и установама, као и по кућама, постављајући питање: „Да ли Ви, господине Петровићу, подржавате борбу премијера Александра Вучића против корупције и за наше боље сутра? Претпостављам – да, пошто сте запослени ту-и-ту, јел` тако? Могу ли да Вас онда упишем као сигуран глас на председничким из-

286 „Режимске телевизије, упркос изборној тишини, цео дан емитују рекламу за нови број недељника *Експрес*“, НСПМ, 31. март 2017, <http://www.nspm.rs/hronika/rezimske-televizije-uprkos-izbornoj-tisini-ceo-dan-emituju-reklamu-za-novi-broj-nedeljnika-ekspres.html>.

287 Закон о избору народних посланика, чл. 99-100.

борима? А остале чланове Ваше породице? Хвала!“ (уп. ПИ, 2017: 16); по тим списковима, на дан избора, бирачи су „подсећани“ да треба да изађу и гласају („онако како сте обећали“);

- на куповину гласова, тзв. *бујарски воз*: СНС активиста да гласачу заокружен гласачки папир, а он њему изнесе свој празан гласачки листић, који СНС-кортеш, онда, поновно заокружи и преда следећем купљеном гласачу; подмићивало се новцем, намирницама, робом широке потрошње и услугама.

Међутим, опозиција никада није изнела уверљиве доказе о масовној куповини гласова или о другим одлучујућим неправилностима – све се, углавном, сводило на рекла-казала. Нема сумње да је премијер искористио све системске предности које је имао, те да су велики медији непоштено агитовали за њега. Уосталом, то су пре њега радили Милошевић (1990. и 1992) и, у нешто мањој мери, Тадић (2008. и 2012), па је сада радио и он. Јасно је да је проблем систем, не појединач. Али, Вучић је толико уверљиво победио, да је тешко било оспорити његов легитимитет. Он је заиста имао снажну подршку у бирачком телу, и велику политичку способност да то искористи.

Но, извесна сенка на изборима свакако је остала. У једном постизборном истраживању јавног мњења Србије, на питање „Да ли су председнички избори били слободни и поштени“, од оних који су дали одговор, 60,2% је мислило да јесу, а 39,8% да нису уопште, или да су само делимично били слободни и поштени.²⁸⁸ То је озбиљна деградација у односу на, рецимо, председничке изборе 2004, на које нико није имао примедбе.

288 „Истраживања јавног мњења: Србија, мај 2017“, НСПМ, 31. мај 2017, <http://www.nspm.rs/istravanje-javnog-mnjenja/srbija-maj-2017.html>.

Какогод, председнички избори 2017. били су, као и готово сви наши ранији председнички избори, кључни политички догађај. Њима је довршена концентрација готово све политичке моћи у рукама једног човека. После скупштине и целокупне државне управе, сада је и влада постала трансмисиони механизам за споровођење једне спољашње воље. Главна моћ се из владе поново преселила у Председништво (уп. Павловић и Станојевић, 2010). Направљен је још један корак према граници која дели демократију и ауторитаризам (Павловић, 2020).

Дванаестиа глава

ОПОЗИЦИЈА ОЧЕКУЈЕ ЧУДО 2022: САМОЗАВАРАВАЊЕ ИСТРАЖИВАЊИМА

Скупштинске изборе 2020. највећи део опозиције је, незадовољан изборним условима, бојкотовао,²⁸⁹ те је Србија добила парламент, практично, без опозиције (в. Јовановић и Вучићевић, 2020: 634-639). Једина српска странка у скупштини која формално није била члан Вучићеве коалиције – Српски патриотски савез (СПАС), Александра Шапића, с 10 посланичких места – колективно се учланила у СНС (29. маја 2021). Тиме је парламентарну опозицију у Србији 2021-2022. – ако не рачунамо мале сецесионистичке (албанске и муслиманске) странке – чинио само један посланик, дисидент из СПАС-а, Владан Глишић.

Тако се, после избора 2020, могло приметити да 30 година обновљеног вишепартизма у Србији изгледају као клађење (повратно кретање) од изборног ауторитаризма (1990-2003), преко изборне демократије (2003-2014), и опет назад, према изборном ауторитаризму (2014-2021; уп. Павловић и Антонић, 2007; Вучићевић, 2010; Јовановић, 2014; Владисављевић, 2019; Павловић, 2019; 2020). Ванскупштинска опозиција била је слаба и никако није могла да пронађе пут до српских бирача. Она се жалила да је то због медијске блокаде, односно услед немогућно-

289 У бојкоту су, од већих опозиционих странака, учествовале: Демократска странка (ДС), Народна странка (НС), Странка слободе и правде (ССП), Српски покрет Двери и Социјалдемократска партија (СДС).

сти да користи медије који су под контролом Вучића.²⁹⁰ Међутим, постојали су антирежимски медији који су били на страни опозиције (првенствено пробриселске).²⁹¹ Они су, међутим, по правилу били идеолошки једностранни, намећући дневни ред који је већина бирачког тела доживљавала као стран. Наиме, која год тема би се отворила, уредици и новинари изводили су увек исти закључак: Србија је главни кривац за ратове деведесетих, свему је крив српски национализам (СПЦ и Вучић), решење је у безусловном уласку у ЕУ (и НАТО), признању независности Косова и у утапању Републике Српске у БиХ.²⁹²

Пошто су пристајали на такав контекст, а и сами имали не баш најбољу репутацију – рецимо, Драган Ђилас уживао је глас „тајкуна“ који се обогатио злоупотребама (уп. Антонић, 2012: 101-132), а Мариника Тепић неког ко тврди да су у Србији 1991-1995. постојали логори за Хрвате²⁹³ и ко тражи да Народна скупштина призна „геноцид“ у Сребреници²⁹⁴ – нису чудили лоши показатељи опозиције у сондажама јавног мњења.

290 То су пре свега биле телевизије: *РТС*, *Пинк* и *Хеји*, као и таблоиди: *Информер*, *Српски тјелеграф*, *Курир*, *Ало* и *Објектив*.

291 Телевизије: *Н1*, *Нова S*, *Newmax Adria*, или новине: *Данас*, *Нова*, *Време* и *НИН*.

292 Тако један од главних колумниста листа *Данас* објашњава да је „смог какав данас удишу Београд, Нови Сад и Ниш, Ваљево, Бор и Панчево“, проблем који је настао само зато што су грађани Србије, у протеклим деценијама, „косовојесрбијашили спаљујући амбасаде са три посоложена прста“, „молебански чували светиње“, „турали труло лишће на бранике аутомобила“, „јаросно гранатирали Дубровник и Сарајево“ – „и сада смо напрасно запањени откуд то, дођавола, удишемо отровни ваздух?“ (Алексеј Кишјухас, „Запуштена Србија“, *Данас*, 26. јануар 2020, <https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/zapustena-srbija/>).

293 Damir Kalafatić, „Тко је то убјао Хрвате...а данас прећуцје?“, portal *Hrvatskoga kulturnog vijeca*, 16. listopada 2009, <https://sn.rs/urhwt>.

294 Фонет, „Скупштини предложена резолуција о геноциду у Сребреници“, *Данас*, 29. јуни 2016, <https://www.danas.rs/politika/skupstini-predlozena-rezolucija-o-genocidu-u-srebrenici/>.

У јулу 2021, према једном истраживању, СНС је имао 58,2% подршке, СПС 9%, ССП 4,5%, ДСС/ПОКС 4%, Доста је било 3,8%, мањинске странке 4%, еколози 2,7%, Народна странка 2,5%, Двери 2%, Заветници 2%, СРС 1,5%, ПСГ 1,4%, и ДС 1,2%²⁹⁵. Сондажа друге агенције рађена месец дана раније, дала је следеће вредности: СНС 59,8%, СПС 8,5%, ССП 4,2%, ПОКС 3,2%, Доста је било 3%, Заветници 1,9%, Двери 1,9%, ДСС 1,9%, СРС 1,6%, СВМ 1,5%, НДВБГ 1,4%, НС 1,2%, Левијатан 1,1%, СДС 0,9% итд.²⁹⁶ Обе наведене агенције сматрале су се провладиним, али и једна „антирежимска“ агенција, уз ставке понуђене испитаницима које су далеко од изгледа гласачког листића, добила је не баш најбоље резултате (прерачунато без апстинената и неодлучних): „владајуће странке“ 53% (СНС, СПС СПАС..), „бојкот опозиција“ 21% (странке које нису изашле на изборе 2020), лојална опозиција 12% (изашли на изборе 2020), „неко из опозиције“ 14%.²⁹⁷ Опозиција је нешто више изгледа имала да угрози власт СНС у Београду, али и ту, како је показивало једно друго „нережимско“ истраживање, СНС је имао изгледа да остане у управи уз помоћ СПС и СПАС.²⁹⁸

Опозиција је, још крајем септембра 2020, била у преговорима о изборним условима и није била донела ко-

295 Танјут, „Фактор плус: На изборима у Београду СНС убедљив, ССП испред СПС-а“, *РТВ*, 3. август 2021, https://www.rtv.rs/sr_ci/drustvo/faktor-na-izborima-u-beogradu-sns-ubedljiv-s-sps-ispred-sps-a_1261883.html.

296 „Ипсос: Да су избори данас, СНС би освојила 59,8% гласова!“, *Информер*, 27. јуни 2021, <https://informer.rs/vesti/politika/618571/ipsos-istrazivanje-aleksandar-vucic-marko-uljarevic-sns>.

297 ФоНет, „Истраживање: За власт у Србији 35 одсто бирача, опозиција има шансе у Београду“, *Н1*, 11. август 2021, <https://rs.n1info.com/vesti/istrazivanje-za-vlast-u-srbiji-35-odsto-biraca-opozicija-ima-sanse-u-beogradu/>; реч је о истраживању Демостата.

298 Ђорђе Вукадиновић, „Истраживања јавног мњења: Београд, пролеће 2021. – политичке последице једног `аншлуса`“, *НСПМ*, 13. јун 2021, <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/beograd-prolece-2021-politicke-posledice-jednog-anzlusa.html>.

начну одлуку о изласку на изборе. При томе, није било јасно ни кога би могла да истакне као противкандидата Вучићу на председничким изборима. Такав стартни положај шест месеци пре општих избора – најављених за 3. април 2022.²⁹⁹ – није претерано слутио на добро.

Опозиција се, најпре, поделила око тога како преговарати с Вучићем. Једни су прихватили медијацију ЕУ³⁰⁰ (ССП, ДС, СДС), а други су сматрали неприличним да Брисел посредује у српско-српским преговорима (ДСС, СРС, Заветници), и пристали су на директно усаглашавање с влашћу, док су трећи одлучили да учествују на оба панела (Двери и ДЈБ).³⁰¹ Опозиција је тражила да председнички, скупштински и београдски избори буду у различито време,³⁰² као и то да Вучић више не буде носилац свих листа, односно да носилац изборне листе

299 „Предлог власти – избори 3. априла“, *Политика*, 2. септембар 2021, <https://www.politika.rs/scc/clanak/486860/Predlog-vlasti-izbori-3-aprila>; ФоНет, Бета, „Дачић: Избори би реално могли да буду одржани 3. априла“, *Н1*, 17. септембар 2021, <https://rs.n1info.com/vesti/dacic-izbori-bi-realno-mogli-da-budu-odrzani-3-aprila/>.

300 Опозиција, која је бојкотовала изборе у јуну 2020, прогласила је успех бојкота када је власт, у октобру 2020, пристала на посредништво Брисела. Медијатори су били четворо европосланика; двоје активних (Тања Фајон [Tanja Fajon] и Владимир Билчик [Vladimir Bilčík]), и двојица пензионисаних (Кнут Флекенштајн [Knut Fleckenstein] и Едуард Кукан [Eduard Kukan]). Отуда је разочарење опозиције предложеном нагодбом било веће – Ђилас је, рецимо, реговао тако што је оптужио медијаторе да су корумпирани (в. Наташа Латковић, „Ђилас: Европарламентарци због личног комфора прецртали европске вредности“, *Nova.rs*, 24. септембар 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/uzivo-djilas-o-izgradnji-metroa-u-beogradu/>).

301 Зоран Главоњић, „Српска опозиција у две колоне преговора о изборним условима“, РСЕ, 6. мај 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/paralelni-me%C4%91ustrana%C4%8Dki-dijalog-u-srbiji/31240552.html>.

302 Лидија Валтнер, „Раздвајање избора једини захтев око којег нема спора“, *Данас*, 25. јануар 2021, <https://www.danas.rs/politika/razdvajanje-izbora-jedini-zahtev-oko-kojeg-nema-spora/>.

мора бити кандидат за место у скупштини (државној или локалној).³⁰³ Ове захтеве нису подржали бриселски медијатори,³⁰⁴ пошто су знали да су за власт потпуно неприхватљиви,³⁰⁵ а на њима, у свом контрапредлогу европосредницима, више нису инсистирале ни пробриселске странке.³⁰⁶ У Србији су истовремени председнички, скупштински и општински избори били уприличени и 2012, баш од стране партија и политичара који су се 2021. нашли у опозицији, па је тај захтев сада изгледао чудно.

Једино што је, до краја септембра 2021, постигнуто било је начелно обећање власти да ће седам дана пред изборе престати с функционерском кампањом³⁰⁷ и да ће омогућити равноправнији приступ опозицији великим медијима које она контролише.³⁰⁸ Незадовољна медијацијом европарламентараца, пробриселска опозиција на-

303 Лидија Валтнер, „Лазовић: Раздвајање избора је један од кључних захтева“, *Данас*, 7. август 2021, <https://www.danas.rs/politika/lazovic-razdvajanje-izbora-je-jedan-od-klucnih-zahteva/>.

304 (Аноним), „Шта предлажу европосланици за изборне услове“, *Политика*, 8. септембар 2021, <https://www.politika.rs/scc/clanak/487278/Sta-predlazu-evroposlanci-za-izborne-uslove>.

305 Дејан Спаловић, „Шта опозиција очекује после данашњег састанка са властима: Више новца у кампањи и веће присуство у медијима“, *Политика*, 2. септембар 2021, <https://www.politika.rs/scc/clanak/486897/Vise-novca-u-kampanji-i-vece-prisustvo-u-medijima>.

306 Странка слободе и правде, Демократска странка, Покрет слободних грађана, Не давимо Београд, Заједно за Србију и Покрет за преокрет; Наташа Латковић, „Документ: Опозиција ЕУ четворки послала свој предлог Споразума о изборима“, *Nova*, 14. септембар 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/dokument-opozicija-eu-cetvorki-poslala-svoj-predlog-sporazuma-o-izborima/>.

307 Ивица Петровић, „Србија: три дијалога уочи избора“, *Deutsche Welle (DW) на српском*, 7. септембар 2021, <https://www.dw.com/sr/srbija-tri-dijaloga-uo%C4%8Di-izbora/a-59107261>.

308 Евромедијатори су предложили, а власт прихватила, образовање привременог надзорног тела за медије, које би чинили РЕМ и чланови опозиције, као и допуну РИК-а с шест додатних чланова и шест заменика из опозиције (в. Аноним, 2021, исто).

пустила је даље преговоре,³⁰⁹ које су онда и ЕУ медијатори прогласили окончаним.³¹⁰ Непосредни преговори власти и дела опозиције у Народној скупштини завршени су, 29. октобра 2021, делимичним попуштањем власти у вези надзора над великим медијима и побољшаним обезбеђењем исправности изборног поступка.³¹¹ Пробриселска Међународна мисија за посматрање избора³¹² известила је да су „законске измене из фебруара 2022. године побољшале, искључиво за ове изборе, заступљеност опозиције у изборним комисијама и транспарентност њиховог рада; продужени су рокови и правни основ за решавање спорова; побољшана је регулатива за финансирање политичких странака и кампања; обезбеђена је постизборна ревизија изборног материјала и успостављено је Привремено надзорно тело за надгледање извештавања о кампањама у медијима“ (ММПИ, 2022: 1). После ових измена, по њиховој оцени, „законски оквир у целини пружа адекватну основу за спровођење демократских избора“ (*истио*).

Крајем 2021. опозиција се нашла у сличном положају као и 1990. године. И поред претњи бојкотом и извес-

309 Михаило Јовићевић, „Ђилас: Напуштамо преговоре са властима и ЕУ“, *Nova*, 17. септембар 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/djilas-napustamo-pregovore-sa-vlastima-i-eu/>.

310 Данијела Луковић, „`О документу који смо предложили неће се опет преговарати`: Тања Фајон о међустраничком дијалогу, предложеним мерама и Ђиласовом коментару“, *Блиц*, 26. септембар 2021, <https://www.blic.rs/vesti/politika/o-dokumentu-koji-smo-predlozili-neces-se-opet-pregovarati-tanja-fajon-o-medustranackom/84mkkjw>.

311 Војислав Милованчевић, „Детаљи споразума Вучића и опозиције из Скупштине“, *NOVA portal*, 29. октобар 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/ekskluzivno-detalji-sporazuma-vucica-i-opozicije-iz-skupstine/>.

312 Чинили су је изасланици Канцеларије ОЕБС-а за демократске институције и људска права, Парламентарне скупштине ОЕБС-а, Парламентарне скупштине Савета Европе и Европског парламента.

них незанемарљивих побољшања, изборни услови ипак су остали не особито повољнији него 2017. године. Али, опозиција није себи могла да приушти да остане ван скупштине, пошто их је то удаљавало од медија и новца потребног за елементарно функционисање. Тако је опозиција ипак решила да изађе на изборе.

Посебан проблем за опозицију представљало је и то кога да истакне за председничког противкандидата Вучићу. Иначе, Вучић је 2017. помињао да се „99 посто“ неће поново кандидовати за председника,³¹³ да би 2020. то и поновио.³¹⁴ Али, те његове изјаве нико није узимао за озбиљно. Током 2021. као могући опозициони кандидати навођене су нестраначке личности, попут владике Григорија, судије Миодрага Мајића и председника САНУ Владимира Костића,³¹⁵ а од политичара су за могућег председничког кандидата били виђени Мариника Тепић (ССП) и Здравко Понош (НС).³¹⁶ Међутим, или они који су помињани нису прихватили кандидатуру, или су кандидати били неприхватљиви делу опозиције и јавности.

313 „Вучић за Блумберг: Завршим посао до 2022. и то је то“, *Б92*, 22. децембар 2017, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=12&dd=22&nav_category=11&nav_id=1339030.

314 Н. А., „Вучић: Нећу се поново кандидовати за председника Србије“, *Ало*, 7. мај 2020, <https://www.alo.rs/vesti/politika/vucic-necu-se-ponovo-kandidovati-za-predsednika-srbije/309988/vest>.

315 Игор Жарковић, „Ко ће на црту Вучићу? Опозиција тражи председничког кандидата, Тадић се сам нуди, неки би Маринику, а помињу се и судија, кошаркаш, владика и академик!“, *Блиц*, 11. април 2021, <https://www.blic.rs/vesti/politika/ko-ce-na-crtu-vucicu-opozicija-trazi-predsednickog-kandidata-tadic-se-sam-nudi-neki/6j37qxq>; Омер Карабер, „Да ли је Вучић непобедив?“, *РСЕ*, 31. јануар 2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/most-da-li-je-vu%C4%8Di%C4%87-nepobediv-/31077613.html>.

316 Наташа Латковић, „Ко ће из опозиције на црту Вучићу“, *Nova.rs*, 3. септембар 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/ko-ce-iz-opozicije-na-crtu-vucicu/>.

Рецимо, Мариника Тепић је, у првој половини 2021. године, деловала као изгледни кандидат пробриселске опозиције. Међутим, ширина тог дела бирачког тела није јамчила ни улазак у други круг председничких избора. Чак и наклоњени медији и аналитичари процењивали су да би Тепићева највише могла да добаци до резултата Саше Јанковића из 2017. године (16%).³¹⁷ С друге стране, Тепићева је била неприхваљива за суверенистичку опозицију. „Нећемо да подржимо Маринику Тепић за председничког кандидата“, објашњавао је Бошко Обрадовић, пошто „Вучића може да победи само неко ко је несумњиви патриота – не неко ко је потписао предлог скупштинске декларације о геноциду у Сребреници“.³¹⁸ Отуда је Тепићева пребачена за носиоца листе ССП на парламентарним изборима.³¹⁹

Тзв. Скупштина слободне Србије – једна од пробриселских НВО која је имала амбицију да представља опозициони парламент – предлагала је да се унутар опозиције, а по моделу антиорбановске Будимпеште, уприличе (пред)кандидациони избори.³²⁰ Међутим, опозиционе проЕУ странке то су одбиле, под изгово-

317 Мирјана Р. Миленковић, „Какве би шансе на изборима имала Мариника Тепић против Вучића?“, *Данас*, 22. септембар 2020, <https://www.danas.rs/politika/kakve-bi-sanse-na-izborima-imala-marinika-tepic-protiv-vucica/>.

318 Горан Петрић, „Двери неће подржати Тепић за председничког кандидата“, *Nova.rs*, 13. мај 2021, <https://nova.rs/video/bosko-obradovic-marinika-tepic/>.

319 Наташа Латковић, Мариника Тепић носиоца листе ССП на парламентарним изборима, *Nova.rs*, 7. јул. 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/marinika-tepic-nosilac-liste-ssp-na-parlamentarnim-izborima/>.

320 „Скупштина слободне Србије: Организовати изборе унутар опозиције“, Скупштина слободне Србије, 12. фебруар 2021, <http://skupstina.com/2021/02/skupstina-slobodne-srbije-organizovati-izbore-unutar-opozicije/>

ром да је „сада много важније да се под покровитељством европарламентараца изборе за боље изборне услове“.³²¹ Борис Тадић био је први опозициони политичар који је отворено рекао да би могао да буде кандидат на изборима. Али, његова најава „ако нема бољих, ја ћу“,³²² одмах је наишла на негодовање. Драган Ђилас је сутрадан прокоментарисао како „има бољих“, премда није рекао ко су,³²³ а Бошко Обрадовић је изјавио да Тадићева самокандидатура личи на повратак на бивши режим. „Народу је доста да бира између Тадића и Вучића“, рекао је челник Двери.³²⁴ Обрадовић, који је раније објашњавао да опозициони кандидат мора да буде угледни патриота – попут Мила Ломпара или Дејана Бодирог,³²⁵ убрзо се и сам самокандидовао, запитавши јавност: „а ко је бољи кандидат за председника од мене?“.³²⁶ Од суверениста, кандидатуру

321 Дејан Спаловић, „Странке сумњичаве према изборима унутар својих редова“, *Политика*, 7. март 2021, <https://www.politika.rs/scc/clanak/474402/Stranke-sumnjicave-prema-izborima-unutar-svojih-redova>.

322 Наташа Латковић, „Тадић: Ако нема бољих, ја ћу се кандидовати против Вучића“, *Nova.rs*, 6. април 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/tadic-ako-nema-boljih-ja-cu-se-kandidovati-protiv-vucica/>

323 Војислав Милованчевић, „Ђилас о Тадићу као председнику: Има бољих кандидата“, *Nova.rs*, 7. април 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/dilas-o-tadicu-kao-predsedniku-ima-boljih-kandidata/>.

324 Војислав Милованчевић, „Обрадовић: Народу је доста да бира између Тадића и Вучића“, *Nova.rs*, 7. апр. 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/obradovic-narodu-je-dosta-da-bira-između-tadica-i-vucica/>.

325 „Обрадовић: Бодирог је добар председнички кандидат“, *Nova.rs*, 3. јануар 2021, <https://rs.n1info.com/vesti/obradovic-bodiroga-je-dobar-predsednicki-kandidat/>

326 Бета, „Обрадовић: Пасивни бојкот није опција, ко је бољи кандидат за председника од мене?“, *Данас*, 16. септембар 2021, <https://www.danas.rs/politika/obradovic-pasivni-bojkot-nije-opcija-ko-je-bolji-kandidat-za-predsednika-od-mene/>

је, до краја 2021, истакао и Милош Јовановић у име коалиције НАДА (ДСС, ПОКС и 23 НВО).³²⁷

Очајан што се избори приближавају а опозиција нема председничког кандидата, део јавности тешио се необичним маштаријама. Најпре се тврдило да се не треба бринути јер ће незадовољан народ сам изнедрити *йравої кандигаїи*, а око њега ће се већ спонтано окупити и несложне опозиционе странке.³²⁸ Месец дана доцније решење се већ видело у „неполитичком кандидату“, по угледу на украјинског комичара Владимира Зеленског (победио 2019). „На пример, ТВ звезда Иван Ивановић, који би, као забављач, могао да носи `ријалити наступе`, уз продукцијски тим, с Тањом Војтеховски (на челу), (...) водио би кампању као пародију на Вучићев начин повезивања с бирачима и јавношћу“.³²⁹

Куриозуми и неочекивани обрти увек су могући. Али, нити је 2000. године народ сам истакао Коштуницу – истакла су га истраживања јавног мњења која су показивала да би једино он могао да обори Милошевића; нити су се 2000. године опозиционе странке спонтано груписале око Коштунице – натерали су их Американци, који су, као што смо видели, уложили преко 100 милиона (ондашњих) долара у кампању рушења Милошевића. А идеју да би неки „комичар“ могао да сруши Вучића била је таква да је боље да је и не коментаришемо.

На крају је како пробриселска, тако и суверенистич-

327 Бета, „Милош Јовановић (ДСС) биће кандидат коалиције НАДА за председника Србије“, *Данас*, 10. септембар 2021, <https://www.danas.rs/politika/milos-jovanovic-dss-bice-kandidat-koalicije-nada-za-predsednika-srbije/>.

328 Јасмина Лукач, „Ко ће бити председнички кандидат опозиције“, *Демостатај*, 5. август 2021, <https://demostat.rs/sr/vesti/analize/ko-ce-bit-predsednicki-kandidat-opozicije/1242>.

329 Јасмина Лукач, „Неполитички кандидат“, *Демостатај*, 18. септембар 2021, <https://demostat.rs/sr/vesti/analize/nepoliticki-kandidat/1287>.

ка опозиција на председничке изборе изашла с више кандидата. Ђилас је, без договора с осталима из коалиције Уједињени за победу Србије, истакао Здравка Поноша,³³⁰ а пошто је за коалицију *Морамо* Понош био одвећ „десно“, кандидована је Биљана Стојковић.³³¹ „Националисти“ су истакли Бошка Обрадовића (Двери-ПОКС), Милоша Јовановића (ДСС+), Милицу Ђурђевић Стаменковски (Заветници) и Бранку Стаменковић (ДЈБ и Здрава Србија). Између Поноша и Стојковићеве је, како ћемо видети, и било извесних политичких разлика, док су се између четири представника суверенистичке опозиције идеолошке и политичке разлике морале тражити лупом, те се њихове засебне кандидатуре могу објаснити тек лидерском сурењивошћу, или пак чињеницом да су председнички кандидати добијали за кампању по 46 милиона динара (400.000 евра; ММПИ, 2022: 11).

Главни проблем опозиције била је њена дубока подељеност – не само на пробриселске и суверенистичке странке, већ и унутар сваког од ова два идеолошка тabora (посебно између крхотина некадашњег ДС-а³³²). Двери су биле предложиле опозицији врло разумну платформу о ненападању и изборној сарадњи у седам тачака,³³³ али она је игнорисана или с презиром одбачена,

330 Петар Гајић, „ССП предложио да Здравко Понош буде председнички кандидат опозиције“, N1, 22. јануар 2022, <https://rs.n1info.com/vesti/ssp-predlozio-da-zdravko-ponos-bude-predsednicki-kandidat-opozicije/>

331 Данило Савић, „Биљана Стојковић кандидат коалиције `Морамо` за председника“, 27. фебруар 2022, *Nova.rs*, <https://nova.rs/vesti/politika/biljana-stojkovic-kandidat-koalicije-moramo-zapredsednika/>.

332 Сукоби на линији Ђилас-Тадић-Јеремић лако су се препознавали, рецимо, у овом Тадићевом интервјуу: Наташа Латковић, „Тадић: Није се још појавио кандидат који би победио Вучића“, *Nova.rs*, 21. септембар 2021, <https://nova.rs/vesti/politika/intervju-tadic-nije-se-jos-pojavio-kandidat-koji-bi-pobedio-vucica/>.

333 „Председништво Српског покрета Двери: Предлог за

па су у изборној кампањи поједини представници про-бриселске опозиције нападали опозиционе „десничаре“ и „националисте“.³³⁴ Опозициона јавност наслућивала је пораз, тешећи се некаквим нумеролошким циклизмом – наводно, постоји правило о *тйри дванаесѣице*: 12 година власти Милошевића (1987-2000), 12 година власти ДОС-а (2000-2012) и 12 година власти Вучића (2012-2024).³³⁵ Али, хороскопи и хиромантија углавном су утехе слабих.

Међутим, очекивања од избора ненадано су подигнута због масовности еколошких протеста, у новембру и децембру 2021,³³⁶ као и позивањем на истраживања јавног мњења из фебруара и марта 2022, која су, према тврдњама Драгана Ђиласа, наговештавала успех опо-

сарадњу унутар опозиције у седам тачака“, *Двери*, 1. септембар 2021, <https://dveri.rs/vesti/saopstenja/predsednistvo-srpskog-pokreta-dveri-predlog-za-saradnju-unutar-opozicije-u-sedam-tacaka/>

334 Јанко Веселиновић, један од челника коалиције Уједињени за победу Србије (Ђилас-Тепић), оптуживао је „супруга Милице Заветнице да је близак СНС-у, да добија послове од државе, преко ЕПС-а и близак је групи навијача Црве Звезде“, а „Јовановић из ДСС-а је у канцама Службе“, јер му је „Селаковић био у Комисији за избор у ванредног професора“ (твитер профил Ј. Веселиновића, 7. фебруар 2022, https://twitter.com/j_veselinovic/status/1490765187208654849?s=20&t=tIkbKHdKycuHNS5uPWLJA). За Александра Оленика (коалција Заједно за Војводину) чак и Владета Јанковић био је „наметнути клеронационалиста који је правдао атентат на Ђинђића“ (твитер профил А. Оленика, 6. фебруар 2022, <https://twitter.com/olenikadvokat/status/1490227767702700035?s=20&t=9cragdyqBYRoVkex34Wm0Q>).

335 „Зоран Пановић, колумниста *Данаса* и програмски директор Истраживачког центра *Демостат* из Београда: Диобе у Србији промашују суштину“, *Мониџор*, 16. јул 2019, <https://www.monitor.co.me/zoran-panovic-kolumnista-danasa-i-programski-direktor-istrazivackog-centra-demostat-iz-beograda-diobe-u-srbiji-promasuju-sustinu/>.

336 ФоНет, „Еколошки устанак: Блокаде паралисале Београд, успеле преко очекивања“, *NI*, 27. новембар 2021, <https://rs.n1info.com/vesti/ekoloski-ustanak-blokade-paralisale-beograd-uspele-preko-ocekivanja/>.

зиције на изборима. Ђилас је најављивао да ће листа Маринике Тепић освојити 27% (добила 14%), да ће Понош на председничким изборима узети чак 28,5% (добило 18,4%), при чему од „700.000 неопредељених“ њих 80-90% су „за Поноша“ – због чега, уверавао је публику Ђилас, „Вучић не може да добије у другом кругу“.³³⁷ Таквим наступима стварана су, код дела публике, нереална очекивања. Један коментатор наклоњен опозицији озбиљно је предвиђао „да би победа опозиционог кандидата у другом кругу сасвим извесно ретроактивно утицала на однос снага створен парламентарним изборима“, те да би опозиција онда чак могла да формира и владу.³³⁸ Други коментатор сличан преокрет видео је у победи опозиције у Београду,³³⁹ а свакако најкреативнији био је трећи коментатор, који је оштроумно проценио да је „на Песми за Евро-

337 Л. Валтнер, „Ђилас: СНС на 48, а листа `Уједињени за победу Србије – Мариника Тепић` на 27 одсто“, *Данас*, 10. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/djilas-sns-na-48-a-lista-ujedinjeni-za-pobedu-srbije-marinika-tepic-na-27-odsto/>. Ђилас је био у тој мери самоуверен, да је ниподаштавао истраживаче који су имали другачије резултате. Ђорђу Вукадиновићу, на пример, ругао се да „не може да се определи да ли је истраживач, аналитичар, политичар, Влах или Србин“, исмевајући његов налаз да СНС у Београду има више од 36% (добило је 38%), а да ће СПС узети 9% (добило је 7%) – јер је, по Ђиласу, „СПС у Београду на граници цензуса“ (Драган Ђилас, „Лажна изборна истраживања – од Ипсоса до Ђорђа Вукадиновића“, *Данас*, 17. фебруар 2022, <https://www.danas.rs/dijalog/reakcije/lazna-izborna-istrazivanje-od-ipsosa-dodjordja-vukadinovica/>).

338 Марјан Ивковић, „Како (не) створити референдумску атмосферу пред изборе у Србији?“, *Peščanik*, 25. март 2022, <https://pescanik.net/kako-ne-stvoriti-referendumsku-atmosferu-pred-izbore-u-srbiji/>.

339 Демостат, „Бобан Стојановић: Ако опозиција победи у Београду, све се мења“, *Данас*, 28. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/demostat/boban-stojanovic-ako-opozicija-pobedi-u-beogradu-sve-se-menja/>.

визију дошло до изненађења, па може и на изборима да дође“.³⁴⁰

340 N1 Београд, „Зоран Пановић: На Песми за Евровизију дошло до изненађења, може и на изборима да дође“, *N1 Info*, 9. март 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/panovic-na-pesmi-evrovizije-doslo-do-iznenadjenja-moze-i-na-izborima-da-dodje/>. *Nova.rs* је, и пре тога, дала свој обол фантастичним насловом: „Констракта о томе да ли њена победа значи потенцијалну смену власти“ (аутор Ирена Дедакин, 7. март 2022, <https://nova.rs/zabava/showbiz/konstrakta-o-tome-da-li-njena-pobeda-znaci-potencijalnu-smenu-vlasti/>).

ПОНОВНИ ТРИЈУМФ ВУЧИЋА: ХОЋЕ ЛИ ГА ЗАПАД РУШИТИ?

Вучићеву кандидатуру на председничким изборима од 3. априла 2022. године подржале су исте странке као и 2017, плус СРС. Одмах на почетку кампање, 24. фебруара, почео је рат у Украјини, који је бацио у засенак друге теме. Медијски аналитичари су утврдили да су због тога „еколошка питања готово нестала из јавности“,³⁴¹ а „евроинтеграције као тема предизборне кампање биле су на нивоу статистичке грешке“.³⁴² Људи су се уплашили нуклеарне ескалације, а несташница хране и енергената постала је реална опасност чак и за становништво неких од најбогатијих држава у ЕУ. То је олакшало кампању Александра Вучића, који је с места председника републике и првог човека власти могао слати умирујуће поруке да „у Србији неће бити рата, Србија ће сачувати мир, Србија

341 Ивица Петровић, „Изборна кампања у Србији у сенци рата у Украјини“, *Deutsche Welle* на српском, 17. март 2022, <https://www.dw.com/sr/izborna-kampanja-u-srbiji-u-senci-rata-u-ukrajini/a-61159223>.

342 Представљање мониторинга о извештавању у предизборној кампањи Бироа за друштвена истраживања (БИРОДИ), за период од 15. фебруара до 14. марта (обухватио ТВ с националном фреквенцијом и Н1, као и шест дневних новена); Бета, „БИРОДИ: Учесници предизборне кампање евроинтеграцијама посветили мање од један одсто времена“, *Данас*, 22. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/birodi-ucesnici-predizborne-kampanje-evrointegracijama-posvetili-manje-od-jedan-odsto-vremena/>.

ће сачувати стабилност“, „биће довољно хране, довољно бензина, довољно свега што нам је потребно у будућности, јер одговорна и озбиљна српска држава за то се постарала“.³⁴³

Провладини медији ширили су оцену да се Србија налази под изузетно снажним притиском САД и ЕУ како би се придружила антирусској коалицији, а и сам Вучић се често жалио на међународне притиске на Србију.³⁴⁴ Бирачима је сугерисано да опозициони кандидати имају мало или немају никакво државничко искуство, те да је питање је како би се снашли у овако тешким приликама. Србији је потребан шеф државе, који може да обезбеди континуитет сигурности и да сачува мир и стабилност – била је основна порука Вучићеве кампање.³⁴⁵

Здравко Понош себе је представљао као припадника политичког центра. „За себе мислим да сам центриста, по питању социјалне правде на левој сам страни од центра, а по питању националне безбедности моја позиција

343 Александра Поповић, „Људи купују залихе, Вучић поручује: Не наседајте, имамо довољно хране и горива“, *Данас*, 4. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/ljudi-kupuju-zalihe-vucic-porucuje-ne-nasedajte-imamo-dovoljno-hrane-i-goriva/>. Другом приликом Вучић је изјавао да Србија не само да има довољно хране за себе, већ да ће је има „и за извоз у суседне земље“ (Бета, „Вучић: Србија има довољно хране, а биће извоза у суседне земље“, *Н1*, 16. март 2022, <https://rs.n1info.com/biznis/vucic-srbija-ima-dovoljno-hrane-a-bice-izvoza-u-susedne-zemlje/>).

344 Рецимо, П. О., „Вучић упозорио: Планирају да Русију избаце из Уједињених нација“, *Политика*, 2. март 2022, <https://www.politika.rs/scc/clanak/500949/Vucic-upozorio-Planiraju-da-Rusiju-izbace-iz-Ujedinjenih-nacija>.

345 Александра Поповић, „Слогани, поруке бирачима и потези у кампањама: Понош изазива противника, Вучић `потписује` урађено“, *Данас*, 13. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/slogani-poruke-biracima-i-potezi-u-kampanjama-ponos-izaziva-protivnika-vucic-potpisuje-uradjeno/>.

је десно од центра³⁴⁶. Залагао се за спој „грађанског и националног“,³⁴⁷ био је против истополног брака³⁴⁸ и уласка Србије у НАТО,³⁴⁹ а за Косово је тврдио да је оно „проблем који мора да се решава тако да свако решење буде у корист грађана који тамо живе“.³⁵⁰ Уколико буде изабран за председника, потписаће закон којим би се вратиле одузете пензије,³⁵¹ а питање „геноцида“ у Сребреници за њега је решено скупштинском Декларацијом из 2010.³⁵²

346 Лидија Валтнер, „Здравко Понош за Данас: Доста смо одратовали за неколико генерација, овај народ би да живи“, *Данас*, 15. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/zdravko-ponos-dosta-smo-odratovali-za-nekoliko-generacija-ovaj-narod-bi-da-zivi/>.

347 ФоНет, „Здравко Понош: И грађанско и национално“, *Глас Шумадије*, 18. фебруар 2022, <https://www.glassumadije.rs/zdravko-ponos-i-gradjansko-i-nacionalno/>

348 ФоНет, „Понош: Истополну заједницу не треба називати браком, не подржавам улазак Србије у НАТО“, *Данас*, 20 фебруар 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/ponos-istopolnu-zajednicu-ne-treba-nazivati-brakom-ne-podrzavam-ulazak-srbije-u-nato/>.

349 ФоНет, „Понош: Србији није место у НАТО али треба да сарађује са њима“, *Данас*, 3. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/ponos-trudicu-se-da-ne-bude-podela-u-drustvu/>.

350 Nova.rs, „Понош: Практично сам договорио да ми Драгојевић и С. Ковачевић буду саветници“, *N1*, 20. фебруар 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/ponos-prakticno-sam-dogovorio-da-mi-dragojevic-i-s-kovacevic-budu-savetnici/>.

351 Бета, „Понош: Био бих срећан да као председник потпишем закон о враћању одузетих пензија“, *Данас*, 9. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/ponos-bio-bih-srecan-da-kaopredsednik-potpisem-zakon-o-vracanju-oduzetih-penzija/>.

352 NovaS, „Понош: Помаже ми супруга, а не Шредер у кампањи“, ТВ NovaS, 17. фебруар 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=ТВТУ8qfdQKk>, 13:57-14:16. Због ове изјаве провладине новине одмах су нападе Поноша да се тиме отворено „сложио да је у Сребреници био геноцид“ (Новости online, „Понош се сложио да је у Сребреници био геноцид“, *Вечерње новости*, 18. фебруар 2022, <https://www.novosti.rs/c/vesti/izbori-2022/1087432/ponos-slozio-srebrenici-bio-genocid>). Изворни текст Декларације (20/2010-3) може се наћи

Биљана Стојковић се залагала за „уставни патриотизам“, као „наднационални концепт“,³⁵³ као и за „катарзу због ратних деведесетих“.³⁵⁴ Украјинску кризу видела је првенствено као „агресију једне државе (Русије) на сувереност, територијални интегритет друге државе“.³⁵⁵ Говорила је да ће као председница „поштовати секуларност државе“ и неће ићи код патријарха, државност Србије на Косову по њој је изгубљена Бриселским споразумом, питање независности Косова било би изнето на референдум, као и питање прикључења НАТО, истополне заједнице морају се признати,

на сајту *Службеној гласници* (<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/deklaracija/2010/20/1/reg>), па је лако утврдити да се у њој нигде не употребљава реч „геноцид“. Каже се: „Скупштина најоштрије осуђује злочин извршен над бошњачким становништвом у Сребреници јула 1995. године, на начин утврђен пресудом Међународног суда правде“. Израз „на начин утврђен“ не односи се на квалификацију злочина, већ на начин на који је злочин извршен. Како кажу правници: „начин је у кривичном праву радња извршења, а не правна квалификација“ (Бранко Павловић). Ратни заробљеници стрељани су, без суда, тада и на том месту, и тај део пресуде МСП-а се прихвата. Али, нема говора да се Декларацијом аутоматски пристаје и на правну квалификацију злочина. За Декларацију је 2010. гласао и СПС, који свакако не би пристао да намакне омчу „геноцидеша“ око свог врата. Уосталом, да је Декларација фактичко признање, не би се морало да се, шест година доцније, поднесе „Предлог резолуције о геноциду у Сребреници“.

353 N1 Београд, „Дебата учесника председничких избора на ТВ N1“, N1, 31. март 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/debata-ucesnika-predsednickih-izbora-na-tv-n1/>

354 Бета, „Стојковић: Суочавање са истином ратних деведесетих“, N1, 31. март 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/stojkovic-suocavanje-sa-istinom-ratnih-devedesetih-vazan-deo-drustvene-katarze/>.

355 Невена Богдановић, „Кандидати за председника Србије о Украјини: Од негирања до чињеница“, *Радио Слободна Европа*, (без датума), <https://www.slobodnaevropa.org/a/izbori-srbija-izjave-ukrajina/31757846.html>.

„укључујући и право на брак и децу“,³⁵⁶ а марихуану ваља легализовати.³⁵⁷

„Националистички“ кандидати залагали су се за тешње везе с Русијом, а против санкција (Милица Ђурђевић),³⁵⁸ за обнову монархије, а против квалификације Сребренице као геноцида (Милош Јовановић),³⁵⁹ за економски патриотизам и помоћ сељацима и пољопривреди (Бошко Обрадовић),³⁶⁰ за „конзервативни поглед на свет и демохришћанску традицију“, а против ЕУ, за монархију а против „Вучића као новог Тита“, као и за подизања споменика Дражи Михаиловићу у Вашингтону (Бошко Обрадовић).³⁶¹

Медији су били стандардно политички подељени, па су, рецимо, „изузетно позитивно“ о Вучићу писали *Политика* (93% релевантних чланака), *Вечерње новости* (91%) и *Информер* (85%), а о Здравку Поношу дневни лист

356 Бета, „Биљана Стојковић: Председник не може да призна независност Косова, ни одлучи о уласку у НАТО“, *Данас*, 18. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/biljana-stojkovic-nebih-potpisala-nezavisnost-kosova-nisam-da-srbija-udje-u-nato/>.

357 Бета, „Стојковић: Суочавање са истином ратних деведесетих“, *N1*, 31. март 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/stojkovic-suocavanje-sa-istinom-ratnih-devedesetih-vazan-deo-drustvene-katarze/>.

358 Бета, „Милица Ђурђевић: Србија да не уводи санкције Русији“. *Данас*, 22. фебруар 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/milica-djurdjevic-srbija-da-ne-uvodi-sankcije-rusiji/>

359 N1 Београд, „Дебата учесника председничких избора на ТВ N1“, *N1*, 31. март 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/debata-ucesnika-predsednickih-izbora-na-tv-n1/>.

360 ФоНет, „Двери: Јако село за јаку државу“, *Радио Телевизија Војводине*, ина 11. март 2022, https://www.rtv.rs/sr_ci/izbori-2022/parlamentarni-izbori/dveri-jako-selo-za-jaku-drzavu_1322175.html.

361 N1 Београд, „Дебата учесника председничких избора на ТВ N1“, *N1*, 31. март 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/predsednicki-izbori/debata-ucesnika-predsednickih-izbora-na-tv-n1/>.

Нова (61%).³⁶² Вучић ни на овим председничким изборима није желео да учествује у дебатним ТВ емисијама с другим председничким кандидатима. Пробриселска Међународна мисија за посматрање избора оценила је да „иако су медији извештавали о свим изборним учесницима, већина јавних сервиса и приватних телевизија са националном фреквенцијом фаворизовали су актуелног председника и владајућу коалицију, што је ограничило могућности бирача да донесу потпуно информисане одлуке“ (ММПИ, 2022: 1).

Ипак, Мониторинг медија посматрачке мисије Канцеларије ОЕБС-а за демократске институције и људска права истакао је „да су РТВ Србије и РТВ Војводине покривале предизборне активности свих изборних учесника у складу са законом и омогућили равноправни приступ посебним изборним програмима“ (ММПИ, 2022: 13). Такође, избори 2022. били су први у Србији на којима је било забрањено, 10 дана пред гласање, извештавање о свечаном отварању путева и здања на којима учествују државни функционери који су, уједно, и изборни такмаци (тзв. функционерска кампања).

Укупна државна дотација за председничке изборе 2022. износила је 895.510.000 динара или 7,8 милиона евра (ММПИ, 2022: 11). Четрдесет одсто средстава одеђених за изборне кампање равномерно је расподељено међу предлагаче председничких кандидата пре избора, уз пријаву и изборно јамство. Преосталих 60 посто средстава добила је кампања победничког кан-

362 Бета, „БИРОДИ: Учесници предизборне кампање евроинтеграцијама посветили мање од један одсто времена”. Данас, 22. март 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/birodi-ucesnici-predizborne-kampanje-evrointegracijama-posvetili-manje-od-jedan-odsto-vremena/>

дидата на председничким изборима. СНС је, према сопственом финансијском извештају, са страначког рачуна у марту 2022. за председничку кампању уплатио 907.000 евра, али је Вучићева кампања, као победничка, после избора могла да рачуна на исплату од 4,7 милиона евра (ММПИ, 2022: 12).

Исход председничких избора трезвене посматраче и истраживаче није ни мало изненадио (*табела 24*). Вучић је уверљиво победио, добивши чак двеста хиљада гласова више него 2017. године (2.224.914 наспрам 2.012.788, или 58,59% : 55,08%). По саопштавању прелиминарних резултата Вучић се похвалио да је „једини који је два пута победио у првом кругу“³⁶³ али то је успео и Милошевић, 1990. и 1992.

Табела 24

Председнички избори 2022.

кандидат	сйранка	гласови	%
Александар Вучић	Заједно можемо све (СНС, СДПС, ПС, ПУПС, ПСС—БК, СНП, СПО, НСС, УСС, БС)	2.224.914	58,59
Здравко Понош	Уједињени за победу Србије	698.538	18,39
Милош Јовановић	Национално демократска алтернатива	226.137	5,95
Бошко Обрадовић	Двери—ПОКС	165.181	4,35
Милица Ђурђевић	Заветници	160.553	4,23

363 Снимак: „Београд, Александар Вучић председник СНС, једини сам који је два пута победио у првом кругу“, https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=HPPOQoVUm_o; навод: „Вучић: Добио сам подршку скоро 2,3 милиона грађана“, *Политика*, 3. април 2022, <https://www.politika.rs/scc/clanak/503862/Vucic-Dobio-sam-podrsku-skoro-2-3-miliona-gradana>.

Биљана Стојковић	Морамо	122.378	3,22
Бранка Стаменковић	Суверенисти	77.031	2,03
Миша Ваџић	Српска десница	32.947	0,87

Уписаних бирача 6.502.307, гласало 3.797.612 или 58,62%, неважећих листића 89.933 (2,37%); извор РИК.³⁶⁴

Ипак, из упоредно историјске перспективе, Вучићев резултат је заправо одличан, четврти од тринаест (*табела 25*), поготово ако се има у виду да су Милошевићеве рекорди из 1990. и 1992. остварени на већем бирачком телу (1990: 7.033.610; 1992: 6.949.150; наспрам 2022: 6.502.307) и с далеко мањом могућности контроле досипања гласова.

Табела 25

Гласови у првом кругу председничких избора

	број	име	година
1	3.285.799	Слободан Милошевић	1990.
2	2.515.047	Слободан Милошевић	1992.
3	2.470.304	Војислав Коштуница	2000. ³⁶⁵
4	2.224.914	Александар Вучић	2022.
5	2.012.788	Александар Вучић	2017.
6	1.699.098	Војислав Коштуница	2002.
7	1.665.822	Милан Милутиновић	1997.
8	1.646.172	Томислав Николић	2008.
9	1.474.924	Зоран Лилић	1997.
10	1.166.896	Томислав Николић	2003.
11	1.123.420	Војислав Коштуница	2002.
12	989.454	Борис Тадић	2012.
13	954.339	Томислав Николић	2004.

Опозициона јавност тешко је примила пораз. „Режим је јуче практично поново прегазио опозицију“, пожалио се

364 „70. седница Републичке изборне комисије“, *Републичка изборна комисија*, 9. мај 2022, <http://skr.rs/z4f7>

365 Број гласова се односи само на територију Србије.

стални коментатор *Peščanika*.³⁶⁶ Фрустрација је, исказивана углавном на два начина: обрушавањем на РИК и на бираче.

Пошто је, после затварања биралишта, јављено да „РИК неће саопштити прелиминарне резултате“, него сутрадан у 20.00 часова,³⁶⁷ то је доживљено као показатељ некаквих скривених изборних махинација. „Ово се није догодило никада од 2000. године до данас“, јавио је репортер *NI*, а Бета је пренела оцену адвоката Ивана Нинића да је РИК тиме „починио највећи злочин против демократије у последњих 30 година – не постоје речи којима ова срамота може да се опише“.³⁶⁸ Уредница *Нове економије*, Биљана Степановић изјавила је „да не памти да се РИК у изборној ноћи спакује и оде кући – ово је скандал пар екселанс“,³⁶⁹ а потпредседница ДС Татјана Манојловић рекла је да је то „још један доказ да је РИК у потпуности под контролом режима и да не сме да објави резултате док их Вучић не саопшти“.³⁷⁰ Чак су позвани и грађани да се окупе испред РИК-а да протестују, пошто је јасно да су „избори покрадени“.³⁷¹

Међутим, реч је била о томе да су у склопу поменутих преговора власти и опозиције у фебруару 2022. донети

366 Дејан Илић, „Изборна дембелија“, *Peščanik*, 4. април 2022, <https://pescanik.net/izborna-dembelija/>

367 Бета, „РИК неће саопштити прелиминарне резултате након затварања биралишта“, *NI*, Београд, 3. април 2022, <https://rs.n1info.com/izbori-2022/rik-nece-saopstiti-izlaznost-nakon-zatvaranja-biralista-kazu-tek-u-ponedeljak/>

368 *Истио*.

369 „Је л’ се РИК пробудио? Не мора – ту је Вучић“, *Директно*, 4. април 2022, <https://direktno.rs/izbori-2022/406391/rik-izbori-vucic.html>

370 Бета, „Манојловић (ДС): РИК не сме да објави резултате док их Вучић не саопшти“, *Данас*, 3. априла 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/manojlovic-ds-rik-ne-sme-da-objavi-rezultate-dok-ih-vucic-ne-saopsti/>.

371 С. Ђ, „Ђута и Скупштина Слободне Србије: Вечерас протест испред РИК-а“, *Време*, 4. април 2022, <https://www.vreme.com/vesti/opozicija-u-beogradu-veceras-protest-ispred-rik-a/>

нови изборни прописи³⁷² којима је одређено да се током изборне ноћи подаци о резултатима гласања аутоматски објављују на веб страници РИК-а, онако како се обраде, док РИК прелиминарне резултате проглашава 24 часа након затварања бирачких места.³⁷³ РИК је једноставно само поступио онако како му је налагао нови закон који је заправо донет с идејом „повећане транспарентности процеса“ (ММПИ, 2022: 2).

Друга ирационална реакција опозиционе јавности била је лавина напада на бираче. Бојан Пајтић рекао је да „инфантилном делу популације демократија представља само терет“,³⁷⁴ а Срђан Драгојевић да је у Србији „на демократским изборима јуче победила жеља већине да неће демократију“.³⁷⁵ Други коментатор *Peščanika* опсетио се Андрићеве мисли „о затриваности духа балканских народа који као да умеју само или да трпе или да чине насиље“,³⁷⁶ а редовни гост *NI*, Срђан Лукић, оценио је да је „Србија болесно друштво и ту на жалост нема помоћи“.³⁷⁷ Весна Пешић је објаснила да „Србија има само једну идеологију већ 30 го-

372 Закон о избору народних посланика, *Службени гласник РС*, бр. 14/2022, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html.

373 *Истио*, чл. 122-123.

374 Твитер налог Бојана Пајтића, 4. април 2022, https://twitter.com/PajticBojan/status/1510765207756414977?s=20&t=E8V7tKG_pjZ9FOiOrxeitw.

375 Гордана Петковић, „Утисак недеље: На изборима победила жеља већине да неће демократију“, *Nova.rs* 5. април 2022, <https://nova.rs/izbori-2022/utisak-nedelje-na-izborima-pobedila-zelja-vecineda-nece-demokratiju/>.

376 Александар Павловић, „Како је гласао Јадар: право стање ствари“, *Peščanik*, 6. април 2022, <https://pescanik.net/kako-je-glasao-jadar-pravo-stanje-stvari/>.

377 Твитер налог Срђана Лукића, 4. април 2022, <https://twitter.com/srdjl/status/1510888748145274887>.

дина – отровни национализам“,³⁷⁸ а Анђела Рувидић, као 10. на листи НДМБГ за београдске изборе и 44. за парламентарне, лајковала је прижељкивање да становници Горњих и Доњих Недељица – одакле су кренули еко протести широм Србије због рудника литијума – а будући да су гласали „погрешно“, помру од рака.³⁷⁹

Један твитер коментатор написао је, поводом исхода избора, да је „просечан IQ у Србији 89 – то је физиолошка тупост“, те да код нас „просечан гласач зазире и има аверзију од знања“.³⁸⁰ Тиме је на изборе 2022. само применио теорију коју је пар дана уочи избора, на једној трибини, формулисао социолог Јово Бакић: „Ми имамо озбиљне проблеме. Ти озбиљни проблеми су овде (показује на мозак). Тестирање интелигенције у Европи говори да је Србија само испред Црне Горе и Албаније.“³⁸¹ То је квоцијент 89,³⁸² што значи испод онога што је просек за човека. Већ улазимо у домен дебилитета! Као социолог сам увек склон да тестирање интелигенције узимам с резервом. Али, ако повежете квоцијент интелигенције с дешавањима у привреди и у друштву онда видите да то заправо можда и није бесмислено. Ми морамо да видимо у глави нашој шта

378 Твитер налог Весне Пешић, 4. април 2022, https://twitter.com/vestoma_Tomy/status/1510778676148940802?cxt=HHwWhMC94fLMrvcpAAAA.

379 Фотографија њеног „лајка“ објављена је овде: <https://twitter.com/srecniprinc/status/1510969135127216136>.

380 Твитер налог Nicolas L, 4. април 2022, <https://twitter.com/NicolasL/status/1510741311447523335>.

381 Бакић овде мисли на следећу вест: „Контроверзно истраживање – Срби и Албанци међу најглупљим народима Европе“, Б92, 16. јануар 2022, https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2022&mm=01&dd=16&nav_id=2089561.

382 Овај податак се може наћи на сајту: *Average IQ by country*, <https://brainstats.com/en/average-iq/serbia?fbclid=IwAR1FpLVx2WwmzLLmVIqG8AOABsfLe0FeRPvgozMdG07PGBb5dh4NvQ1QSCA>.

је“.³⁸³

Оно што је неспорно, међутим, јесте да су општи избори 2022, уз све недостатке, ипак били у већој мери демократски од скупштинских избора 2020, као и да је Вучић њима обезбедио знатно већи легитимитет. Средином 2022. имамо систем доминантне, хегемоне странке и снажног, харизматског лидера, уз подељену, „проевропску“ и „националистичку“ опозицију, која је међусобно удаљенија него што је свака од њих на дистанци спрам СНС.

Из ове књиге видели смо да су наши председнички избори снажно утицали на политички живот, као и на распоред политичке моћи. Милошевић се, кроз председничке изборе (1990. и 1992) потврђивао као први човек Србије, али је и његов политички пад дошао као учинак изгубљених председничких избора (2000). Такође, крај доминације Бориса Тадића и Демократске странке означен је изгубљеним председничким изборима 2012. године. Коначно, супремација данашње хегемоне политичке личности, Александра Вучића, утврђена је његовом убедљивом победом на председничким изборима 2017. и 2022. године.

Међутим, невоља је у томе што у данашњој Србији постоје два чиниоца од којих зависи ко ће бити на власти у овој земљи: један је народ, и његова воља се исказује на изборима; а други је политички Запад, са својим готово пресудним економским, медијским и војно-безбедносним утицајем. Као малој земљи на полупериферији светског капиталистичког система (Мандић, 2015), суверенитет Србије је, реално, знатно ограничен. У структуралном погледу, Србија је типична постмодерна колонија (Антонић, 2022; 2019), а политички показатељ так-

383 Грађански преокрет, „Србија је под колонизацијом и економском окупацијом“, 30. март 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=TPw7tV6oGpg>, 56:33-58:08.

вог положаја било је, као што је у овој књизи описано, формирање владе 2008. године. Оно није било у складу с изборним резултатом као изразом воље већине бирача, али је таква влада уживала поверење и имала подршку другог кључног чиниоца – политичког Запада.

Србија се, када је реч о *реалној констиуционално-сти*, на неки начин вратила у 19. век. У то време влада није зависила само од избора и скупштине, већ и од воље монарха, који је могао да обори владу кад год би изгубила његово поверење (в. Антонић, 2015б). Оно што је тада био монарх, данас је у Србији политички Запад (САД и ЕУ). Вучић је победом на изборима 2022. обезбедио легитимитет барем што се тиче бирача. Али, уколико би се други кључни политички чинилац окренуо против њега, он тешко да би могао, у данашњим приликама, дочекати крај мандата 2027. године.

У овом тренутку светске историје, када између САД/ЕУ и Русије бесни посреднички рат (*proxy war*), Александар Вучић је у озбиљном процепу. Два кључна политичка чиниоца у Србији налазе се на две супротне стране фронта. Народ је на страни Русије, а други фактор *реалне констиуционалности* води рат с Русијом. У ком год смеру да крене, Вучић ризикује да један од та два чиниоца окрене против себе.

Ушли смо у раздобље големе неизвесности, када не можемо да кажемо ни какав ће, у наредним годинама, бити садржај наше унутрашње и спољне политике, нити да претпоставимо када ће бити следећи председнички избори и који такмаци и политичке формације ће на њима учествовати. Чак ни то да ли ће следећих председничких избора уопште и бити...

Свакако, у српској политици, као и до сад, тешко да ће икада бити монотono.

НАВЕДЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Анализа (2012): Савез самосталних синдиката Србије, *Анализа основних макроекономских показатеља у Републици Србији (2007-2012)*, Београд: Савез самосталних синдиката Србије, https://www.sindikatsr.org.rs/ekonomija_files/analiza/privredna_kretanja_08-12.pdf
- Антонић, Слободан (2022): „Кинеско искуство компрадора данас“, *Кинески социјализам и модеран светски поредак: сто година комунистичке партије Кине*, уредници Владимир Н. Цветковић, Жарко Обрадовић, Владимир Ајзенхамер, стр. 49-70. Београд: Факултет безбедности. <https://sn.rs/tdjur>
- (2020): „Председнички избори у Србији 1990-2020“, у: *Како, кога и зашто смо бирали: избори у Србији 1990-2020. године*, приредили Милан Јовановић и Душан Вучићевић, Београд: Институт за политичке студије и Службени гласник, стр. 471-582.
- (2019): „Остати свој у колонији: очување српског идентитета на периферији атлантистичког царства“, у: *Српски идентитетски кријеријуми у процесу глобализације*, зборник радова с научног скупа одржаног 23. 6. 2018. у Вуковој задужбини у Београду, [уредници Милимир Мучибабић, Милош Кнежевић], Београд: СКПД „Просвјета“, 2019, стр. 55-76.
- (2016): „Избори под сумњом: како је дошло до избора 2016. и шта се тада збило“, у: *Избори у Србији 2016. године: „историјска“ или „Пирова“ победа* [приређивачи Милан Јовановић, Душан Вучићевић], стр. 9-45. Београд: Институт за политичке студије.
- (2015а): *Још није јошово: Слободан Милошевић*. Београд: Вукотић медиа.
- (2015б): „Демократија“, у: *Срби 1903-1914: историја идеја*, приредио Милош Ковић, стр. 27-142. Београд: Слио.

- (2012): *Ђаво, историја и феминизам: социолошке иустіоловине*. Крагујевац: Центар слободарских делатности, <https://sn.rs/16ljk>.
- (2011a): *Вишијевска Срдија*. Београд: Чигоја штампа; <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2782/bdef:Content/get>
- (2011b): *Транзициони скакавци: идејна сучељавања 2008-2011*, Нови Сад: Orpheus
- (2009): *Елија, грађанство, слаба држава: Срдија после 2000*. Београд: Службени гласник.
- (2008): *Вајмарска Срдија*. Београд: Чигоја штампа.
- Антонић, Слободан и др. (1993): *Срдија између популизма и демократије; политички процеси у Срдији 1990-1993*. Београд: Институт за политичке студије.
- Атлагић, Синиша (2012): „Теме у персонализованој изборној кампањи: Случај Србије“, *Политички живот: часопис за анализу политике*, главни уредник Славиша Орловић, бр. 5 (јун), стр. 37-44, Београд: Центар за демократију Факултета политичких наука и Службени гласник. <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Politicki-zivot-broj-5.pdf>
- Ашић, Тијана (1998): „Како се производи идеологија“, *Рејублика*, год. 10, бр. 189 (1-15.5), стр. 9-24.
- Баћевић, Љиљана (1994): „Медији и избори“, *Гледишта*, год. XXXV, бр. 1-6, стр. 95-110.
- (1992): „Прогностичка вредност предизборних истраживања“, *Гледишта*, год. XXXIII, бр. 1-6, стр. 140-143. Београд.
- (1991): „Између медијског рата и рата за медиј“, у: *Од изборних ријучала до слободних избора*, ур. С. Михаиловић и В. Гоати, стр. 149-187. Београд: Институт друштвених наука.
- Бешић, Милош (2017): „Популизам у наративима председничких кандидата на председничким изборима у Србији 2017. године“, *Популизам*, уредник Зоран Лутовац. Београд: Институт друштвених наука и Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, стр. 161-178; <https://www.idn.org.rs/kalendar/Populizam.pdf>
- БКМВ (2000): *Бела књига Милошевићеве владавине*. Београд: Г17+.
- Броћић, Дарко (1992): „Осврт на истраживања југословенског

- јавног мњења пред децембарске изборе 1992. године”, *Гледишћа*, год. XXXIII, бр 1-6, стр. 217-230. Београд.
- Весић, Душан (1997): *Историја Српске радикалне странке*. Београд: Земунске новине.
- Владисављевић, Небојша (2019): *Ујон и њаг демократије после Пејој октобра*. Београд: Архипелаг.
- Вујовић-Брдаревић, Јасмина (1991): „Плурализам у предизборном раздобљу”, у: *Од слободних ритуала до слободних избора*, уред. С. Михаиловић и В. Гоати, стр. 203-229. Београд: Институт друштвених наука.
- Вукадиновић, Ђорђе (2012): „Шта је победило и шта нас чека“, *Нова српска политичка мисао*, електронско издање, 25. мај 2012, <http://www.nspm.rs/kolumne-djordja-vukadinovica/sta-je-pobedilo-i-sta-nas-ceka.html>.
- (2004): „Децембар 2003: алтернативно пролеће српске демократије”, *Нова српска политичка мисао*, год. 9, бр. 1-4, стр. 153-168.
- Вуковић Ђорђе и Мојсиловић Милош (2008): „Изборна опредељења бирача у контексту партијске идентификације и социодемографског профила“, у: *Председнички избори 2008: околности и резултат*, зборник радова, Београд: Службени гласник и Центар за слободне изборе и демократију, стр. 73-92, <http://www.cesid.rs/pdfovi/Око%20избора%2016%20II-PRESEDNICKI%20IZBORI-Okolnosti%20i%20rezultat.pdf>
- Вукомановић, Дијана (1992): „Међународно окружење и децембарски избори”, *Гледишћа*, год. XXXIII, бр. 1-6, стр. 120-128. Београд.
- Вукотић, Манојло (1992): *Милан Панић: Со!*. Београд: Плато.
- Вучићевић, Душан (2010). Демократизација кроз изборе – изборни ауторитаризам у Србији. *Политичка ревија*. Вол. 26, Но. 4: 1–28. https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2018/03/pr26_4_2010.pdf
- Гавриловић, Зоран, Марина Мијатовић и Дражен Павлица (2017): *Медији, избори и јавност 2017*, Београд: Биро за друштвена истраживања (БИРОДИ), http://www.birodi.rs/wp-content/uploads/2018/02/BIRODI_IZBORI_2017_DIGITAL.pdf

- Гоати, Владимир (2013): *Избори у Србији и Црној Гори од 1990. до 2013. и у СРЈ од 1992. до 2003.* Београд: Центар за слободне изборе и демократију и Национални демократски институт за међународне односе, http://www.cesid.rs/images/1372054311_Vladimir%20Goati_knjiga.pdf.
- (1999): *Избори у СРЈ од 1990. до 1998: воља грађана или изборна манипулација.* Београд: Центар за слободне изборе и демократију.
- Голубовић, Загорка (1992): „Политичко опредељење у изборима 1990”, *Гледишта*, год. XXXIII, бр. 1-6, стр. 70-72. Београд.
- Димитријевић, Бојан (1996): *Хиперинфлација.* Београд: Светлосткомерц.
- Деспотовић, Љубиша (2017): *Глобализација и геополитика идентитета.* Сремски Карловци: Каирос.
- ДОР (2000): *Медији у Србији: досије о рејресији.* Бројеви: 1 (јануар-фебруар), 2 (март-април), 3 (мај), 4 (јуни-јули), 5 (август-септембар). Београд: Независно удружење новинара Србије.
- Драшковић, Вук (2001): *Подсећања.* Београд: Српска реч.
- Ђинђић, Зоран (2003): *Србија у Европи: ауторски текстови и интервјуи.* Београд: Танјуг.
- (2000): „Како смо срушили Слободана Милошевића”, *Blic News*, (1): 1. новембар 2000, стр. 33-36, (2): 8. новембар 2000, стр. 33-36, (3): 15. новембар 2000, стр. 33-36, (4): 22. новембар 2000, стр. 33-36.
- Ђукић, Славољуб (2001): *Ловљење ветра: политичка историја Добрице Ћосића.* Београд: Самиздат Фри Б92.
- Ђурковић, Миша (2014): „Европске интеграције Србије између нормативизма и геополитике“, *Култура пописа*, год. XI (2014), посебно издање: „Изазови процеса приступања републике Србије Европској унији“, стр. 89-108, <https://kpolisa.com/KPP2014/KPP2014IzazoviProcesaPrstupanja.pdf>
- Елез, Миленко (2017): „Општи оквир изборне кампање – контекст, актери и теме“, *Политички животи: часопис за анализу политике*, главни уредник Славиша Орловић, бр. 13 (јун), стр. 21-30. Београд: Центар за демократију Факулте-

- та политичких наука, <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2017/03/Politicki-zivot-13-za-sajt.pdf>
- Жегарац, Јелена и Иво Чоловић (2012): „Изборно опредељење бирача у контексту социодемографског профила“, ОИ, 2012, стр. 79-91.
- Јањић, Стефан и Дубравка Валић (2017): „Председнички изборни циклус у медијском тумачењу“, *Српска јолијичка мисао*, година XXIV, свеска 58, број 4, стр. 67-84, <https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2018/01/spm-58-4-2017-4.pdf>.
- ЈМВ (1990): *Јавно мњење Војводине: барометар медија 1990*. Нови Сад: Центар за истраживање програма и аудиторинума РТВ Нови Сад.
- Јовановић, Драгољуб (1991): *Слобода од сјраха: изабране јолијичке расјраве*. Београд: Филип Вишњић и Научна књига.
- Јовановић, Милан (2012): „Председнички избори у Србији одржани 6. и 20. маја 2012. године“, ОИ, 2012: 11-26.
- (2009): *Полијичке инсјијуције у јолијичком сисјему Срдије*, Београд: Институт за политичке студије.
- (2008а): „Председнички избори 20. јануара и 3. фебруара 2008“, ОИ, 2008: 11-20.
- (2008б): „Председнички избори у Србији од 1990. до 2008. године“, ОИ, 2008: 73-142.
- (1997): *Изборни сисјеми: избори у Срдији 1990-1996*. Београд: Институт за политичке студије.
- Јовановић, Милан и Душан Вучићевић (2020): „Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије 1990-2020“, у: *Како, која и зашјо смо дирали: избори у Срдији 1990-2020. јодине*, приредили Милан Јовановић и Душан Вучићевић, Београд: Институт за политичке студије и Службени гласник, стр. 583-646.
- Јовановић, Наташа (2014) „На ивици изборне демократије: Србија после избора 2014. године“, *Социолошки јрејлег*, год. 48, бр. 4, стр. 507-530, <https://drive.google.com/open?id=0B5PfUtWAVbsKRIV2eTkxeWxtNms>.
- Јовић, Борисав (1996): *Последњи дани СФРЈ*. Крагујевац: Призма.

- Калик, Марио (2008): „Либерални фашизам и расизам у Србији“, електронско издање НСПМ, http://www.starisajt.nspm.rs/koment_2007/2008_kalik12.htm
- Клачар, Бојан (2018): „Финансирање председничке кампање 2017: једанаест кандидата и само једна кампања“, *Српска њолиџичка мисао*, година XXV, свеска 62, број 4, стр. 193-210; <https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2019/01/SPM-62-9.pdf>
- (2012) „Избори 2012 – персонализација изборних кампања“, ОИ, 2012: 63-78.
- КО (2010): *Коначни обрачун*: документарни филм о Петом октобру или како је срушен Милошевић, продукција: *Време*, <https://www.youtube.com/watch?v=6fTMatYw4SY>.
- Ковачевић, Деспот (2013): „Анализа утицаја `белих листића` на резултате избора 2012. године у Србији“, у *Избори у Србији 2012. године: (не)очекивана њромена* [зборник, ур. Милан Јовановић, Душан Вучићевић], стр. 155-170, Београд: Институт за политичке студије, <https://stojanovicboban.files.wordpress.com/2019/03/zbornik-izbori-2012.pdf>.
- Костић, Александра (2002): „Председнички избори 2004: феноменолошки приказ“, *Нова српска њолиџичка мисао*, vol. IX (2002), no. 1-4, стр. 207-220.
- Мандић, Стефан (2015): „Положај Србије у светском капиталистичком систему“, *Кулџура: часоџис за џеорију и социологију кулџуре и кулџурну њолиџику*, бр. 148, стр. 80-101, <https://sn.rs/r4o6c>.
- Марковић, Вера (1991): „Реаговање грађана на изборе“, у: *Од изборних рџџуала до слободних избора*, ур. С. Михаиловић и В. Гоати, стр. 127-146. Београд: ИДН.
- Миливојевић, Сњежана и други (2008): „Мониторинг медија“, у: *Председнички избори 2008: околности и резулџаџи*, зборник радова, Београд: Службени гласник и Центар за слободне изборе и демократију, стр. 143-162, <http://www.cesid.rs/pdfovi/Oko%20izbora%2016%20II-PREDESDNICKI%20IZBORI-Okolnosti%20i%20rezultat.pdf>
- Миливојевић, Сњежана и Јованка Матић (1993): *Екранизација избора: ТВ њрезенџација изборне камџање '92. у Србији*.

- Београд: Време књиге.
- Милошевић Ђорђевић, Јасна (2007): „Социјална и политичка хомогеност изборних апстинената“, *Бирачи и ајсџиненџи у Србији*, уредник Зоран Лутовац, стр. 205-215. Београд: Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука и Институт друштвених наука.
- Милошевић, Милан (2008): „Пад друге владе Војислава Коштунице“, *Време*, бр. 897, 13. март 2008. <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=600324>.
- (2004): „Збир и разлика“, *Време*, бр. 703, 24. јун 2004, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=383247>.
- (2003): „Избори, господо, сутра“, *Време*, бр. 671, 13. новембар 2003, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=357865>
- (2002): „Председник Србије у зимском периоду“, *Време*, бр. 623, 12. децембар 2002, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=329074>
- Минић Златко и Немања Ненадић (2017): *Функционерска кампања као вид злоујојреде јавних ресурса: ојс љроблема и мојућа решења*. Београд: Транспарентност Србија, https://www.transparentnost.org.rs/images/dokumenti_uz_vesti/funkcionerska-kampanja-policy-paper-final.pdf.
- Миновић, Живорад Жика (2008): *Полиџичка љаланка*, 2. изд. Алеп тријон, Чачак.
- Мировић, Александра (2013), „Ефекти негативне кампање 2012. у постизборној Србији“, у *Избори у Србији 2012. љодине: (не)очекивана љромена* [зборник, ур. Милан Јовановић, Душан Вучићевић], стр. 191-228, Београд: Институт за политичке студије, <https://stojanovicboban.files.wordpress.com/2019/03/zbornik-izbori-2012.pdf>.
- Михаиловић, Срећко (2008): „Председнички избори 2008: околности и резултати“, у: *Председнички избори 2008: околности и резултати*, зборник радова, Београд: Службени гласник и Центар за слободне изборе и демократију, стр. 7-20, <http://www.cesid.rs/pdfovi/Okolo%20izbora%2016%20II-PRESEDNICKI%20IZBORI-Okolnosti%20i%20rezultat.pdf>
- (1992): „Прилог анализи одредница изборног понашања”,

- Гледишта*, год. XXXIII, бр. 1-6, стр. 129-139. Београд.
- ММПИ (2022): Међународна мисија за посматрање избора, *Република Србија – председнички и ванредни парламентарни избори 3. април 2022*, „Саопштење о прелиминарним налазима и закључцима“, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/0/515180.pdf>.
- Монтгомери, Вилијам [William Montgomery] (2010): *Како овај циље утихну: борба с демократском транзицијом (Сећања последњеј америчкој амбасадору у Југославији)* [Struggling with Democratic Transition: After the Cheering Stops]. Београд: Дан граф.
- ННС (1990): *Нове странке Србије: документи и политичких странака основаних у Србији до маја 1990*. Београд: Институт за политичке студије.
- Обрадовић, Марија (1996): „Владајућа странка: идеологија и технологија доминације“, у: Небојша Попов (ур.), *Српска странка рада: програма и каријера у историјском контексту*, стр. 472-500. Београд: Република.
- Obwieszczenie (1989): *Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej o wynikach głosowania i wynikach wyborów do Sejmu PRL przeprowadzonych dnia 4 czerwca 1989 r.* - 1033/30 t.1 k. 1, 3-169; https://www.prezydent.pl/download/gfx/prezydent/pl/defaultopisy/2949/1/1/1033_30_1k13-169.pdf
- ОИ (2018): *Парламентарни избори 24. априла 2016. године и председнички избори 2. априла 2017. године у Републици Србији*, уредник Бојан Клачар, Београд: Центар за слободне изборе и демократију. <http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2018/09/Око-izbora-20.pdf>
- ОИ (2012): *Око избора 18: председнички и парламентарни избори (мај 2012)*, уредник Ђорђе Вуковић. Београд: Центар за слободне изборе и демократију и Национални демократски институт за међународне односе. <http://www.cesid.rs/pdfovi/Око%20izbora%2018.pdf>
- ОИ (2008): *Око избора 16: председнички избори 20. јануара и 3. фебруара 2008. године*, приредио Срећко Михаиловић. Београд: Центар за слободне изборе и демократију. <http://www.cesid.rs/pdfovi/ОКО%20IZBORA%2016.pdf>

- ОИ (2003): *Око избора 12: Извештај са поновљених председничких избора у републици Србији* (16. новембар 2003. године). Београд: Центар за слободне изборе и демократију. <http://www.cesid.rs/pdfovi/ОКО%20IZBORA%2012.pdf>
- ОИ (2002): *Око избора 10: Извештај са поновљених председничких избора у Србији* (8. децембар 2002. године). Београд: Центар за слободне изборе и демократију. <http://www.cesid.rs/pdfovi/ОКО%20IZBORA%2010%20.pdf>
- ОИ (1998): *Око избора 2: Извештај са председничких избора у Србији, децембар 1997*. Београд: Центар за слободне изборе и демократију. <http://www.cesid.rs/pdfovi/ОКО%20IZBORA%202.pdf>
- ОИ (1997): *Око избора: Извештај Центра за слободне изборе и демократију са парламентарних и председничких избора у Србији (септембар-октобар 1997)*. Београд: Центар за слободне изборе и демократију. <http://www.cesid.rs/pdfovi/ОКО%20IZBORA%201.pdf>
- Орловић, Славиша (2012): „Предизборне коалиције у Србији 2012“, *Политички живот: часопис за анализу политичке, главни уредник Славиша Орловић, бр. 5 (јун), стр. 63-74*, Београд: Центар за демократију Факултета политичких наука и Службени гласник. <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Politicki-zivot-broj-5.pdf>
- (2010): „Теорија коалиција и формирање владе“, *ФПН Годишњак*, год. IV, бр. 4, стр. 97-126, децембар 2010, Београд: Факултет политичких наука <http://test.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2011/01/FPN-Godisnjak-2010.pdf>
- Павлица, Дражен, Зоран Гавриловић и Снежана Ђапић (2017): *Медији, јавности и избори 2017*. Београд: Биро за друштвена истраживања (БИРОДИ), <http://www.birodi.rs/wp-content/uploads/2017/08/Mediji-javnost-izbori-2017.pdf>
- Павловић, Бранко (2018): *Искорак у слободу: истраживање слике политичких процеса*. Београд: Филип Вишњић.
- Павловић, Душан (2020): „Тридесет година вишестраначких избора у Србији – пун круг“, у: *Како, која и зашто смо бирани: избори у Србији 1990-2020. године*, приредили Милан Јовановић и Душан Вучићевић, Београд: Институт за по-

- литичке студије и Службени гласник, стр. 1011-1023.
- (2019): „Вучићев компетитивни ауторитаризам“, *Данас*, 22. децембар 2019, <https://www.danas.rs/nedelja/vucicev-kompetitivni-autoritarizam/>.
- (2001): *Акџери и модели: оједи о пољитици у Србији пог Милошевићем*. Београд: Самиздат Б92.
- (1997): „Криза од 17. новембра“, *Нова срјска пољитичка мисао*, год. IV, бр. 1-2, стр. 149-162.
- (1994): „Спољна политика СР Југославије 1992“, *Гледишта*, год. XXXV, бр. 1-6, стр. 141-158.
- Павловић, Душан и Слободан Антонић (2007): *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*. Београд: Службени гласник.
- Павловић, Душан и Иван Станојевић (2010): „Председник Републике, институционални дизајн и политички фелери“, у *Развој демократских установа у Србији: десет година после*, приредио Душан Павловић, стр. 65-72. Београд: Фондација Heinrich Böll, Регионална концеларија за Југоисточну Европу у Београду, https://rs.boell.org/sites/default/files/5_oktobar_kompletan.pdf
- Пејковић, Марко (2013): „Председнички избори у Србији 2012: статитичка анализа економског и етничког гласања“, у *Избори у Србији 2012. године: (не)очекивана промена* [зборник, ур. Милан Јовановић, Душан Вучићевић], стр. 31-48. Београд: Институт за политичке студије, <https://stojanovicboban.files.wordpress.com/2019/03/zbornik-izbori-2012.pdf>.
- Петровић, Милан (1988): „Председништво СР Србије у уставним променама“, *Зборник радова Правној факултету у Нишу*, бр. 28 (1988), стр. 51-55. Ниш: Правни факултет; доступно на: <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z28/07z28.pdf>
- ПИ (2017): *Председнички избори 2017 – Извештај дујорочних поспайрача- иредизборна кампања*, „Црта“, Београд, <https://crta.rs/wp-content/uploads/2018/03/Predsednicki-izbori-2017-Izvestaj-dugorcnih-posmatraca.pdf>
- Плавшић, Првослав и Гордана Маврић (1991): „Однос станов-

- ника Србије према програмима РТБ (праћеност и оцене)”, *Извештаји и анализе за њоседне сврхе*, бр. 1. Београд: Центар за истраживање програма и аудиторину РТБ.
- Прибићевић, Огњен (2010): *Rise and Fall of DOS*. Београд: Стубови културе.
- Радловић, Душан и Небојша Спаић (1991): *У њоурази за демократијом*. Београд: Досије.
- Радун, Бранко (2002): „Избори 2004: како је Србија добила првог `постполитичког` председника“, *Нова српска њолиничка мисао*, vol. IX (2002), no. 1-4, стр. 195-206.
- РЗС (2017): *Избори за њредседника Републике Србије: април 2017*, [приредио] Републички завод за статистику. Београд: Републички завод за статистику, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/izbori-2017/dokumenta/izbori%20za%20predsednika%202017.pdf>
- (2004a): *Избори за народне њосланике Народне скупштинне Републике Србије, одржани 28.12. 2003*. [приредио] Републички завод за статистику Србије; [редакција Јованка Шалиновић . . . и др.]. Београд: Републички завод за статистику Србије, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/2003/3.%20Publikacija%202003%20np%20rzs.pdf>.
- (2004b): *Избори за њредседника Републике Србије: одржани 13. 06. и 27. 06. 2004*. / [приредио] Републички завод за статистику Србије. Београд: Републички завод за статистику Србије, <http://arhiva.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/predsednik/2004/5.%202004%20publikacija%20rzs.compressed.pdf>
- RSS (1997): *Radicalisation of the Serbian Society: Collection of Documents*. Belgrade: Helsinki Committee for Human Rights in Serbia.
- Симовић, Дарко (2008): *Полуњредседнички сисњем*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник.
- Славујевић, Зоран (2012): „Изборна кампања 2012“, *Полинички живоуи: часоуис за анализу њолиничке*, главни уредник Славиша Орловић, бр. 5 (јун), стр. 27-36, Београд: Центар

- за демократију Факултета политичких наука и Службени гласник. <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Politicki-zivot-broj-5.pdf>
- (2007): *Изборне кампање: њихов напор (случај Србије од 1990. до 2007. године)*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука и Институт друштвених наука.
- (2005): „О слоганима политичких странака и кандидата“, *Социолошки преглед*, год. 39, бр. 1, стр. 47-80.
- (1993): „Борба за власт у Србији кроз призму изборних кампања“, у: Владимир Гоати (ур.), *Изборне борбе у Југославији 1990-1992*, стр. 55-166. Београд: Радничка штампа и Институт друштвених наука.
- Спасојевић, Душан (2011): „Динамика политичких расцепа у Србији 2000–2010“, у *Партије и избори у Србији: 20 година*, приредио Славиша Орловић, стр. 105-118. Београд: Факултет политичких наука, Центар за демократију и Friedrich Ebert Stiftung, <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Partije-i-izbori-u-Srbiji-dvadeset-godina.pdf>
- Стефановић, Ненад Љ. (2004): „Гласова ко салате“, *Време*, бр. 702, 17. јун 2004, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=382471>.
- Стефановић, Ненад Н. (1994): *Покривавање његовог крака: његови животи српске опозиције (17. новембар 1989 – 1. фебруар 1994)*. Београд: БИГЗ.
- Стојадиновић, Миша и Живојин Ђурић (2017): *Политички митови неолберализма*, Београд: Институт за политичке студије.
- Стојановић, Бобан (2013): „Коалиције и избори у Србији 2012. године“, у *Избори у Србији 2012. године: (не)очекивана епопеја* [зборник, ур. Милан Јовановић, Душан Вучићевић], стр. 117-138. Београд: Институт за политичке студије, <https://stojanovicboban.files.wordpress.com/2019/03/zbornik-izbori-2012.pdf>.
- Стојиљковић, Зоран (2012): „Ђурђевдански избори 2012. године: коалиционе игре и игрице око власти“, ОИ, 2012: 27-46.
- (2008): „Председнички избори као институционализовани и стилизовани политички конфликт“, у: *Председнички*

- избори 2008: околности и резултати, зборник радова, Београд: Службени гласник и Центар за слободне изборе и демократију, стр. 21-40, <http://www.cesid.rs/pdfovi/Oko%20izbora%2016%20II-PREDSIEDNICKI%20IZBORI-Okolnosti%20i%20rezultat.pdf>
- Tavits, Margit (2008): *Presidents with Prime Ministers – Do Direct Elections Matter?*, Oxford: Oxford University Press.
- Thomas, Robert (1999). *Serbia under Milošević: Politics in the 1990s*. C. Hurst & Co. Publishers.
- Ускоковић, Ђорђије (1992): „Социолошко-политички портрет бирача”, *Гледишта*, год. XXXIII, бр. 1-6, стр. 73-81. Београд.
- Церовић, Стојан (2003): „Јама за другога“, *Време*, бр. 672, 20. новембар 2003, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=358662>.
- ЦЕСИД (2000): *Прејед и анализа изборних резултата у Србији: децембар 1990 – децембар 1997*. Компакт диск. Београд: ЦЕСИД.
- Чавошки, Коста (1991): *Слободан пројив слобде*. Београд: Досије.
- Чанчаревић, Данка (2017): „Имиц кандидата на председничким изборима у Републици Србији 2017. године“, *Политички животи: часопис за анализу политике*, главни уредник Славиша Орловић, бр. 13 (јун), стр. 31-43. Београд: Центар за демократију Факултета политичких наука, <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2017/03/Politicki-zivot-13-zasajt.pdf>
- Ђирјаковић, Зоран (2018): „Бели шум на друштвеним мрежама: улога друштвеног капитала у изборним кампањама“, *Српска политичка мисао*, година XXV, свеска 62, број 4, стр. 169-192; <https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2019/01/SPM-62-8.pdf>
- Џуверовић Борислав (1991): „Искушења медијске борбе за власт”, у: *Од изборних ривуала до слободних избора*, ур. С. Михаиловић и В. Гоати, стр. 189-200. Београд: ИДН.
- Шешел, Војислав (1995): *Црвени тиранин са Дедиња*. Београд: АБЦ Глас.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Слободан Анђионић (Београд, 1959), дипломирао (1982) и магистрирао (1988) на Факултету политичких наука у Београду, а докторирао социологију на Филозофском факултету у Београду (1995). Радио као истраживач у Институту за политичке студије у Београду (1990–1996), предавао социологију на Филозофском факултету у Новом Саду (1996–2001), а од 2001. је запослен на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду (доцент 2001, ванредни професор 2006, редовни професор 2011). Обављао дужности Управника одељења за социологију (2006–2010), главног уредника *Социолошкој ире-іледа* (2006–2009) и председника Српског социолошког друштва (2009–2013). Члан је Одељења друштвених наука Матице српске и Одјељења друштвених наука Андрићевог института.

Објавио је двадесет књига, од којих се у књижарама тренутно могу наћи: *Демоніажа култіуре* (2. прош. изд. 2020), *Искушења радикалној феминизма* (2. прош. изд. 2021), *Моћ и сексуалносій* (3. прош. изд. 2021) и *Моћ и йослушносій* (2021).

Библиотека
Научне монографије

Књига 1

Слободан Антонић
МОЖЕ БИТИ САМО ЈЕДАН
Повест председничких избора у Србији 1989-2022.

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Слободан Антонић

Издавач
Андрићев институт
Трг Николе Тесле, Андрићград
00387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Лектура и коректура
Желидраг Никчевић

Прелом текста
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
200

ISBN

ISBN 978-99976-21-98-6

9 789997 621986

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

324(497.11)"1989/2022"

АНТОНИЋ, Слободан, 1959-

Може бити само један : повест председничких избора у Србији
1989-2022. / Слободан Антонић. - Андрићград : Андрићев институт,
2022 (Београд : Белпак). - 265 стр. : илустр. ; 20 см. - (Библиотека Науч-
не монографије. Одјељење за друштвене науке / уредник едиције Сло-
бодан Антонић ; књ. 1)

Тираж 200. - Белешка о писцу: стр. 265. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр. 251-263.

ISBN 978-99976-21-98-6

COBISS.RS-ID 136924161